

В. М. Терзи

БЪЛГАРСКИ език

БОЛГАРСЬКА МОВА

9

УДК 811.163(075.3)

Т 35

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ від 20.03.2017 р. № 417)*

Видано за рахунок державних коштів.

Продаж заборонено

Експерти, які здійснили експертизу даного підручника під час проведення конкурсного відбору проектів підручників для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів і зробили висновок про доцільність надання підручнику грифа

«Рекомендовано Міністерством освіти і науки України»:

Григорова-Духнєва Г. М. – учитель болгарської мови Білоцерківської спеціалізованої школи I-III ступенів №1 з поглибленим вивченням слов'янських мов Білоцерківської міської ради Київської області;

Радолова С. В. – методист центру дитячої та юнацької творчості Ізмаїльського району, вчитель болгарської мови та літератури вищої категорії;

Колесник В. О. – д.ф.н., проф., завідувач кафедри болгарської філології ОУН ім. І. І. Мечникова;

Щербакова Н. В. – експерт з антидискримінаційних питань.

ЗНАЦІ, С КОИТО СИ СЛУЖИМ

Задача

Запомни!

Отговори на въпросите!

Припомни си!

За домашно

Терзі В. М.

Т 35 Болгарська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою : підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів / В. М. Терзі. – Чернівці : Букрек, 2017. – 248 с. : іл.

ISBN 978-966-399-857-2

УДК 811.163(075.3)

Терзи В. М.

Т 35 Български език за общообразователни училища с украински език на обучение : учебник за 9. клас на общообразователните училища / В. М. Терзи. – Черновци : Букрек, 2017. – 248 с. : ил.

ISBN 978-966-399-857-2

УДК 811.163(075.3)

ISBN 978-966-399-857-2

© Терзі В. М., 2017

© Видавничий дім „Букрек”, 2017

Езикът е жив организъм. Той расте, развива се, видоизменява се. Навярно в бъдещите времена под усилията на големи таланти той ще се усъвършенства повече, ще се облагороди... Аз мисля, че днешният книжовен език ще остане по хубост същият, само – по-префинен и по-богат. Той ще носи печата, който му даде длетото на талантливи майстори – от Ботева до Яворова и Кирила Христов. Ще се напишат на него по-велики творения, сигурно, и с това главно ще се различава от днешния...

Но и тъй, както е днес, езикът ни е, както казах, пак великолепен по звучност, по изразителност и по енергия. И ние си го обичаме като едно от най-скъпите наследства, завещани ни от дедите ни.

Иван ВАЗОВ

НАЧАЛЕН ПРЕГОВОР

НЕИЗМЕНЯЕМИ ЧАСТИ НА РЕЧТА

II

ПРИПОМНИ СИ!

По форма частите на речта биват *изменяеми* и *неизменяеми*.

? Отговори на въпросите:

1. Според кой признак частите на речта в българския език се делят на изменяеми и неизменяеми?
2. Кои части на речта се изменят по форма и как се изменят?
3. Кои части на речта не се менят и защо не се менят?

II

ПРИПОМНИ СИ!

Наречието, предлогът, съюзът, частицата и *междуметие* са неизменяеми части на речта, защото не се изменят по форма (по лице, число, време, род, падеж и др.) и нямат окончание.

Упражнение 1

► Препиши текста. Подчертай неизменяемите части на речта.

Нане Стоичковата върба

Тогава някъде изпод прихлупените навеси излиза и домакинът нане Стоичко. Той върви лениво и безучастно гледа жена си.

– Стоичко! Щърк! – вика булката и сочи с ръка върха на върбата.

– Тате! Щърк! – викат лудо децата.

Нане Стоичко се прави на глух пред изблика на детската радост и се мъчи да скрие любопитството си под навеса на веждите си.

(По Ел. Пелин)

? Отговори на въпросите:

1. Има ли в текста наречия и предлози?
2. Какви отношения изразяват те в откъса? (*устно*)

Упражнение 2

► Препиши изреченията, редактирайки текста.

1. Голямата река тече спокойно, умният човек не повишава глас.
2. Обещавай бавно, изпълнявай бързо.
3. Не дей оставя днешната работа за утре.
4. Който много чете, той много и знае.
5. Свободата е по-скъпа от злато.
6. Не гради своето щастие върху не щастие на другите.
7. Найнапред сам си помогни, а после от другари помощ приемай.
8. Негледай мома на хорото, а на нивата.

? Отговори на въпросите:

1. Има ли в текста неизменяеми части на речта?
2. С коя неизменяема част на речта са свързани грешките?

■ НАРЕЧИЕ

? Отговори на въпросите (дай примери):

1. Що е наречието като част на речта?
2. Каква роля изпълняват наречията в българското изречение?
3. Колко вида наречия по състав има в книжовния език? Кои са те?
4. Как се образуват сложните наречия?
5. Как се образуват съставните наречия?
6. Кои наречия се пишат с двойно НН?
7. Как се степенуват наречията? Има ли изключения?
8. Кои наречия се пишат със съединителна частица?
9. Как обикновено се пишат съчетанията от наречие и предлог?
10. Как се пише частицата НЕ пред наречието – слято или отделно?

П

ПРИПОМНИ СИ!

- Неизменяеми части на речта, които поясняват глагола и означават *време, място, начин, количество* и отговарят на въпросите *как, кога, къде, колко* и др., се наричат **наречия**.
- Наречията обогатяват съдържанието на изречението.

Упражнение 1

► Препиши изреченията. Посочи наречията. Прочети изреченията без наречия.

Вятърът неудържимо бушува из полето. (Ел. Пелин)

Денем му сянка пази орлица. (Хр. Ботев)

Тук наблизно нейде извор скрит клокочи. (Ем. Попдимитров)

? Отговори на въпросите:

1. Кога речта е по-изразителна?
2. Кога мисълта е по-пълна и изразителна?

Упражнение 2

► Извади в колонка наречията. Срещу тях напиши думите, от които са образувани.

1. В дълбоката тишина на тая спокойна лятна нощ затрептяха чудни звезди. Изпърво кавалът зашумя тихо, игриво, па

мигом пресече, въздъхна унило и зареди с безкрайна тъга песен за тихи селски радости сред непосилен и тежък труд...

(По Ел. Пелин)

2. Ще видите вие много страни, много поля и реки, морета и планини и ще разберете. Ще разберете, че никъде дъгата не е тъй хубава, както тука; че никъде песента на щурците вечер, когато полето засинее, не е тъй радостна; че никъде димът на комините не е топъл, както там, дето си пазил с криле малките си.

(По К. Константинов)

? Отговори на въпросите:

1. Как са образувани наречията?
2. Каква е разликата между наречията *тук* и *тука*, *където* и *дето*?

Упражнение 3

- ▶** От наречията-синоними избери най-подходящите за смисъла на изреченията.

Хищническото отношение към дивеча променило и състава на животинския свят в нашата страна. Някои животни и птици (значително, много, доста, чувствително) намалели.

? Отговори на въпросите:

1. От кои части на речта са образувани наречията?
2. Как са образувани наречията?

Упражнение 4

- Д** Състави изречения с помощта на наречията *бързо*, *високо*, *тихо*, *бавно*, *страхливо*, *постоянно*, *временно*, *смело*.

ПРИПОМНИ СИ!

По-голямата част от наречията са образувани от *прилагателни имена*, *съществителни имена*, *числителни имена*, *глаголи*, *местоимения*.

Упражнение 4

- ▶** Обясни как са образувани дадените наречия:

- а) красиво, малко, силно;
- б) нощем, нощес, долу, редом, денем;
- в) мълком, мълчешком, мълчешката;
- г) нагоре, отзад, оттам, навън.

Упражнение 5

Д Попълни таблицата, като използваш дадените наречия.

Много, повече, бързо, бавно, лете, зиме, днес, нощес, тихо, денем, нощем, малко, напред, нейде, горе, наблизно, толкова, отдалече.

За начин	За място	За време	За количество
<i>неудържимо</i>	<i>тук</i>	<i>вчера</i>	<i>доста</i>

? Отговори на въпросите:

1. Какви по значение биват наречията?
2. На кои въпроси отговарят дадените наречия?
3. Какво означават дадените наречия?

ЗАПОМНИ!

Местоименните наречия са наречия, които заместват или насочват към други наречия и се отнасят към тях, както местоименията се отнасят към имената.

Упражнение 6

▶ Обясни как се образуват местоименните наречия.

Видове местоименни наречия	Форма за време	Форма за място	Форма за начин
Въпросителни наречия	<i>кога</i>	<i>къде</i>	<i>как</i>
Относителни наречия	<i>когато</i>	<i>където</i>	<i>както</i>
Неопределителни наречия	<i>някога</i>	<i>някъде</i>	<i>някак</i>
Отрицателни наречия	<i>никога</i>	<i>никъде</i>	<i>никак</i>
Обобщителни наречия	<i>всякога</i>	<i>всякъде</i>	<i>всякак</i>

? Отговори на въпросите:

1. Защо тези наречия се наричат местоименни?
2. Приличат ли дадените наречия на съответните видове местоимения по образуване? ... по употреба?

ПРИПОМНИ СИ!

- По състав наречията се делят на *прости*, *сложни* и *съставни*.
- Сложните наречия се образуват от *предлог* и *наречие* или от *предлог* и *съществително*.
- Съставните наречия се образуват от *две самостоятелни думи*.

Упражнение 7

- **Обясни правописа на дадените наречия. Състави 5 изречения, като използваш дадените наречия.**

От/близо, лека/полека, на/ляво, горе/долу, малко/много, на/среща, тук/там, на/чело, на/горе, от/вътре, до/вечера, на/страна, на/вън, лека/полека, напред/назад, навътре/навън, току/що, веднаж/дваж.

? Отговори на въпросите:

1. Кога съставните части на сложното наречие се пишат слято?
2. Кога съставните части на наречието се пишат полуслято?

ЗАПОМНИ!

- Ако между съставните части на сложното наречие не можем да поставим съюз **и**, то се пише **слято**: *нагоре, навън, довечера*.
- Ако между съставните части на наречието можем да поставим съюз **и**, то се пише **полуслято**: *горе-долу, лека-полека*.

ПРИПОМНИ СИ!

- Някои наречия се степенуват, както и качествените прилагателни, и имат три степени за сравнение: **положителна, сравнителна, превъзходна**.
- Формите за сравнителна и превъзходна степен се образуват с помощта на частиците **по-** и **най-**, които имат собствено ударение.
- Степенуваните наречия се пишат **полуслято**: *по-висок, най-добра* и др.

Упражнение 8

- **Извади наречията от текста. Срещу всяко от тях посочи вида му, службата му в изречението и, ако е възможно, образувай степени за сравнение.**

Река

Накъде си тръгнала, река,
денем, нощем бързаш все така.

Птичета, дървета и тревни
зажаднели свели са глави.

Отдъхни си, малко се поспри,
та не се ли вече измори?

Че без мене чака ги беда,
трябва бързо да им дам вода.

– Как да спра? Аз имам дълъг път.
Житни ниви чакат ме отвъд.

Денем, нощем тичам все така...
Няма да съм иначе река.

Ил. Буржес

? Отговори на въпросите:

1. Има ли в текста степенувани наречия?
2. Кои наречия от текста не можеш да степенуваш? Защо?

Упражнение 9

Д Виж игрословицата: всяко число в квадратчетата е код на определена буква от азбуката; на еднаквите числа съответстват еднакви букви.

6	9	–	1	9	3	10	15		15		1	8	
1	8	1	15	14		3	5	10	7	9	,	9	16
11	9	12	11	9	16	9		4	13	9	2	9	.

▶ Замести с букви означените числа:

- а) 3, 5, 10, 7, 9 – наречие, антоним на наречието *бавно*;
- б) 12, 9, 14, 9 – антоним на наречието *добре*;
- в) 4, 13, 9, 2, 9 – антоним на наречието *малко*;
- г) 6, 9, 1, 9, 3, 10, 15 – антоним на наречието *зле* – степенувано;
- д) 16, 8, 11, 8 – наречие за начин, антоним на наречието *иначе*.

▶ Напиши полученото изречение и подчертай наречията.

? Отговори на въпросите:

1. Кое от наречията е степенувано?
2. Правилно ли е записано? Защо?

■ ПРЕДЛОЗИ

? Отговори на въпросите:

1. Какви части на речта са предлозите?
2. Служебни или самостоятелни думи са предлозите?
3. Българските предлози имат ли собствено ударение?
4. Кои български предлози се удвояват? Как? Защо?
5. В какви словосъчетания се употребяват предлозите?
6. Как се произнасят предлозите в словосъчетания?
7. Как се пишат предлозите с имената, пред които стоят?
8. Енклитични или проклитични думи ли са българските предлози?

П

ПРИПОМНИ СИ!

- Предлогът е неизменяема несамостоятелна част на речта, която стои пред имена, местоимения или именни словосъчетания и показва отношението им към други думи в изречението.

- В съвременния книжовен български език има около 50 предлога.
- Българските предлози са многозначни и това позволява да се избягва повторението на едни и същи предлози в изречението.

Упражнение 1

▶ Извади предлозите от текста. Определи вида им.

Откъм планинските усои вече пълзеше ранната есенна вечер, когато натъжените хора започнаха на групи да се разотиват. На мегдана в градчето те пошумяха още час-два около съдбата на поваления бор. След туй един подир друг се пръснаха по домовете си. И Сопот скоро стихна, заспа отново своя тежък робски сън, но тази нощ – беше 21 септември 1870 година – едно мъничко прозорче в градчето, потулено зад къдравите лози в двора на Минчо Вазов, не угасна до зори. Там един двадесетгодишен момък прекара до видело край трепкащото пламъче на лоената свещ.

(По Г. Русафов)

❓ Отговори на въпросите:

1. Каква е разликата по значение между предлозите *откъм* и *отвъд*?
2. Как са образувани тези предлози?
3. Каква е разликата между *откъм*, *отвъд*, *отвън*?

Упражнение 2

▶ Препиши текста. Подчертай предлозите.

Питат ме сега децата:
 – Как пристигна свободата?
 – Свободата ли? Отдавна
 под шума на знамената
 победила в битка славна,
 тя дойде от планината.
 И докосна с топли длани
 всеки плод и всяко зрънце,
 на ранилите стопани
 даде ден със много слънце.

Сл. Хр. Караславов

❓ Отговори на въпросите:

1. Какво е значението на предлозите в текста?
2. Какво знаеш за Сл. Хр. Караславов?

Упражнение 3

▶ Избери верния предлог.

1. Кой трамвай трябва да взема (*към*, *за*, *през*) гарата?
2. (*Край*, *на*, *до*) коя спирка да сляза (*в*, *за*, *към*) аерогарата?

3. Къде мога да си купя билет (*на, за, в*) киевския влак?
4. Искам да се поразходим, хайде да излезем малко (*в, от, за*) къщи.
5. Трябва да минем (*през, за, към*) подлеза и да излезем точно (*от, пред, из*) театъра.

II

ПРИПОМНИ СИ!

- По състав предлозите биват **прости**, **сложни** и **предложни изрази**.
- В изречението предлозите участват само в словосъчетания и чрез тях се осъществява предложното свързване.

ВИДОВЕ ПРЕДЛОЗИ ПО СЪСТАВ

Прости	<i>без, в/във, до, зад, из, към, на, над, по, под, пред, през, при, с/със, след, сред, у, чрез</i> и др.
Сложни	<i>вместо, всред, въпреки, заради, иззад, изпод, поради, между, покрай, около, освен, отсам, оттатък, според</i> и др.
Предложни изрази (словосъчетания)	<i>в изпълнение на, вследствие на, в течение на, благодарение на, въз основа на, за сметка на, с оглед на, във връзка с, по случай</i> и др.

? Отговори на въпросите:

1. Как се образуват сложните предлози?
2. В какви текстове най-често се употребяват предложните изрази?
3. Що е предложното свързване?
4. Може ли да се изпускат простите предлози в предложните изрази?

Упражнение 4

▶ Препиши текста. Подчертай предлозите.

- 1) Оттатък реката гори огън.
- 2) Гостите минаха оттатък.
- 3) Спрях се отсам реката.
- 4) Излязохме извън града.
- 5) Наоколо всичко беше празно.

? Отговори на въпросите:

1. Какви са по състав предлозите?
2. Как ги различаваш от наречията?

- Значението на предлозите се разкрива само в изречението.
- Предлозите могат да показват връзка по *място, време, причина, средство, принадлежност, предназначение* и др.

ВНИМАНИЕ!

Дейност			Място		
отивам ходя	на	кино опера лекции театър почивка работа	отивам ходя	в до	киното театъра операта
върщам се идвам пристигам прибирам се	от		върщам се идвам пристигам прибирам се	от	
бързам приготвям се тръгвам излизам	за		бързам приготвям се тръгвам излизам	за	

Упражнение 5

- ▶ Виж таблицата горе. Състави 5 изречения, като отчетеш употребата на предлозите и членуването на съществителните имена.

? Отговори на въпросите:

1. Многозначни ли са българските предлози?
2. Имат ли предлозите *за* и *от* други значения освен посочените в таблицата?

Упражнение 6

- Д Отговори писмено на въпроса: „С какво ме пленяват народните ни песни?“

? Отговори на въпросите:

1. Има ли предлози в писмения отговор?
2. Какви са те по състав и значение?
3. Има ли предлози, които са образувани от два предлога или от предлог и наречие?

■ СЪЮЗИ

? Отговори на въпросите:

1. Защо съюзите се отнасят към неизменяемите части на речта?
2. Имат ли съюзи собствено ударение?
3. С коя дума те се изговарят слято? А как се пишат?
4. Проклитични или енклитични думи ли са съюзите?

ВИДОВЕ СЪЮЗИ ПО СЪСТАВ

Прости	<i>а, ако, да, или, и, като, ни/нито, но, та, че, на, ала</i> и др.
Сложни (с помощта на предлози и наречия или свързващи два-три съюза)	<i>без да, вместо да, освен да, след като, въпреки че, затова че, стига да, щом като, сякаш че, ако и да, а пък, ами че</i> и др.
Съюзни думи (местоимения и наречия, служещи за връзка на главно и подчинено изречение)	а) въпросителни и относителни местоимения, например: <i>кой</i> и <i>който</i> и др. б) въпросителни и относителни наречия, например: <i>защо</i> и <i>защото</i> , <i>кога</i> и <i>когато</i> и др.

II

ПРИПОМНИ СИ!

- Съюзи са неизменяеми думи, които свързват еднакви части в простото изречение или цели изречения.
- По произход съюзите биват **истински съюзи**, **местоимения-съюзи** и **наречия-съюзи**.
- По състав съюзите биват **прости** и **сложни**.
- По значение и служба съюзите се делят на **съчинителни** и **подчинителни**.

Упражнение 1

- Препиши следния текст. Подчертай съюзите. Обясни устно правописа им.

В ковачницата

Нейко се отби да погледа, спря се и се изправи на вратата, но не свари да поздравя, защото тъкмо в тая минута ковачът Йордан изтегли с щипците едно зачервено желязо, тури го на наковалнята и викна на помощника си. Момчето дигна чука и започна да слага удар след удар върху желязото, а Йордан го въртеше с щипците. Към края сам той започна да удря с чука си и с удивителна бързина придаваше на желязото оная форма, която искаше.

(По Й. Йовков)

Упражнение 2

▶ Препиши текста. Обясни употребата на съюзите.

1. Стори добро и го хвърли в морето.
Стори добро, па го хвърли в морето.
Стори добро, че го хвърли в морето.
2. Обича другите, но себе си повече.
Обича другите, обаче себе си повече.
Обича другите, ама себе си повече.
3. Седнах да почина.
Седнах, за да почина.
Седнах, та да почина.

Упражнение 3

▶ Прочети изказванията.

▶ Напиши своите разсъждения по една от изказаните мисли.

1. Умният говори и когато мълчи, а глупавият не казва нищо и когато говори.
2. Ограниченият ум отрича всичко, което не разбира.
3. Когато думите заменят делото, тогава делото се превръща в думи.

? Отговори на въпросите:

1. Кои думи в дадените изречения нямат собствено ударение?
2. Уместно ли са употребени съюзите?
3. Правилно ли са поставени запетайте?

Упражнение 4

Д Напиши съчинение на тема по избор: „София в миналото и днес“, „Българите в Украйна“, „Класът ни в час и междучасие“.

? Отговори на въпросите:

1. Кои съюзи бяха използвани?
2. Какво свързват тези съюзи?
3. Какви са по състав използваните съюзи?

ЗАПОМНИ!

- Пред съюзите *и, или, да* не се пише запетая, ако са употребени еднократно.
- Пред съюзите *и, или, да* се пише запетая, когато се повтарят.
- Пред съюзите *а, та, но, че, за да, макар че, ако* и пред съюзните думи *който, какъвто, чийто, когато, където, колкото* се пише запетая.

Упражнение 5

► Препиши изреченията. Кorigирай, където трябва, пунктуацията.

1. Изгря месецът и кориите зашумяха тържествено.
2. Лежи юнакът а на небето слънцето спряно сърдито пече.
3. Той искаше да ме предпази.
4. Всички бяха излезли от селото: и стари и млади, и мъже и жени.
5. Македонски бяга от глада но не бяга от смъртта.
6. Водачът спира тук за да даде на конете храна.
7. Галерията по която вървахме се освети.
8. Всички, що познаваха много или малко Бойча, стояха на тръне.
9. Тя ще пламне или от въстание или от пожар.
10. Той пожела да види селото да се поразходи.

❓ Отговори на въпросите:

1. В кои изречения са пропуснати запетай?
2. Защо не може да се пропускат?

■ МЕЖДУМЕТИЯ И ЗВУКОПОДРАЖАТЕЛНИ ДУМИ

П

ПРИПОМНИ СИ!

- Междуметията са неизменяеми думи, които изразяват непосредствено чувства и преживявания, без да ги назовават, на пример: *ох, иха-ха, ох-леле* и др.
- Думите, които наподобяват или възпроизвеждат с различна точност естествени звукове, се наричат звукоподражателни: *чик-чи-рик, чук-чук-чук, ква-ква-квак* и др.
- Към междуметията се отнасят такива думи, като *ало* (за повикване), *варда* (за предупреждение), *марш, вън, шит* (за категорична заповед), *пшт, кш, чиба* (за прогонване на животни) и др.
- Към междуметията се отнасят и непроменливи думи, образувани от глаголи, като *бух, цап, бац, скок* и др.

Упражнение 1

► Препиши текста. Открий междуметията. Обясни препинателните знаци.

Врана и лисица

Една врана намери бучка сирене и кацна на едно дърво да я изяде.

Видя я лисицата, дохожда тихичко под дървото и сладко, сладко говори:

– О-о, добър ден, вранчице! Не съм те виждала скоро. Колко хубава си станала! А пък гласът ти звънти, като сребърно звънче. Ах! Запей ми, миличка, да те послушам!

Поласканата врана вирна главата си, отвори устата и гаркна:

– Га, га!

А сиренето туп на земята. Лисицата го цап и избяга. Враната закрещя:

– Олеле, умирам! – и – фърр! – полетя да разказва за своята обидна на горските жители.

? Отговори на въпросите:

1. Междуметията имат ли собствено ударение?
2. С каква интонация се изговарят те?

ЗАПОМНИ!

- В изречението междуметията и звукоподражателните думи се употребяват като странични думи, несвързани с друга част на изречението.
- Междуметията не са части на изречението, затова при синтактичен разбор не се подчертават.

ПРИПОМНИ СИ!

- Според силата на чувството и начина, по който се изговарят междуметията и звукоподражателните думи, след тях може да се пише запетая или удивителна, например:

О, колко е хубаво! – О! Колко е хубаво!

- Вметнатите в средата на изречението междуметия се отделят обикновено от двете страни със запетая или тире, например:

А сиренето туп на земята.

А сиренето – туп! – падна на земята.

Упражнение 2

▶ Прочети «Марш на консуматорите» от пиесата «Златната рибка» на Радой Ралин.

Нашият девиз: гриз-гриз-гриз...

Малък и голям: хам-хам-хам...

Силен или слаб: хап-хап-хап...

Гений или паж: яж! яж! яж!

? Отговори на въпросите:

1. По какъв начин авторът е иронизирал и отрекъл паразитизма, с какви думи?
2. Кога при междуметията се използва съединителна чертица?

Упражнение 3

► Обясни кои думи се образуват от дадените междуметия.

Ах, ох, пук, пляс, ки-ки, бър-бър, дър-дър.

■ ЧАСТИЦИ

II

ПРИПОМНИ СИ!

- Частиците са неизменяеми кратки думи, които се употребяват покрай други думи в изречението и служат да засилят или да видоизменят в някакъв смисъл тяхното значение.
- Частиците не се употребяват самостоятелно.

Упражнение 1

► Прочети текста. Открий частиците. Обясни употребата им.

Женско царство

(откъс)

Райна: – Ха, Стоенчо, запей!

Стоян: – Че защо пък да запея?

Райна: – Защото много хубаво пееш...

Стоян: – Какво му е пък хубавото?

Райна: – Ба, цял ден да ми пееш – цял ден ще те слушам и пак няма да ти се наслушам.

Стоян: – У-у, какво ми думаш ма!

Райна: – Де попей ми, попей ми...още мъничко.

Стоян: – Не бива.

Райна: – Защо не бива бре, Стоенчо? Попей де, Стоенчо!

(По Ст. Костов)

? Отговори на въпросите:

1. Как ще редактираш текста, ако трябва да се коригират диалектните отклонения?
2. В родния ти говор как ще звучи името на героя? Защо?

Упражнение 2

Д Препиши текста. Открий междуметията и частиците.

Бай Ганю на гарата

По едно време забелязвам – изгуби се бай Ганю. Огледах се наоколо, подирях с очи из целия ресторант – няма го. Излязох въвн – на перона – бре тук бай Ганю, там бай Ганю – няма! Чудна работа!

В това време под свода на гарата влизаше бавно един влак и, представете си, в един от вагоните на този влак, увиснал до половината на прозореца, лъсна бай Ганю... Като спря влакът, той скочи на земята, притече при мене и ми разказа с голям примес от енергични псувни следващото:

– Остави се, брате, изпотрепах се от бяг.
 – Какъв бяг, бай Ганю?
 – А бе, какъв бяг! Ти нали беше се зазяпал там, в гостилницата...
 – Е?... – отвърщам аз.
 – Е? В туй време, разбираш ли, оня до вратата задрънка звънеца, па чух свирна машината, излизам – гледам нашият влак потегли. Бре! Килимчето ми! Та като хукнах подир него, па бяг, па тичане. Хале по едно време гледам, поспря се и аз хоп! Та вътре. Един ми поизвика нещо сепнато – хеке, меке, – аз, знаеш, не си поплювам, пооблещих му се насреща, показах му килимчето – нейсе, разбран човек излезе. Позасмя се даже. Кой да знае, че ще се връща назад. Ей че унгарска работа!..

(По Ал. Константинов)

❓ Отговори на въпросите:

1. Кой е авторът на творбата?
2. Свързан ли е животът на този писател с Одеса?

П

ПРИПОМНИ СИ!

Частичките условно могат да се разделят на формообразуващи, словообразуващи и частици, засилващи значението на други думи или форми.

1. *Формообразуващите частици* служат за образуване на граматични форми:

Частници		Службата им
<i>не, ни</i>	-	за израз на отрицание
<i>ли, дали, няма, нали</i>	-	за израз на въпрос
<i>ще</i>	-	за образуване на бъдеще време
<i>по-, най-</i>	-	за образуване на сравнителна и превъзходна степен на прилагателните имена и наречия
<i>не</i>	-	за образуване на отрицателните прости форми за повелително наклонение (от несвършените глаголи)
<i>се</i>	-	за образуване на възвратни форми на глаголи, форми за възвратно-страдателен залог и за безлични глаголи

2. Словообразуващите частици служат за образуване на нови думи:

Частици		Службата им	Примери
-годе	-	за образуване на обобщителни местоимения и наречия	кой-годе, къде-годе
си	-	за образуване на неопределителните местоимения и наречия с пренебрежително или отдалечително значение	някога си, някакъв си, еди-кой си, еди-кога си
еди-	-	за образуване на неопределителните местоимения и наречия	еди-кой, еди-какъв, еди-кога
-що	-	за образуване на някои наречия за време	току-що, едва-що, тъкмо-що

3. Частици, внасящи допълнителни оттенъци в значението на думи и изречения:

Видове частици	Частици
Показателни	ето, ей, хе, хей
Въпросителни	ли, нали, няма, мигар, а, е
Утвърдителни	да, а, я
Отрицателни	не, съвсем не, ни, нито
Подбудителни	хайде, нека, нека да
За обръщане (усилв.)	не, брей, бре, ма, мари, ей, хей
Усилващи	а, ами, де, пък, ха, чак, даже, дори
За израз на желание	дано, нека, нека да
За колебание, несигурност	май, едва ли, надали, уж, боже, белким
Удивление, гняв, закана, възхищение	а, а-а, ами, ха, ми, си, ти, море, леле, брей, о-лее

ПУНКТУАЦИЯ

- Частиците **да** и **не**, употребени за потвърждение и отрицание, носят ударение и се отделят със запетая.
 - Частиците **а**, **нали**, **даже**, **бе**, **бре**, **брей**, употребени като обръщания, се отделят със запетая.
 - Частиците **жа**, **е**, **а**, употребени като обръщания и са отделени интонационно.
 - Частицата **мари** винаги се загражда заедно с обръщение.
 - Частицата **бе** се загражда заедно с обръщението, когато го предхожда.
-

Упражнение 3

▶ В следните изречения посочи частиците. Обясни пунктуацията.

1. Вие обичате кино, нали?
2. А-а, ама ако нямаш свободно време, защо обещавах да дойдеш?
3. Чакай, ама ти май и ризата ми не си изгладила...
4. Ти нима направи това?

? Отговори на въпросите:

1. Защо са употребени дадените частици?
2. Как се оформят въпросителните изречения в книжовния език?

Упражнение 4

▶ Обясни в кои изречения **ти** и **си** са частици и в кои – местоимения.

1. Таквиз ми ти работи, братя!
2. Ама ти работа!
3. Казвам ти да не бързаш, а ти не ме слушаш.
4. То си е моя работа.
5. Ти си мой гост.
6. Покани приятелите си на вечеря.
7. Мие и другарите ти сме на всеки километър.

? Отговори на въпросите:

1. В кои изречения **си** не е нито местоимение, нито частица?
2. Има ли в текста некнижовни думи? Какви са те?

Упражнение 5

Д Редактирай диалога, като замениш някои частици със синонимни изрази, така че да се спази речевият етикет. Запиши редактирания текст.

- Искаш ли да отидеш на кино?
– А?

- Питам те искаш ли да отидеш на кино?
- Не ми се ходи. Мързи ме.
- Ела, ма. Филмът бил много хубав.
- Не обичам да ми казваш «ма». Имам си име.
- Добре де, добре. Не се сърди и ела с мене на кино.

Упражнение 6

Д Запиши:

- а) частиците, които употребяват твоите близки в общуване помежду си и с другите хора;
- б) частиците, които употребяват твоите съученици в общуване помежду си и с другите хора;
- в) частиците, които се срещат в художествени текстове, но ти не ги употребяваш в речевата си практика.

Упражнение 7

Д Попитай своите близки и роднини и запиши благословиите, благопожеланията, клетвите от родното ти село. Запази ги.

- ▶ Разкажи за тях на малките си роднини и съучениците си. Подчертайте частиците в записаните текстове.

Упражнение 8

- ▶ Препиши текста.
- ▶ Подчертай неизменяемите части на речта.

Посвещение

(откъс)

За да останеш, за да си потребен,
за да те има и след теб дори,
ти всяка вещ и образ покрай тебе
открий отново и пресътвори.

Пресътвори ги ти като лозата,
затворила пространствата в зърна,
като дървото в плод, като пчелата,
създавала мед от пръст и светлина...

В. Ханчев

Отговори на въпросите:

1. Как разбираш думите на автора?
2. С какво са изразени неизменяемите части на речта?

УПОТРЕБА НА КРАТКИТЕ, БЕЗЛИЧНИТЕ (БЕЗПОДЛОЖНИТЕ), БЕЗСКАЗУЕМНИТЕ И НЕПЪЛНИТЕ ИЗРЕЧЕНИЯ

? Отговори на въпросите:

1. Що е просто изречение?
2. С кои прости изречения се постига краткост на израза?
3. От какво се състоят кратките изречения?
4. Защо някои прости изречения се наричат безлични?
5. Каква част на речта отсъства в безсказуемните изречения?
6. В кои прости изречения изпуснатата част лесно се подразбира?

П

ПРИПОМНИ СИ!

- Простите изречения се делят на кратки, безлични, безсказуемни и непълни.
- Кратките изречения се образуват само от главните части на изречението: подлога и сказуемото.
- Изречение, в което няма подлог, без да се подразбира, че е изпуснат, се нарича безлично (безподложно).
- Изречение, в което няма сказуемо, без да се подразбира, че е изпуснато, се нарича безсказуемо (безглаголно).
- Изречения, в които изпуснатата част лесно се подразбира, се наричат непълни.

Упражнение 1

- Прочети стихотворението. Посочи кратките изречения в текста.

Майска песен

Погледнете, настала е
пролет на земята,
майска птичка запяла
чудно из листата.

Гората се пробудила,
полето се смее,
зората се зачудила:
се хубости грее.

Ив. Вазов

? Отговори на въпросите:

1. Има ли в текста кратки изречения?
2. От какво са образувани те?

Упражнение 2

- Препиши текста. Подчертай кратките изречения.

Къщичка под снега

Дойде есента. Заваляха дъждовете. Задухаха ветрове. На заека му омръзна да студува. Дощя му се под покрив да живее. Тръгна из

гората да си дири подслон. Стигна до един стар дъб. Почука на кората. Веднаж, дважд. Отвори се една вратичка. Показа се главичка.

(По Ел. Станев)

? Отговори на въпросите:

1. От какво се състоят кратките изречения?
2. Какво придават тези изречения на речта?

Упражнение 3

▶ Прочети изреченията.

1. Стъстиха се облаците. Стъмни се. Засвятка. Затрещяха небесата. (Ел. Пелин)
2. Здравчаваше се. (Кр. Велков)
3. В стаята беше топло и приятно. (Й. Йовков)

? Отговори на въпросите:

1. В кои изречения няма подлог и защо?
2. Подразбира ли се действащо лице в тези изречения?
3. По какво се различават кратките и безличните изречения?

Упражнение 4

Д Препиши народните пословици. Обясни смисъла им.

1. Подир дъжд качулка.
2. Бели пари за черни дни.
3. Очи пълни – ръце празни?
4. Бащиното огнище – топло пепелище.
5. Бащината наука – синовна сполука.
6. Без гайда веселия – гола неволия.
7. В голяма вода – големи риби.
8. Във всяко гърне мерудия.
9. От трън, та на глог.

? Отговори на въпросите:

1. Какви изречения по строеж са пословиците?
2. Как се наричат подобни изречения?

Упражнение 5

▶ Прочети откъса.

Хаджи Смион

Хаджи Смион помълча малко и после пак попита с нисък глас:

- А що? Русия готви ли се за бой?
- С кого?
- С него.
- С кого?

- С нашите де, с чалмата.
- Неизвестно – каза подир малко двоумение студентът.

(По Ив. Вазов)

? Отговори на въпросите:

1. Кои думи в диалога са изпуснати?
2. Защо са изпуснати?

Упражнение 6

▶ Прочети безличните изречения. Обясни строежа им.

1. Отвънка е смутно. Отвънка снежи. Но топло е в моите скути.
Спи ми, детенце, спокойно ми спи.
2. Не ми се седи в къщи.
3. Цяло лято ми беше мъчно.
4. Смях ме е.
5. Не се смей, че много ми е докривяло.

II

ПРИПОМНИ СИ!

Безлични изречения с винителни лични местоимения

боли/болят	ме	глава
болеше/боляха		ръцете
(за)боля/(за)боляха	те	нещо
ще (за)боли/ще (за)болят	го	сърцето
тресе	я	
страх	ни	
срам	ви	е
яд	ги	беше

Безлични изречения с дателни лични местоимения

става	ми	лошо
стана	ти	по-добре
какво	му	е
лошо	й	беше
нищо не	ни	
минава	ви	болката
мина	им	страхът

Упражнение 7

Д Виж таблицата и състави 10 изречения в сегашно, минало и бъдеще време.

ГЛАВНИ И ВТОРОСТЕПЕННИ ЧАСТИ НА ПРОСТОТО ИЗРЕЧЕНИЕ

II

ПРИПОМНИ СИ!

- Главните части на простото изречение са **подлог** и **сказуемо**.
- Главните части на изречението с техните пояснения образуват **група на подлога** и **група на сказуемото**.
- Останалите части са техни пояснения, които се наричат **второстепенни части** на изречението.
- Второстепенните части са **допълненията, определенията, обстоятелствените пояснения, приложенията и сказуемните определения**.

? Отговори на въпросите:

1. Всички ли изречения имат подлог и сказуемо?
2. Какво поясняват допълненията?
3. Какво могат да поясняват определенията?
4. Какво поясняват обстоятелствените пояснения?
5. Кои второстепенни части могат да влизат в групата на подлога?
6. Кои второстепенни части могат да влизат в групата на сказуемото?
7. Как се подчертават частите на изречението?

Упражнение 1

- ▶ Препиши откъса, като подчертаваш частите на изречението.

Нощ в Острец

Нощта беше тъмна. Горите забучаха. Сблъскаха се зловещо бързите светкавици без гръм.

За миг се разкриваха старопланинските върхове в страхотно величие. Падат редки невидими дъждовни капки. Блъска ме студен влажен вятър. Една безумна надежда изпълни душата ми.

(По А. Каралийчев)

Упражнение 2

- ▶ Прочети следния откъс. Посочи групите на подлога и групите на сказуемото.

Започването на един ден

Нощта още не беше се дигнала от планинските усой. По върховете току-що беше паднал първият поглед на слънцето и белите мъгли, които лежаха тук-там над горите, се раздвижиха. В дълбокия пролом между скалите се пробуждаше мътната река.

Във въздуха се разнесе остър радостен писък. Отнякъде долетя младото соколче. Завъртя се на неукрепналите си крила, затрепери във въздуха и записка. Живо и тревожно се разнесе тоя писък в свежия утринен въздух.

(По Ел. Пелин)

? Отговори на въпросите:

1. От какво се състоят групите на подлога?
2. От какво се състоят групите на сказуемото?

Упражнение 3

Д Напиши шест изречения, като използваш следните модели:

- а) групата на подлога да се състои от две части, а групата на сказуемото от три части;
- б) групата на подлога да се състои от три части, а групата на сказуемото от четири части;
- в) групата на подлога да се състои от една част, а групата на сказуемото от пет части.

Упражнение 4

Д Начертай схемите на следните изречения.

1. Силен гърмеж процепи тишината на тоя самотен кът сред планината.
2. Над тъмните върхове се къртят тихи, бели облаци.
3. Вечерният мелнишки въздух раздвижи струните на бай Димитровата поетична душа.

СЛОВОРЕД В ПРОСТОТО ИЗРЕЧЕНИЕ

? Отговори на въпросите:

1. Що е словоред?
2. Кой словоред е прав и кой обратен?
3. Какъв е словоредът на второстепенните части?

П

ПРИПОМНИ СИ!

- Установеният ред на думите в изречението се нарича **словоред**.
- Ако групата на подлога заема първо място, а групата на сказуемото – второ, словоредът се нарича **прав**.
- Ако групата на сказуемото стои пред групата на подлога, словоредът се нарича **обратен**.

Упражнение 1

► Определи групите на главните части на изреченията.

1. В делничния бит на българина, в народното творчество, в приказките и песните трудът винаги се е въздигал в мярка за достойнство, в оценка за нравственост, в показател за нравствен престиж.
2. Добротата, трудолюбието и честността трябва да бъдат основа на моралната характеристика на човека.
3. Аз съм деветокласник.
4. Изглеждаш толкова доволен, че няма смисъл да те питам всичко ли е наред.
5. Започна да святка, да гърми и да вали.

? Отговори на въпросите:

1. Има ли в текста съставни сказуеми?
2. Как се образува съставно сказуемо?

!

ЗАПОМНИ!

- Рязкото изменение на обикновения словоред се нарича **инверсия** („обърнат ред“ , „разместване“).
- Инверсията често се среща в поетическата реч.
- За инверсията са най-характерни:
 - а) голямо отдалечаване на главните части: „**Баба Гена** в горния кът до гостите първа **ще седне**“;
 - б) отдалечаване на възвратното местоимение от сказуемото: „Стройна се Калина вие над брега усамотени...“;
 - в) отдалечаване на спомагателния глагол от причастието: „По глухи улици отдавна е нощта отсенки **метнала**“;

г) преместване на определението:

„Борци, венец ви свих от **песен жива**.“

д) поставянето на сказуемото, допълнението или обстоятелственото пояснение в началото на изречението:

„Рони се песен след песен.“

„И дете срещнат душманин, **със куршум** да го поздравят,
а пък **със сабя** помилват...“

„Надоле! Надоле! Надоле! **В студените бездни** слезни...“

Упражнение 2

▶ **Посочи инверсията в стиховете.**

Нивата

Морен орачът из нивата сееше,
сееше в ровки бразди,
руен се пот от челото му лееше
и по космати гърди.

Жадна за хубаво семе е нивата,
силна е, сочна е тя;
всичко се хваща в горката,
родливата:
бурен и клас, и цветя.

Ив. Вазов

Упражнение 3

▶ **Препиши текста. След всяко изречение в скоби посочи словоредата на главните части.**

Работи по модела: *Започнаха да падат първите слани.*
(сказуемо → подлог)

Есен

Започнаха да падат първите слани. Планината посърна. Есенните ветрове прескачаха високите хребети, лудуваха из гората, брулеха листата ѝ. Катеричките пълнеха дълбоките си скривалища със зрели горски плодове. В храсталаците шумоляха лениви, натежали зайци. По скалите весело фиюкаха с крила диви гълъби.

(По Д. Талев)

Упражнение 4

▶ **Прочети стихотворение от любимия си поет.**

? **Отговори на въпросите:**

1. Има ли в текста разместване на думите, характерно за инверсия?
2. Защо поетът използва инверсия при създаване на творбата си?

НОВ УЧЕБЕН МАТЕРИАЛ

ЕДНОСЪСТАВНИ ИЗРЕЧЕНИЯ

II

ПРИПОМНИ СИ!

- Според своя състав простите изречения биват *двусъставни* и *едносъставни*.
- При *двусъставните* изречения са налице главните компоненти на изречението – подлогът и сказуемото.
- При *едносъставните* изречения е налице само една от главните части на изречението – подлог или сказуемо.

ВИДОВЕ ЕДНОСЪСТАВНИ ИЗРЕЧЕНИЯ

!

ЗАПОМНИ!

- Едносъставните прости изречения се делят на *глаголни* и *именни*.
- Именните едносъставни изречения имат само *подлог*.
- Глаголните едносъставни изречения имат само *сказуемо*.
- Едносъставните глаголни изречения се делят на *определено-лични*, *неопределено-лични*, *обобщено-лични* и *безлични*.

Едносъставни изречения		Характеристика	Примери
Едносъставни именни изречения		Безглаголни изречения, в които единствената главна част е изразена с някакво име, се наричат едносъставни именни изречения.	<i>Безброй звезди, ясно небе, ярка луна... Какво обаяние за очите, каква наслада за душата!</i>
Едносъставни глаголни изречения	1. Определено-лични изречения	Определено-личните изречения са едносъставни изречения с единствена главна част, изразена с глагол в първо, второ или трето лице единствено или множествено число. Подлогът в този вид изречения липсва, но винаги може да се възстанови с лично местоимение.	<i>Чета книга. (Аз) чета книга. Четем книги. (Ние) четем книги. Влезе в стаята. (Той) влезе в стаята. (Емилия) влезе в стаята. Играем на двора. (Ние) играем на двора. Пишат писмо. (Те) пишат писмо.</i>

Едносъставни изречения	Характеристика	Примери
2. Неопределено-лични изречения	<p>Неопределено-личните изречения са едносъставни изречения, чиято главна част е изразена с глагол в трето лице множествено число. Липсващият подлог при тези изречения може да се интерпретира със значение за неопределено лице.</p>	<p><i>Навсякъде говорят за предстоящите празници.</i> <i>(Хората) навсякъде говорят за предстоящите празници.</i></p> <p><i>Дълго време ще разправят за неговите ужасни постъпки.</i> <i>(Някои хора/Хората) дълго време ще разправят за неговите ужасни постъпки.</i></p>
3. Обобщено-лични изречения	<p>Обобщено-личните изречения са едносъставни изречения, чиято главна част се изразява с глагол във второ лице единствено число (много по-рядко с глагол в първо лице единствено или множествено число или с глагол във второ лице множествено число). Липсващият подлог може да се интерпретира със значение за всички лица, към които се включва и говорещият.</p>	<p><i>Не питай старо, ами патило.</i> <i>Не питай (ти) старо, ами патило.</i></p> <p><i>Спомнете си народните песни!</i> <i>Спомнете си (вие всички) народните песни!</i> <i>Знаем ги тези работи! Знаем ги (ние) тези работи!</i></p> <p><i>Няма да му гледам хатъра! Няма (аз) да му гледам хатъра!</i></p>

Едносъставни изречения		Характеристика	Примери
	4. Безлични изречения	Безличните изречения са едносъставни изречения, чиято единствена главна част е глагол в трето лице единствено число. В безличните изречения подлог няма и не се подразбира, тоест синтактичната позиция на подлога остава винаги е свободна.	<i>Смешно ми е. Тъжно му е. Много ми е весело. Срам ме е. Не ни е страх. Смях ли го е? Няма го. Вали. Свиди му се. Пее ми се. Дожалява ми. Съмва ли вече? Мързи я. Тук не се пуши. Боли ме. Не Ви ли се яде.</i>

Задачи:

- ▶ **Анализирай съдържанието на таблицата.**
- ▶ **Сравни структурата на именните и глаголните едносъставни изречения.**
- ▶ **Сравни по структура видовете на глаголните едносъставни изречения.**
- ▶ **Анализирай примерите.**

■ ИМЕННИ ИЗРЕЧЕНИЯ

ЗАПОМНИ!

- Безглаголни изречения, в които единствената главна част е изразена със съществително име, се наричат едносъставни именни изречения. Например: *Безкрайно хълмисто поле.*
- Едносъставните именни изречения по състав и значение биват: **описателни** (*Стар, неспокоен и замислен Осъм.*) и **показателни** (*Ето и славната Добруджа!*).
- Ако едносъставните именни изречения изразяват отношението на говорещото лице към реалните факти или негова волеизява, те се делят на **възклицателни** (*Каква наслада на душата!*) и **волеизявителни** (*Сполука, приятели!*).

Упражнение 1

► Прочети текста. Открий именните изречения.

Добруджа

Те излязоха на шосето за Ведрово и веднага потъмнялата и безкрайна равнина се ширна пред погледа му. Дълги километри разорана, прясна угар, и още по-дълги и широки зелени площи, покрити с нежната тревица на зимницата. И нищо друго – никъде горичка, никакво дръвце. Само небето, надвиснало над равнината като опушен връшник, и дългата, кална лента на шосето. Безкрайно хълмисто поле и тъмен, губещ се в далечината мъглив кръгозор.

– Славна е нашата Добруджа, другарю! – извърна се внезапно файтонджията. – Земя – чудо, само водица, дете не ни е дал господ, иначе – рай!

(По А. Гуляшки)

ЗАПОМНИ!

Именните изречения не трябва да се смесват с **непълните**:

Къде пътуваш? – За Клисуря.

(Непълно изречение с изпуснато сказуемо *пътувам*)

Упражнение 2

► Открий именни изречения в следното стихотворение. Препиши ги.

Привечер

И нищо се не чува.

В здрачината – селска тишина.

Добър вечер!

Мама ме целува.

Дюлята излъчва светлина.

Ябълки – във шепите събрани.

Прясно сирене и стар ошав.

Думите ѝ, малко неразбрани,

слушам аз –

и ням, и гологлав.

Мама ме целува.

В двете длани –

мъжко, необръснато лице.

Две сълзи – запазени от лани,

скрити в най-дълбокото сърце.

Някъде детинството ми плува.

Кучета, волове и жита...

Добър вечер!

Мама ме целува.

Мене ме целува радостта.

П. Матев

Упражнение 3

► Намери еднородните части в текста.

Българският език има многовековна история, живо сплетена и неразривно свързана с историята на българския народ, с неговия труд и бит, с процеса на формиране и утвърждаване на неговото национално съзнание. Богат, звучен и красив, той блести като ведро

пролетна дъга, в която се преливат чудни багри. Напевен като роман на планински поток, корав като кремък или звънък като стомана, той отразява мисълта в цялата ѝ дълбочина и с всичките ѝ отсенки. Неговото многообразие, неговата красота и сила са изиграли огромна роля в градежа и развоя на българската национална култура през вековете.

❓ Отговори на въпросите:

1. Какви части на изречението са еднородните части?
2. С помощта на кои части на речта са изразени еднородните части?

■ ЕДНОСЪСТАВНИ ГЛАГОЛНИ ИЗРЕЧЕНИЯ

ЗАПОМНИ!

Едносъставните **глаголни** изречения могат да се различават според лицето и числото на употребената глаголна форма.

ОПРЕДЕЛЕНО-ЛИЧНИ ИЗРЕЧЕНИЯ

ЗАПОМНИ!

Едносъставните изречения, в които глаголното сказуемо чрез окончанията за 1 и 2 л. ед. и мн. ч. указва на определено действащо лице, се наричат **определено-лични**, например:

Дали да ѝ драсна няколко прощални думи? (Ив. Вазов)

Упражнение 1

▶ Прочети текста. Открий определено-личните изречения. Обоснови се.

През марта на Чепино

- Я ми кажи, искаш ли да те заведе аз тебе на Чепино?
– На Чепино? О, да, с голямо удоволствие. Ама аз имам и приятел.
– Добре, и него ще вземем. В събота по пладне на гарата, прието ли е?
– Прието е.

Наистина не му беше май времето за полски и горски разходки през март, но аз толкова хвалби бях чувал за туй Чепино, че на драго сърце приех любезната покана на моя приятел. В събота по пладне се качихме на Софийската гара и около четири часа слязохме на станцията Белово, откъдето на коне потеглихме през върха Алабак за Чепино. Едва изминахме селото и ситен дъждец ни заръси върху оголените беловски хълмове...

Един едничък си имаме женски месец – Марта, да ни е живичка, ама пази боже! Коварно и изменчиво създание. Нали уж тъмна нощ

беше, нали уж вятър и дъжд блъскаха в очите, а пък излизаме из барака, и какво да видим?..

(По Ал. Константинов)

Упражнение 2

▶ Препиши изреченията. Посочи в скоби действащото лице, изразено с местоимение, ако трябва.

1. Сега съм у дома, в сърцето съм на Рила. (Ив. Вазов)
2. Що дириш в кръгозорите, внимателен и ням? (Ив. Вазов)
3. Тръгваме на заход-слънце. (Й. Йовков)
4. Какво ще кажете за тази новина? (Н. Вапцаров)
5. Аз ще скитам безутешна в безучастната чужбина. (Ел. Багряна)

? Отговори на въпросите:

1. По какво се различава словоред в съобщителни и въпросителни изречения?
2. Защо в българските изречения подлогът, изразен с лично местоимение, се изпуска по-често, отколкото в езика на обучението?

Упражнение 3

▶ Състави изречения със следните изрази. Използвай допълнителни средства за разширяване на изреченията.

Вземам решение, променям решението си, изпълнявам решението си, моля за разрешение, искам разрешение.

? Отговори на въпросите:

1. Към кой вид се отнасят съставените от тебе изречения?
2. Какво е използвано за разширяване на изреченията?

НЕОПРЕДЕЛЕНО-ЛИЧНИ ИЗРЕЧЕНИЯ

ЗАПОМНИ!

- Неопределено-личните изречения са **безподложни** изречения, в които сказуемото е изразено с глагол в 3 л. мн.ч. във всички времена.
- При тях може да се говори не за липсата на подлога, а само за неговото отстраняване, за неговата неопределеност.

Упражнение 1

▶ Препиши изреченията. Подчертай сказуемите.

1. В казармите го обикнаха, защото беше весел и хубавец. (Ел. Пелин)

2. Разнесе се слух, че ще прокарат железен път за клисурата на Искър. (*Ив. Вазов*)
3. Дадох сладко, после кафе. (*Ив. Вазов*)
4. Току рекли Върбан лош. Лъжат. (*Й. Йовков*)
5. Взимат ме нощеска от къщи и ме закарват в конака. (*Ив. Вазов*)

? Отговори на въпросите:

1. Всички ли изречения са прости?
2. Всички ли изречения са неопределено-лични?

Упражнение 2

▶ Определи вида на изреченията: определено-лични, неопределено-лични или непълни.

1. Предложиха ѝ да стане председателка на женското дружество.
2. Погледнете изгрева на слънцето.
3. В чужда манджа сол не туряй.
4. Такива обуца, якъ връзки не носят тук.
5. Какво ще кажеш на тази новина?
6. Тъжно и хубаво е да вървиш повторно по изминат вече път.
7. Казват ми: иди там и там – и аз отивам.
8. Много съм уморена, нека ми донесат чаша вода, моля ви се.
9. Трябва да бъдеш критичен към себе си.
10. Вървете напред.
11. Да минем в другата стая.
12. Казали на лисицата, а тя – на опашката си.
13. Умният човек говори с делата си, а глупавият – с езика си.

Упражнение 3

▶ Препиши текста. Подчертай неопределено-личните изречения.

1. В селото на Пелинко изведоха песен. (*Ел. Пелин*)
2. Към средата на лагера се зачу кавал. Играеха хоро. (*Й. Йовков*)
3. Борбата, както казват, е епична. (*Н. Ванцаров*)
4. Стигаме по дрезгаво. Затварят ме и там, защото бе още рано. (*Ив. Вазов*)
5. Кога те пуснаха? – попита учудено Дяконът. (*Ив. Вазов*)
6. Не пушат повече – говореше важно той, – служба! (*Ел. Пелин*)

? Отговори на въпросите:

1. С какво са изразени сказуемите в изреченията?
2. Има ли сказуеми, които не са части на неопределено-лични изречения?

ОБОБЩЕНО-ЛИЧНИ ИЗРЕЧЕНИЯ

ЗАПОМНИ!

- **Обобщено-личните изречения** имат сказуемо във второ лице единствено и множествено число с обобщено значение.
- Сказуемото с обобщена функция може да бъде в сегашно или бъдеще време, или в повелително наклонение.

Упражнение 1

▶ **Препиши. Подчертай обобщено-личните изречения.**

Зора. Събуждаш се и ти от своя сън... И тръгваш. Накъде? Не знаеш. (*Н. Ванцаров*)

? **Отговори на въпросите:**

1. Всички ли изречения са обобщено-лични?
2. С какво са изразени сказуемите?

Упражнение 2

▶ **Препиши. Подчертай обобщено-личните изречения.**

1. Не питай старо, а патило.
2. Ако искаш да вземаш, научи се да даваш.
3. Не хвърляй камък в блатото, да не те опръска.
4. Ако излъжеш един път, няма да ти вярват до века.
5. Не зяпай нагоре, за да не паднеш надолу.

? **Отговори на въпросите:**

1. Какво общо има между определено-лични, неопределено-лични и обобщено-лични изречения?
2. Каква е разликата между определено-лични, неопределено-лични и обобщено-лични изречения?

Упражнение 3

▶ **Препиши текста. Определи вида на изреченията. Подчертай сказуемите.**

1. Качиш ли се там на снежния връх, то ще видиш надалеко и нашироко други долини и планини. (*Ив. Вазов*)
2. А хъш значи – да се мъчиш, да гладуваш, да се биеш, с една дума да бъдеш мъченик. (*Ив. Вазов*)
3. Три пъти пристъпи – пет пъти падни, десет пъти се обърни – двайсет се послушай. (*З. Стоянов*)

? **Отговори на въпросите:**

1. Всички ли изречения са едносъставни?
2. Всички ли изречения са обобщено-лични?

БЕЗЛИЧНИ ИЗРЕЧЕНИЯ

ЗАПОМНИ!

- В безличното изречение се съобщава за някакво действие или състояние независимо от активен деятел (няма подлог).
- Безличните изречения по структура се делят на две основни групи:
 - а) безлични изречения с глаголно сказуемо: *мръкваше се, здрачава се;*
 - б) безлични изречения с безлично-предикативни думи: *мъчно ми е.*

БЕЗЛИЧНИ ИЗРЕЧЕНИЯ С ГЛАГОЛНО СКАЗУЕМО

ЗАПОМНИ!

- Безличните изречения с глаголно сказуемо се делят на две групи:
 - а) с глаголно сказуемо без възвратно местоимение **се**: *Щом съмна, той впрегна конете.*
 - б) с глаголно сказуемо със **се**: *Яде ми се.*
- Сказуемите в тези изречения са **безлични** глаголи.
- Безличните глаголи назовават най-често:
 - природни явления: *гърми, вали, святка се;*
 - физически и душевни състояния: *горчи (ми), спи (ми) се;*
 - липса или наличие на нещо, възможност, необходимост: *има/няма, може, трябва.*
- Безличните глаголи имат само форма за 3 лице единствено число.
- Някои безлични глаголи се употребяват и като лични глаголи, могат да се спрягат: *има → имам, може → мога, няма → нямам* и др.

Упражнение 1

- Препиши текста. Подчертай безличните глаголи.

Упътване за пране

Блузата се пере в топла вода (30°–40°C), в която има разтворен фин прах за пране, като се плакне няколко пъти и леко се стиска. Не е необходимо да се търка, да се четка или да се изстискава.

Плакнене

Плакне се в хладна вода, докато пусне бистра вода. При цветно пране за запазване свежестта на боята е хубаво да се капнат няколко капки оцет във водата.

Избелване

Не се избелва.

Сушене

Блузата се издърпва до първоначалната ѝ форма и по дължина се простира на въжето, като увисне от двете му страни.

Цветното пране не бива да се поставя едно върху друго. То трябва да се изсуши в кърпа предварително, след това да се постави да съхне на умерена температура.

? Отговори на въпросите:

1. Кои безлични глаголи са образувани от съответните лични глаголи?
2. Как са образувани?

ЗАПОМНИ!

- В някои безлични изречения с глаголно сказуемо е задължителна употребата на **кратките винителни** местоимения: боли **ме**, мързи **го**, досмешава **я** и др.
- В някои други безлични изречения с глаголно сказуемо се употребяват за допълнение **кратки дателни** местоимения: прилошава **ми**, върви **му**, домъчнява **ми** и др.
- Кратките дателни местоимения могат да се свързват с глаголно сказуемо със **се**: лежи **ми се**, пее **ни се**, спи **ми се** и др.

Упражнение 2

▶ **Работи по модела:** *Не ми се разговаря. – Не ми се иска да разговарям. – Не ми е до разговор.*

Не му се яде. Не ни се разхожда. Не им се приказва. Не ви се спи. Не ми се пее.

? Отговори на въпросите:

3. Как трябва да трансформираш изреченията, за да ги превърнеш във въпросителни?
4. Как трябва да трансформираш изреченията, за да ги превърнеш във въпросително-отрицателни?

ПРИПОМНИ СИ!

Ако се употребява удвоено допълнение, и двете форми на местоимението (и пълната, и кратката) трябва да са от един падеж.

Упражнение 3

▶ Трансформирай изреченията от упр. 2, като употребиш двойно местоименно допълнение.

? Отговори на въпросите:

1. С какво може да се замени пълната форма на местоимението?
2. Как трябва да се трансформират новите изречения, за да получатیں въпросителни и въпросително-отрицателни изречения?

БЕЗЛИЧНИ ИЗРЕЧЕНИЯ С ПРЕДИКАТИВНА ДУМА

ЗАПОМНИ!

- Тази група безлични изречения могат да се образуват с помощта на спомагателния глагол **съм** и предикативна дума, която може да бъде наречие или съществително.
- Използват се наречия на **-о**: *Опасно е да ходиш болна. В стаята беше студено.*
- Изреченията с наречията на **-о** могат да се разширяват с кратки дателни лични местоимения, например: *Лошо ми е. Неприятно ни е да говорим за това.*
- Могат да се използват неголям брой съществителни като *срам, смях, грижа, страх, жал, яд* и др., например: *Страх го беше. Смях ме е.*
- Ако като предикативна дума се употребява съществително, в повечето случаи се употребяват **кратки винителни местоимения**, например:

Никак не ме е грижа за това. Жал ме е.

НО: Грехота беше да се остави болен човек непрегледан.

Упражнение 1

- ▶ Открий безличните изречения. Обясни структурата им.

Какво ти е?

- Стефке, какво ти е?
- Лошо ми е. Вие ми се свят.
- Да не си болна?
- Не зная. Сигурно имам температура.
- Страх ме е! Какво да правя? Ти си гореща. Ще извикам лекар.
- Недей! Време е да си отивам. Като се прибера у дома, ще се обадя по телефона на поликлиниката.
- Остани при нас. Болна си! Най-добре е да си на топло. Ето тук ще си легнеш, а аз веднага ще извикам бърза помощ.
- Да знаеш колко ме е яд! Утре трябва да взема изпита.
- Сега ще ти донеса чай с лимон. Опасно е да ходиш болна. Сигурно ти е студено?
- Добре. Оставам тук. Много ме боли главата.

? Отговори на въпросите:

1. От кой вид са безличните изречения в текста?
2. Каква е разликата между изреченията *Какво да правя?* и *Какво да се прави?*

Упражнение 2

► Определи вида на безличните изречения в следния текст.

Хигиената на облеклото е здрава. Знае се, че организмът не диша само с белите дробове, но и с кожата. Погрешно е да се мисли, че плътните тъкани са по-добри. За предпочитане е няколко по-тънки дрехи вместо една по-дебела. За лятото, напротив, се използват леки платове – памучни, копринени и изкуствени, през които въздухът, а с него и потта лесно преминават навън. Такива дрехи обикновено се избират в по-светли тонове, за да отразят слънчевите лъчи.

Не е практично да се носят тесни дрехи, защото пречат на кръвообращението и храносмилането. Не се препоръчва закопчаването или препасването около корема и гърдите, смущаващо техните функции. На обувките следва да се обърне особено внимание: да са удобни и сухи. Едва ли е нужно да се подчертава колко е важно бельото и дрехите да бъдат чисти, изпрани и изгладени. Това е от значение не само за здравето на човека, но и за трайността на самото облекло.

Упражнение 3

► Продължи изреченията.

1. Хубаво е, че...
2. Лошо е, че...
3. Вярно е, че...
4. Добре е, че...
5. Сигурно е, че...

Упражнение 4

► Напиши следните изречения по друг начин.

Работи по модела: *Лесно ми е да уча.* –
На мене ми е лесно да уча.

1. Трудно ми е да пиша.
2. Приятно му е да се разхожда.
3. Тежко ѝ е да носи багажа.
4. Трудно им е да говорят български.
5. Неудобно ѝ е да пита.

Упражнение 5

► **Работи по модела:** *На Петър му е лошо. Боли го главата.–
На него му е лошо. Него го боли главата.*

1. На Росица ѝ е лошо. Боли я стомаха.
2. На Петър и на Стоян им е лошо. Боли ги глава.
3. На мене и на Крум ни е лошо. Боли ни гърло.
4. На тебе и на Ралица ви е лошо. Боли ви корем.
5. На Никола му е лошо. Боли го ухото.
6. Лошо ми е. Болят ме очите.
7. На Красимира ѝ е зле. Боли я корема.
8. На Ралица не ѝ е добре. Боли я зъб.
9. На Петър не му е добре. Боли го зъб.

Упражнение 6

► **Анализирай таблицата.**

► **Запиши по 2 примера за всеки вид на едносъставните глаголни изречения, които да илюстрират таблицата.**

Едносъставни глаголни изречения	Сказуемо					
	Единствено число			Множествено число		
	Лице			Лице		
	1 лице	2 лице	3 лице	1 лице	2 лице	3 лице
Определено-лични	+	+	+	+	+	+
Неопределено-лични	-	-	-	-	-	+
Обобщено-лични	+	+	-	+	+	-
Безлични	-	-	+	-	-	-

❓ **Отговори на въпросите:**

1. Правилно ли е попълнена таблицата?
2. Кои едносъставни изречения най-често употребяваш в речевата си практика?

СЛОЖНО ИЗРЕЧЕНИЕ

П

ПРИПОМНИ СИ!

- Изреченията се делят на прости и сложни.
- Простото изречение има едно сказуемо (освен именните изречения).
- Сложното изречение има две или повече сказуеми.

!

ЗАПОМНИ!

- Съединение от две или повече прости изречения, които са свързани граматически и по смисъл, се нарича **сложно изречение**.
- Сложно изречение, което се състои от самостоятелни прости изречения, се нарича **сложно съчинено изречение**.
- Сложно изречение, в което едно просто изречение пояснява друго, се нарича **сложно съставно изречение**.
- Съчинителното и подчинителното отношение са **основни синтактични отношения** в сложното изречение.
- Простите изречения образуват сложни по два начина: свързват се направо (безсъюзно) или чрез съюз (или съюзна дума – местоимение, наречие).

ВИДОВЕ СЪЮЗИ ПО СЪСТАВ

Прости	а, и, или, но, обаче, ни, нито, да, че, ако, като, сякаш и др.; в разгов. реч: <i>ала, ама, ами, та, ни, че (=и), пък (=и)</i> и др.
Сложни	<i>без да, за да, и да, ако да, ако и да, преди да, че да, сякаш да, стига да, а пък, ако пък, но пък, или пък, нито пък, а като, тъй като, след като, също и, така също, само ако, само че, сякаш че, макар че, въпреки че, в случай че, така че, при положение че, при условие че, ето защо, и така, поради това</i> и др.
Повторителни	<i>и – и, или – или, ли – или, ни – ни, нито – нито, ни – нито, дали – или</i> и др.; в разгов. реч: <i>ту – ту, хем – хем, я – я, кое – кое, че – но</i> и др.
Съюзни думи	местоимения: <i>кой, кого, що, чий, какъв</i> и др.; <i>който, чийто, какъвто</i> и др.; наречия: <i>къде, накъде, кога, как, защо, за какво</i> и др.; <i>където, когато, както, защото</i> и др.; <i>тогава, затова, следователно</i> и др. частици: <i>даже, дори, ли, нали, дали, дано</i> и др.

Простите съюзи са проклитични думи и обикновено се изговарят в изречението слято със следващата най-близка самостоятелна дума.

ВИДОВЕ СЪЮЗИ ПО ЗНАЧЕНИЕ

Съединителни	<i>и, на, та, че – и, също, така също, нито – нито, и – и, и – както и</i> и др.
Съотносителни (разделителни)	<i>или, или – или, ли – или, дали – или, хем – хем, я – я</i> и др.
Противоположни	<i>но, обаче, а, ала, ама, ами, пък, не само – но и, само че, не стига че – но и, стига само да</i> и др.
Заклучителни	<i>ето защо, и така, и тъй, така че, тъй че, поради това, следователно, затова, тогава</i> и др.
Определителни	<i>който, какъвто, чийто, с което (заради което)</i> и др.
Допълнителни	<i>че, да, кой, какъв, защо, що, как, колко, дали, даже</i> и др.
Обстоятелствени	<i>където, откъдето, когато, както, като, сякаш</i> и др.

Упражнение 1

► Определи вида на сложните изречения.

1. Защо ме люлееш, защо не гърмиш, защо не счупиш мачтите?
2. Искам да те видя, защото може би няма да те видя никога.
3. Обичахме волната ти песен, която никога няма да заглъхне в душите ни.

(По Н. Вапцаров)

? Отговори на въпросите:

1. Има ли в дадените изречения съюзи и съюзни думи?
2. Има ли изречение с безсъюзна връзка на частите му?

Упражнение 2

► Прочети изреченията по двойки. Сравни ги.

1. Кина и Радулчо излязоха на върха.
Кина плачеше и Радулчо се разплака.
2. Върховете, доловете, равнината са побелели от сняг.
Планинският вятър се усили, брули ги по лицата, развява им дрехите.
3. Строг, но справедлив човек беше той.
Той беше строг човек, но постъпваше справедливо.

? Отговори на въпросите:

1. Какво общо има между синтактичните връзки при еднородните части на изречението и при самостоятелните прости изречения в сложното съчинено изречение?
2. По какво се различават изреченията във всяка двойка?

СЛОЖНО СЪЧИНЕНО ИЗРЕЧЕНИЕ

ЗАПОМНИ!

- Частите на сложното съчинено изречение са независими една от друга, но образуват едно цяло.
- Според смисловата връзка различаваме главно три вида сложни съчинени изречения: **съединителни**, **разделителни** и **противоположни**.
- Сложните съчинени изречения могат да бъдат и разнородни (вж. таблицата).

ВИДОВЕ СЛОЖНИ СЪЧИНЕНИ ИЗРЕЧЕНИЯ

Вид	Простите изречения се свързват	Примери
Съединителни	със съюзите: <i>и, та, па, ни – ни, нито – нито</i> и др.	И при юнака дойдат, та седнат. Нито ми пушка обтегна, нито ми сабя омръзна.
Разделителни (съотносителни)	със съюзите: <i>или, или – или, ту – ту, дали – или, я – я, било – било</i> и др.	Те или ще победят, или ще загинат. Ту заплаче, ту се смее. Дали си болна лежала, или си болно гледала.
Противоположни	със съюзите: <i>а, но, обаче, ама, ала, само че</i> и др.	Той тръгна навреме, обаче заболя из пътя. Цялото село знае, но никой не ми казва за това.
	без съюз	Бърз кон се стига, бърза реч не може. Цървули няма – гайда иска.
Разнородни	със съюзи и без тях	Те ще победят и светлината ще се разпръсне, а тъмнината ще изчезне. Кина странеше от него, държеше се гордо и презрително, но това не го плашеше.

ПРЕПИНАТЕЛНИ ЗНАЦИ В СЛОЖНИТЕ СЪЧИНЕНИ ИЗРЕЧЕНИЯ:

ЗАПОМНИ!

- В сложните съчинени изречения със съюзна връзка всяко просто изречение се отделя със запетая, която се поставя:
 1. Пред съчинителните съюзи **а, ала, но, обаче** и др.:

Молчето е умно, обаче е мързеливо.
 2. При повторителните съюзи **ту-ту, или-или, нито-нито** и др. при повторната им употреба:

А воденицата ту тръгваше, ту спираше.
 3. Пред съюзите **и, или** само когато се повтарят:

Или им помогнете, или не им пречете.
- Простите изречения могат да се отделят с **тире** при бърза смяна на явления или вместо пропуснатата граматична връзка:

*Минаха спокойно една-две минути –
и страшен гръм се чу откъм върха.
Минаваме едно село, минаваме друго –
навред е пусто. (вместо: но навред е пусто)*
- В изреченията с **безсъюзна връзка** простите изречения се отделят **винаги** с препинателен знак:
 1. Със **запетая** се отделят простите изречения, които означават едновременни или последователни явления:

*Очи тъмнеят, глава се люшка,
уста проклинат цяла вселена.*
 2. С **точка и запетая** се отделят група изречения, които са по-тясно свързани, особено когато между тях има запетая:

*Настане вечер, месец изгрее,
звезди обсипят свода небесен;
гора зашуми, вятър повее –
Балканът пее хайдушка песен.*
 3. С **двоеточие** се отделят простите изречения:
 - а) когато изразяват следствие:

Но корабът, уви, не спира: все по-далеч и по-далеч.
 - б) когато разясняват или допълват предходното изречение:

*И глави ний няма да сложим
пред страсти и светски кумири:
сърцето си вече казахме
с печалните наши две лири.*
 4. С **тире** се отделя второто просто изречение, когато означава следствие, рязко противопоставяне или неочаквано действие:

*Посях любов – пожънах срам, вражди.
Пред тях се ноц тъмней – над него ден изгрява.*

СЛОЖНО СЪСТАВНО ИЗРЕЧЕНИЕ

ЗАПОМНИ!

- Сложните съставни изречения се състоят от главно и едно или няколко подчинени.
- Просто изречение, което пояснява дума в друго изречение, се нарича **подчинено**.
- Просто изречение, към което се отнася подчинено изречение, се нарича **главно**.
- Подчиненото изречение обикновено се свързва с главното чрез **съюз** или **съюзна дума**.

Упражнение 1

- ▶ Състави изречения от дадените двойки изречения.
- Д Опиши картината на оран, като използваш получените се изречения.

Денят настъпи.

Природата се окъпа.

Тракторът забръмча.

Запя чучулига.

Настъпи изведнъж.

Окъпа се в светлина.

Забръмча някъде.

Ранобудна чучулига.

Упражнение 2

- ▶ Препиши изреченията. Обясни кои от изреченията са сложни съчинени, а кои – сложни съставни.

1. Всички мълчат, но гостът не си отива.
2. Левски кипи, става и залепя плесница на това досадно лице.
3. Палтото му падна в ръцете на полицията и в пазвата се намериха няколко бунтовнически прокламации.
4. Аз съм уверен, че той мазник нищо не ще смее да направи.

(По **Ив. Вазов**)

- ? Отговори на въпросите:

1. В кои сложни изречения простите са самостоятелни по смисъл, синтактично равностойни, свързани със съчинителни връзки?
2. В кои сложни изречения простите са зависими едно от друго, има главно и подчинено изречения, свързани с подчинителни връзки?

Упражнение 3

- ▶ Определи вида на изреченията.

Времето е хладно, има мъгли, дъждове и слани. Някой ден може да ни изненада първият сняг. Вятърът е отбрулил пожълтелите листа от дърветата, плодовете са обрани, зимнината е приготвена.

Бръмбарите, пеперудите, скакалците вече са се скрили в потайни места и, ако не сте наблюдателни, никога няма да ги забележите. Едни от тях са се заровили в земята, други се крият под кората на дърветата.

Няма добри и лоши месеци. Едни носят аромата на цветята и песните на птиците през пролетта, други – плодородието на лятото, трети – изобилието на есента, а зимните – снега.

? Отговори на въпросите:

1. Кой от изреченията са сложни съчинени изречения?
2. Кой от сложните съчинени изречения са безсъюзни?
3. Има ли в текста сложни съставни изречения?

Упражнение 4

- ▶ **Състави по две сложни изречения с фразеологичните словосъчетания *свиря първа цигулка* и *доказвам надълго и нашироко*, като използваш синонимните словосъчетания.**

свиря първа цигулка = имам първостепенно значение;
= играя главна роля;
= заемам първо място.

доказвам надълго и нашироко = доказвам подробно и пълно;
= обяснявам подробно и пълно;
= разказвам подробно и пълно.

? Отговори на въпросите:

1. Какво значение в нашата реч имат фразеологизми?
2. Можеш ли самостоятелно да посочиш синонимите на дадените фразеологични словосъчетания?
3. Кой речник ще използваш?

Упражнение 5

- ▶ **Замени следните безпредложни глаголно-именни словосъчетания с глаголи-синоними. Състави с някои от тях изречения.**

Допускам грешки, привеждам данни, давам съвет, изказвам благодарност, извличам поука, правя извод, нося отговорност, изразявам съчувствие, изпълнявам ръководна функция.

? Отговори на въпросите:

1. За кой стил са характерни дадените словосъчетания?
2. За кой стил е характерна употребата на предложените от тебе глаголи?

Упражнение 6

► Обясни препинателните знаци в изреченията.

1. Ту валяха буйни дъждове, ту настъпваха горещини и засухи.
2. Като дете боледувах от разни болести: ту колики ме свият, ту разни шарки обжарят лицето ми, ту ме втресе, ту ми се яви някоя рана.
3. През предвоенната 1939 година в България имаше само пет висши учебни заведения, а сега техният брой е почти трийсет.

■ ВИДОВЕ ПОДЧИНЕНИ ИЗРЕЧЕНИЯ

ЗАПОМНИ!

- Според начина, по който поясняват главното изречение, и според въпроса, на който отговарят, подчинените изречения биват **определителни**, **допълнителни**, **подложни**, **обстоятелствени**.
- Подчинените изречения приличат на второстепенни части на простото изречение и отговарят на същите въпроси.

ВИДОВЕ ПОДЧИНЕНИ ИЗРЕЧЕНИЯ

Вид	Простите изречения се свързват със	Примери
Определително (пояснява същ. име в главното изречение)	<u>Съюзни думи</u> : който, чийто, какъвто, дето, що, когото, където и пр. <u>Съюзи</u> : че, да	<i>Настъпи време, когато трябва дела, а не думи. Малкото мъже, които бяха останали, бяха мирни занаятчии.</i>
Допълнително (пояснява сказуемото и изпълнява спрямо него служба на допълнение)	<u>Съюзи</u> : че, да; <u>Съюзни думи</u> : кой, чий, какъв, къде, кога, как, колко, защо, дали и др.	<i>Съобщица, че пътищата са удобни за пътуване. Той не беше вече способен да мисли. Не знам как се случи тази беда.</i>
Обстоятелствено (пояснява сказуемото откъм време, място, начин, условие, причина, цел и др.)	<u>Съюзи</u> : за да, без да, ако и др. <u>Съюзни думи</u> : когато, като, щом, преди да, както, колкото, защото, където и др.	<i>Тръгвам по-рано, за да не закъснея. Помисли, преди да кажеш тежка дума. Ако гониш два заека, няма да уловиш нито един. Където има сговор, там има и успех.</i>

Подложно (разкрива описателно подлога)	Съюзни думи: <i>който,</i> <i>кой, какъв, чий, кого,</i> <i>какво, защо</i> и др.	<i>Кой се хвали, ще жали.</i> <i>Който се надява на чужда</i> <i>трапеза, гладен остава.</i>
Сказуемно- определително (замества сказуем- ното име)	Съюзи: <i>че, да</i> и др. Съюзни думи: <i>който,</i> <i>какъвто, как, кога,</i> <i>които</i> и др.	<i>Желанието ми е да</i> <i>намеря сянка.</i> <i>Първото впечатление е, че</i> <i>земята се е разтресла.</i>

II

ПРИПОМНИ СИ!

- Подчиненото изречение обикновено се отделя със запетая.
- Когато е между частите на главното изречение, отделя се от двете страни със запетая, например: *Делото, от което зависи спасението на България, заслужава всички жертви.*

ПОДЧИНЕНО ОПРЕДЕЛИТЕЛНО ИЗРЕЧЕНИЕ

ЗАПОМНИ!

- Подчинено изречение, което пояснява съществително или местоимение в главното изречение, се нарича **подчинено определително**.
- То отговаря на въпросите *кой? какъв? колко?*
- Определителното изречение се свързва с главното чрез относителните местоимения *който, какъвто, чийто* и др., например:
*Лошо прави онзи, **който** се дели от своя народ.*
- Има и определителни изречения, които се свързват с главното с относително наречие, например:
*Всички ще помним годината,
когато бе построена тази сграда.*
- За връзка на определителното изречение с главно могат да служат и подчинителните съюзи **че, да**, например:
*Огнянов даде заповед **да** останат всички по местата си.*
- Много често при относителните местоимения стои предлог, например:
*Затова бе тяхното семейно знаме, **с** което се гордееха.*
- Подчинените определителни изречения винаги се отделят със запетая.

Упражнение 1

- **Обясни какво значат думите** *гара, перон, пристанище, летище, аерогара, спирка.*

Работи по модела: Гарата е място, където пристигат влакове. Гарата е място, откъдето тръгват (заминават) влакове.

Упражнение 2

► Състави едно изречение от две.

Работи по модела:

Търси ви един ученик.
Не познавам този ученик. } → Търси ви един ученик,
когото не познавам.

1. Много чужденци посещават Варна. Варна се намира на Черно море.
2. Разкажете ни за градовете. През тези градове минахме.
3. Ще ви покажа студента. Писмената работа на студента е най-хубавата.
4. Отивам в едно село. Това село е историческо.
5. Тролей № 5 отива до Руския паметник. Тролей № 5 минава покрай университета.

Упражнение 3

► Попълни празните места с относителните местоимения *който* или *когато*.

1. Срегнах Иван, с ... се познаваме от две години.
2. Това е Петров, при ... ходихме на рожден ден.
3. Това е стаята, в ... учим.
4. Това са обувките, за ... ти говорих, че ги харесвам.
5. Това е авторът, ... харесвам най-много.
6. Това е журналистът, с ... се запознах преди няколко дни.

Упражнение 4

► Продължи изреченията.

1. Часовник, който не е нов, е ...
2. Човек, който не е весел, е ...
3. Къща, която не е голяма, е ...
4. Прозорец, който не е отворен, е ...
5. Обувки, които не са скъпи, са ...

Упражнение 5

► Отговори на следните въпроси, като употребиш в отговорите подчинени определителни изречения.

1. Какви книги обичаш да четеш?
2. На какви хора се стремиш да подражаваш?
3. Какви филми обичаш да гледаш?
4. Какви хора обичаш?

Упражнение 6

► Разкрий скобите в дадените изречения, като поставиш относителното местоимение *който* в необходимата форма:

1. Приятелят на Левски, с (*който*) живеем, е нечут характер.
2. Хиляди години човекът, (*който*) е най-загадъчното същество на Земята, непрекъснато се удивява на своето собствено съзнание.
3. А има още един човек в тоя дом, (*който*) нищо не е донесъл.
4. Вакрил не обичаше хората, (*който*) говореха отвисоко и (*чийто*) думи бяха големи, а делата малки.
5. Как мога да говоря за човек, (*който*) не познавам.
6. Само (*който*) не е пътувал зиме по Рила, той не може да си представи нейната красота.

Упражнение 7

► **Работи по модела:** *Старателен (ученик) – който се старее.*
Внушителен, решителен, внимателен, въпросителен.

Упражнение 8

► **Обясни как се казва човек.**

1. Човек, който учи другите, се казва
2. Човек, който пише книги,
3. Човек, който обвинява друг,
4. Човек, който спортува,
5. Човек, който открива нещо ново,
6. Човек, който чете книги,
7. Човек, който слуша нещо,
8. Човек, който гледа филм,

ПОДЧИНЕНО ДОПЪЛНИТЕЛНО ИЗРЕЧЕНИЕ

ЗАПОМНИ!

- Подчиненото изречение, което пояснява сказуемото на главното изречение и изпълнява службата на допълнение, се нарича **допълнително**, например:

*Вестниците съобщиха, **че** е сключен мир.*

- По смисъл и форма подчинените допълнителни изречения се делят на **разказни** (съобщителни) и **въпросителни** (косвен въпрос).
- Разказното допълнително изречение се свързва с главното обикновено със съюзите **че** или **да**, например:

*Аз мислех, **че** сънувам.*

*Моличето реши **да** почака.*

*Зная, **че** тази среща ще се състои утре следобед.*

- В някои случаи за връзка с главното служат относителните местоимения **когото**, **каквото** и др., например:

***Каквото** посееш, това и ще пожънеш.*

- Въпросителното допълнително изречение се свързва с главното:

- 1) с въпросително местоимение или наречие **кой**, **кого**, **какъв**, **чий**, **как**, **къде**, **кога** и др. (без или с предлог), например:

*Разбрахте ли **какво** трябва да се направи?*

*Чуй **как** стене гора и шуми.*

- 2) с въпросителните частици **ли** или **дали**, например:

*Ще го попитам **дали** ще дойде.*

*Ще го попитам ще дойде **ли**.*

Упражнение 1

- ▶ **Открий в текста подчинени допълнителни изречения.**

Грозде от България

Сред щайгата с грозде чужденецът намери малък затворен плик. Отвори го. В писмото пишеше: „Който и да сте Вие, незнаен чужденец, за Вас съм наредила това грозде. Аз зная, че Вие сте добър човек. Затова Ви целувам по челото и Ви изпращам цял влак поздравии от моето отечество. Вие не знаете колко красива е нашата страна. Не знаете и кой Ви пише. Аз съм едно десетгодишно момиче на име Радка Петрова от село Бяла Църква, Великотърновско. Искате ли да научите нещо за мене? Ние сме три сестричета и едно братче. Татко е работник. Имаме едно хубаво лозе.

Много ме интересува дали Вие имате деца и какви са те.

Спомнете си за нас, когато хрупките здравите сочни зърна от нашето лозе.“

(По А. Каралийчев)

ЗАПОМНИ!

- Подчиненото допълнително изречение се отделя от главното със запетая.
- Не се пише запетая пред съюза **да**, употребен еднократно, а също и пред **непряк** въпрос.
- При повторение на съюза **да** и при **втори непряк** въпрос се пише запетая, например: *Още като юноша той обичаше да мисли за бъдещето на своя народ. Не зная какъв е той.*

НО: *Казах му **да** се приготви, **да** стане рано и **да** чака на спирката. Не зная какъв е, къде живее, дали ще дойде.*

- Непряк въпрос се отделя със запетая, когато стои пред главното изречение, например: *Къде живее той, и днес не зная.*

- След непряк въпрос се пише въпросителен знак, ако главното изречение е въпросително, например: *Знаете ли какво пише днес във вестниците?*
 - Когато е пропуснат съюзът **че**, вместо запетая се пише двоеточие, например: *Един ден съобщиха: склучен е мир.*
-

Упражнение 2

- ▶ Открой подчинените допълнителни изречения в стиховете:

Коемо мога, имам сам,
коемо знам, не е от бога,
да стъпча ли, коемо мога,
да хвърля ли, коемо знам?

Л. Стоянов

Те всички мислеха,
че ще се върнат скоро,
защото беше есен,
чакаше ги оран...
Даскалът единствен
знаеше добре,
че няма път за връщане,
че ще се мре,
че силен е врагът,
че е жесток.

Ат. Стоянов

Упражнение 3

- ▶ Състави сложни съставни изречения с подчинени допълнителни, като използваш за сказуемо в главното изречение глаголите *зная, мисля, наблюдавам, разбирам, чувствам, виждам, забелязвам.*

Упражнение 4

- ▶ Довърши дадените изречения, като прибавиш подчинено допълнително изречение със значение на косвен въпрос, образуван от глагола, даден в скоби. Ако е необходимо, използвай видовата двойка на глагола.
1. Ученикът не знаеше ... (решавам).
 2. Децата разпитваха ... (казвам).
 3. Той поиска ... (платя).
 4. Чиновничката го попита ...(работя).
 5. Отговорникът на групата търсеше ... (настанявам се).

Упражнение 5

▶ Замени следните изречения с отрицателни.

1. Личеше, че е изморен.
2. Забелязах, че се е случило нещо особено.
3. Допускам, че някой го е предизвикал с това.
4. Мисля, че това известие ще го огорчи особено много.
5. Виждаше се, че в кабинета влизат много хора.
6. Вярвах, че е дошла с такива намерения.

Упражнение 6

▶ Довърши изреченията:

1. Не си представям, че ...	7. Не очаквах, че ...
2. Не си представям да ...	8. Не очаквах да ...
3. Не вярвам да ...	9. Страхувам се, че ...
4. Не вярвам, че ...	10. Страхувам се да ...
5. Не си спомням какво ...	11. Надявам се, че ...
6. Не си спомням да ...	12. Сигурен съм, че ...

Упражнение 7

▶ Отговори на следните въпроси, като използваш в отговорите сложни съставни изречения с подчинени допълнителни.

1. Какво разказваш за здравето и настроението си на своите родители?
2. Какво почувства, когато за първи път посети театър?
3. Какво очакваш за рождения си ден?
4. Какво си спомняш от лятната ваканция?
5. Какво чувстваш, когато четеш произведенията на Иван Вазов?

ПОДЧИНЕНО ОБСТОЯТЕЛСТВЕНО ИЗРЕЧЕНИЕ

ЗАПОМНИ!

Подчинено изречение, което показва **кога, как, къде, защо, при какви обстоятелства** и пр. се извършва действието в главното изречение, се нарича **подчинено обстоятелствено**.

Упражнение 1

▶ Препиши следните сложни изречения. В скоби посочи въпроса, на който отговаря подчиненото изречение.

1. И колкото повече разказваше, толкова повече се увеличаваше в тия горчиви спомени. (Ив. Вазов)

2. Като го погледнах, глътнах си езика. (А. Каралийчев)
3. Чубрата се усмихваше защото си беше спомнил за Иван Белин. (Й. Йовков)
4. Какво щяха да пият нашенци ако не бях измъкнал водата.
5. Ако сполучи сам се хвали, ако сбърка, хората му криви. (Пословица)
6. Палазов стоеше на мястото си без да помръдне. (Й. Йовков)

? Отговори на въпросите:

1. Правилно ли са сложени запетаите?
2. Към кой вид се отнасят подчинените изречения? Защо?

Упражнение 2

► Препиши изреченията, като поставиш пропуснатите съюзи и съюзни думи.

1. Аз не мога да дойда в Габрово, ... нямам сигурно известие, ... петлите три пъти пели, три пъти Янка на съд извели.
2. След двайсет минути нашите юнаци завзеха високите позиции, ... пукне пушка.
3. Ние сме тука, ... пазим къщата.
4. Вървяха тежко, бавно, ... умората беше ги налегнала.
5. А там, ... е скалата, беше последният бой.
6. Почнах да вземам малки пъстри книжки от дюкяна, ... сутрин купувах хляб за чая.
7. Четях в бараката, ... отивах да цепя дърва, или на тавана, ... беше еднакво неудобно и студено.
8. Понякога, ... книгата ме интересуваше или трябваше да я прочета по-скоро, ставах нощем и запалвах свещта.
9. Старата господарка забеляза, ... нощем свещите намаляват, и взе да ги измерва с тресчица.
10. Той гори свещите, ... чете книжки.

? Отговори на въпросите:

1. Кои видове подчинени обстоятелствени изречения има в текста?
2. Кои съюзни думи са употребени?

ЗАПОМНИ!

- Подчиненото обстоятелствено изречение пояснява сказуемото на главното изречение откъм **време, място, начин, количество, цел, условие** и пр., например:

Когато излязоха на върха, беше вече тъмно.

- Обстоятелственото изречение може да пояснява и обстоятелствена дума (наречие) в главното изречение, например:
Сега, когато знаем истината, няма смисъл да спорим.
Там, където ме изпращат, положението е много тежко.
- Има толкова вида обстоятелствени изречения, колкото и обстоятелствени пояснения.

ВИДОВЕ ПОДЧИНЕНИ ОБСТОЯТЕЛСТВЕНИ ИЗРЕЧЕНИЯ

Вид	Главно изречение или част от него	Връзка	Подчинено изречение	Главно изречение или част от него
За време		Когато	измине последният ден на февруари,	той ще си отиде.
		Докато	мъдрите се намъдруват,	лудите се налудуват.
		След като	узреят нивите,	фермерите ще започнат жътвата.
		Преди да	убиеш мечката,	не ѝ продавай кожата.
За място	Отивам там,	където	ме пращат.	
		Дето	дума не помага,	там опитай и тояга.
	Ще вървя пеш дотам,	докъдето	пътят е свободен.	
	Нататък,	накъдето	отиваш,	ще срещнеш много хора.
	Де	няма жена,	няма и къща.	
За условие	Февруари има 29 дни,	ако	годината е високосна.	
		Да	отидете ли в гората,	ще ви посрещнат големите борове.
За причина	Февруари наричат най-малкият брат,	защото	има само 28 дни.	
	Тези въпроси продължават да ни вълнуват,	тъй като	решаването им е тясно свързано с бъдещето на мира.	
	Хайде да си вървим,	че	няма време.	

Вид	Главно изречение или част от него	Връзка	Подчинено изречение	Главно изречение или част от него
За начин	Всеки се приготви,	както	можеше.	
	По пътя се движеха цели тълпи,	сякаш	отиваха на панаир.	
		Без да	подозира нещо,	Марин замина.
За кол-во и степен	Бързай,	колкото	ти сили държат.	
	Пари ще ти дам,	колкото	ти трябва.	
	Той отговаряше на чужденеца,	доколкото	разбираще езика.	
		Доколкото	зная,	просветната работа върви добре.
За цел	Събуди ме	да	не закъснея за работа.	
		За да	обядваме навреме,	трябва да отида до магазина.
За отстъпване		Въпреки	обещанията си,	се учиш много лошо.
		Вместо да	спорим,	нека да признаем грешките си.
	Не остава нищо друго,	освен да	се заловим за работа.	
За последици	Всичко е добре обмислено,	така че	можем да разчитаме на успех.	
	Тя говори толкова тихо,	че	едва се чува.	
	Живеея наблизо,	следователно	всеки ден го срещам.	

Упражнение 3

► Вместо точките постави в дадените изречения необходими съюзни връзки.

1. Нивите се простират, ... ти очи видят.
2. Ще се срещнем там, ... продават билети.
3. Недостатъци няма само там, ... не се търсят.
4. Да се трудим там, ... има нужда от нашия труд.

Упражнение 4

▶ Довърши изреченията.

1. Трябва да отида натам,
2. Младостта трябва да бъде там,
3. Ще се върне тя пак оттам,
4. Ще стигнем дотам,
5. Ако искате да бъдете здрави,
6. Ако желаяш да опознаеш България,
7. Ако шофьорът внимава на завоя,
8. Той ми даде толкова книги,
9. Ще взема от парите,
10. Той ме гледаше така смаяно,

Упражнение 5

▶ Замени следните изречения със синонимни конструкции.

Работи по модела: Той говори бавно, разтегляйки гласните.
Той говори бавно, като разтегля гласните.

1. И те умират, сражавайки се до последния куршум.
2. Напущайки дома, трябваше да заличим всички следи.
3. Мария се приближи до него, не преставайки да му говори.
4. Тя пристъпи към гишето, вирайки се в служителките.
5. Опипвайки стената в тъмното, слизах стъпало след стъпало.
6. Продължихме пътя си, крачейки вече на разстояние един от друг.

Упражнение 6

▶ Вместо точките постави по избор: *толкова – колкото или колкото – толкова.*

1. Той разчупил питата на ... парчета, ... души имало на трапезата.
2. ... по-дълго чакаше, ... по-нетърпелив ставаше.
3. Той купи ... подаръци, ... бяха му поръчали.
4. ... по-голяма ставаше, ... повече се радваха родителите и.
5. Мустачките му порасли., ... да могат да се възсукват.

Упражнение 7

▶ Довърши дадените пословици така, че да образуваш сложни съставни изречения с подчинени обстоятелствени.

За използване: *докато е младо; дете те мразят; дете те обичат; докато е горещо; отколкото баница с беда; за да имаш.*

1. Кови желязото,
2. Дървото се превива,

3. Не хвърляй коричката, ... в торбичката.
4. ... , не ходи, ... , не чести.
5. По-добре хляб с вода,

? Отговори на въпросите:

1. Какви са по вид подчинените обстоятелствени изречения?
2. Кои съюзи или съюзни думи са употребени?

Упражнение 8

▶ Прочети изреченията.

▶ Вместо точките постави наречията: едва, още, само, тъкмо, чак, дори.

1. Старецът се успокои ... когато тя се върна в колибата.
2. Мама усети каруцата ... когато конете се изравниха с нея.
3. Бона слезе од дървоту ... когато откъсна и последната черешка.
4. Тук той спеше ... кугато вкъщи си бяха гости.
5. ... когато бях отминал, тя извика да ѝ пиша поне веднъж на седмицата.

? Отговори на въпросите:

1. Има ли в текста пропуснати препинателни знаци?
2. Няма ли правописни грешки?

Упражнение 9

▶ Препиши текста. Подчертай подчинените изречения.

За да останеш, за да си потребен,
за да те има и след теб дори,
ти всяка вещ и образ покрай тебе
открий отново и пресътвори.

В. Ханчев

? Отговори на въпросите:

1. Към кой вид се отнасят подчинените изречения?
2. Правилно ли са сложени препинателните знаци?

ПОДЧИНЕНО ПОДЛОЖНО ИЗРЕЧЕНИЕ. СКАЗУЕМНО-ОПРЕДЕЛИТЕЛНО ИЗРЕЧЕНИЕ

ЗАПОМНИ!

- Подчинено изречение, което служи за подлог на главното изречение, се нарича **подложно**.

- Подложното подчинено изречение се отнася към спомагателния глагол в 3 лице ед.ч. (*ясно е, ясно беше, известно е* и др.) или към глаголи, които са употребени безлично (*изглежда, струва ми се, говори се* и др.), например:

Ясно е, че не те радват.

Лошо е, че така лекомислено се отнасяш към преките си задължения.

- За връзка на подложното изречение с главното обикновено служат съюзът **да** или **че**.
- Когато подложното изречение е въпросително, то се свързва с главното чрез въпросително местоимение или въпросително наречие **кой, какъв, кога, колко** и др.
- В пословични изрази за връзка на подчинено подложно изречение с главното често служи относителното местоимение **който**:

Който завижда, нищо не вижда.

Който се надява на чужда трапеза, гладен остава.

- Обикновено подчиненото подложно изречение се отделя със запетая:

Който не работи, не трябва да яде.

ЗАПОМНИ!

- Подчинено изречение, което служи за сказуемно определение в главното изречение, се нарича **сказуемно-определително**.
- То се свързва с главното изречение чрез относителни местоимения **който, какъвто** и др., например:

*Бъди, **какъвто** трябва да бъдеш!*

- Употребява се рядко, обикновено се отделя със запетая от главното.
- В съвременния български книжовен език то се измества от подчинено определително изречение, сравни:

*Бъди, **какъвто** трябва да бъдеш!*

*Бъди **такъв, какъвто** трябва да бъдеш!*

ЗАПОМНИ!

- Подчиненото определително изречение пояснява съществителното или местоимението в главното изречение (подлог или второстепенна част).
- Подчиненото подложно изречение служи за подлог в главното изречение.
- Подчиненото сказуемно-определително изречение служи за сказуемно определение в главното изречение.

Упражнение 1

- **Обясни разликата между подчинените изречения в дадените сложни съставни изречения.**

1. Истина е, че им предстои трудна и опасна борба.
Истината е, че той често доверяваше на чужди хора.
2. Лошо е, че така лекомислено се отнасяш към преките си задължения.
Лошото е, че днешното училище не подготвя младежите за практическия живот.

Упражнение 2

- **Кажки какви са подчинените изречения в следните сложни изречения:**

1. Който не работи, не трябва да яде.
2. Който мъдро мълчи, той по-добре говори.
3. Който прави зло, да не чака добро.
4. Едничката му почивка беше, когато сядаше да яде кротко сухия си хлебец.
5. Първата ми мисъл беше да грабна пушката.

Упражнение 3

- **Определи вида на подчинените изречения:**

1. Той изтръпна пред догадката, че тя всичко знае за неговата дейност.
2. Като мина през тъмния двор, той влезе в стаята.
3. Той не знаеше как точно ще стане това.
4. Всички разбраха, че настъпва ново време.
5. Всеки се приготви, както можеше.
6. Без да почине, той пое отново към върха.
7. Щом времето се оправи, ние тръгнахме на път.
8. Пропуснах филма, защото бях много зает.
9. На другия ден, преди да изгрее слънцето, всички се спуснаха надолу.
10. Изучавайте биографията на Левски, делата на когото могат да служат за пример.

Упражнение 4

- **Открий в текста подложни и сказуемно-определителни изречения.**

Пред изпитите

- Мамо, днес пак получих двойка по физика.
- Много ме разстройват твоите неуспехи в училище.
- Ясно е, че не те радват. Но какво да се прави?

– Лошо е, че така лекомислено се отнасяш към преките си задължения. Физиката е много труден предмет. Как ще издържиш изпита по физика?

– Ще ми подскаже някой. Сигурен съм, че ще ми помогнат.

– Който се надява на чужда трапеца, гладен остава. По-добре е сам да се подготвиш за изпита.

– Нямам нито сили, нито желание. Защо да се мъча? След училище никога няма да отворя учебника по физика.

– Няма значение. Трябва да признаеш, че волята ти е много слаба. Бъди, какъвто трябва да бъдеш!

– Какъв?

– Решителен, трудолюбив и уверен в силите си!

СЛОЖНО СЪСТАВНО ИЗРЕЧЕНИЕ С ПОВЕЧЕ ПОДЧИНЕНИ

ЗАПОМНИ!

- Често се срещат сложни съставни изречения с повече подчинени.
- Подчинени изречения, които се отнасят към едно и също главно изречение, се наричат **съподчинени**.
- Подчинени изречения, от които всяко е подчинено на предходното, се наричат **последователно подчинени**, например:

Дядо Йоцо се боеше,

↓ *че ще умре,*

↓ *преди да разбере*

↓ *какво нещо е "българското".*

■ СЪПОДЧИНЕНИ ИЗРЕЧЕНИЯ

ЗАПОМНИ!

- Съподчинени изречения, които поясняват една и съща част на главното изречение по един и същ начин, се наричат **еднородни съподчинени изречения**, например:

Той пита как е променен началникът, как ходи.

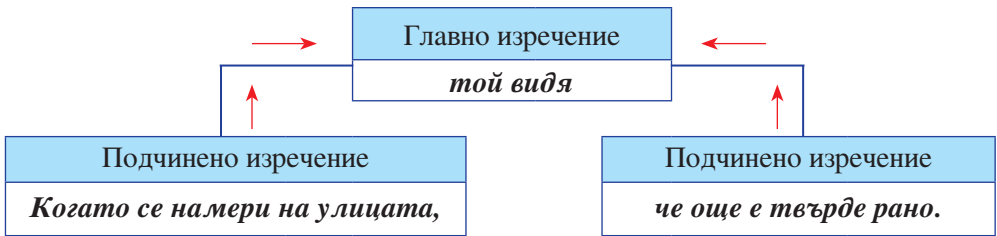
- Съподчинени изречения, които не са еднакви по значение, отговарят на различни въпроси, но поясняват една и съща част или различни части на главното изречение, се наричат **разнородни съподчинени изречения**, например:

Като наблюдаваше света, той се чудеше как хората си троят живота.

Упражнение 1

▶ Прочети изреченията. Състави схемите им.

Работи по образца:

1. Когато се намери на улицата, той видя, че е твърде рано. (*Ив. Вазов*)
2. Като скитах на лов из тъмните дълбочини на една букова гора, дето човешки крак едва ли е стъпвал някога, в средата на най-скритото място намерих чешма. (*Ел. Пелин*)
3. Пред едно кладенче в гората Липо се отби да си почине и полегне на гръб под горската сянка. (*Ел. Пелин*)
4. А когато влезе, той не можа да чуе собствените си думи, с които поздравя. (*Ел. Пелин*)
5. Той позна, че това е Нено, когото баща му щеше да среща. (*Ел. Пелин*)
6. Спомни си той колко безсилен се почувства да прикрие онова безумно вълнение, което го обхвана, когато се покачи на каменните стъпала на училището. (*Ел. Пелин*)

❓ Отговори на въпросите:

1. Има ли в текста съподчинени изречения?
2. Има ли в текста последователно подчинени изречения?
3. Има ли в текста еднородни съподчинени изречения?
4. Има ли в текста разнородни съподчинени изречения?

Упражнение 2

▶ Препиши изреченията. Подчертай с една черта еднородните съподчинени и с две – разнородните съподчинени изречения.

1. Тази сутрин като мравки, които се преселват, потеглиха поклонниците на Цанка Дюстабанов през ливадите и през гората на Марагидик, където войводата е дал последното сражение на турците. (*А. Каралийчев*)
2. Ти вървиш нагоре към селата, които се гушат в пазвите на планините и над които нощта, като стара квачка, извежда милиони златни пилета. (*А. Каралийчев*)
3. Стори му се, че по цялата гора се разлюля невидимо хоро и го загради в безумния си пръстен. (*Ел. Пелин*)

4. И старият ловец, като въздъхна, почна да ми разказва спокойно, равно, с глас, който сякаш извираше от самото му сърце, дивна легенда за тия Самоковски скали. (Ел. Пелин)

ПОСЛЕДОВАТЕЛНО ПОДЧИНЕНИ ИЗРЕЧЕНИЯ

ЗАПОМНИ!

Подчинени изречения, които са свързани помежду си по такъв начин, че всяко от тях е подчинено на предходното и същевременно е главно изречение спрямо следващото, се наричат **последователно подчинени изречения**.

Упражнение 3

Редактирай изреченията, за да избегнеш, ако е необходимо, неблагозвучно повторение на съюзи и съюзни думи.

1. Аз отидох в библиотеката, която се намира на улицата, която е край реката, която тече покрай големи тополи.
2. Над селото и навред по околията се бе застояла страшна суша, която изпогори всичко, която изпосуши кладенци и извори, която измори добитъка за вода. (Ел. Пелин)
3. И Липо мечтае как ще си направят нова къща с градина зад нея, как ще се ожени за най-хубавото момиче в селото, какви хубави дрехи ще ушие нему и на баща си. (Ел. Пелин)
4. Когато потеглихме от София, хората чакаха да се изпълни заканата на оня, който беше писал това. (А. Каралийчев)

ПУНКТУАЦИЯ

ЗАПОМНИ!

- Съподчинени изречения, свързани със съюза **и**, не се отделят едно от друго със запетая, например:

*Можеш да видиш този човек, който е дал тази заповед
и е подписал новата.*

- Пред съюза **и** се пише запетая, за да се отдели подчиненото изречение в първата част на главното изречение от втората му част, например:

*Славяните, които бяха облечени с бели и червени дрехи,
и българите, облечени с кожени дрехи,
много се различаваха помежду си.*

- Съподчинени изречения, които започват със съюза **да**, се отделят помежду си със запетая, например:

*Искам да остана тук, да постъпя на работа,
да бъда полезен на другите.*

- При повторна употреба на съюза **да** в последователно подчинени изречения не се пише запетая, например:
Желая да замина да продължа образованието си в Измаил.
- Еднородните съподчинени изречения се отделят с точка и запетая, когато са сложни по състав, например:
Ако съм художник, бих изобразил как стана посрещането на героите; как целият град бе окичен със знамена и зеленина; как отвед се носеше радостно "ура".

Упражнение 4

▶ Прочети текста. Провери и обясни пунктуацията. Определи вида на подчинените изречения.

1. Колкото и скромно да е още делото му, може да се каже определено, че то оставя бразда в литературата ни, че то допринася много за съвременното развиване и обогатяване на малкия ни разказ, пък и на другите жанрови форми. (*П. Зарев*)
2. И това се е получило така, защото позицията, на която е застанал поетът, е погрешна, стара, отживяла своето време. (*В. Ковалевски*).
3. Не може ли човек да познава живота, без да е навлязъл в течението му, без да се е ожулил в грубия му юмрук, без да се е преборил с героите му? (*Б. Райнов*)
4. Делчо каза от кой е полк, защо е дошъл и где е техният лагер. (*И. Йовков*).
5. Аз, който го познава много отблизо, и сега не мога да кажа какво точно имаше тогава предвид. (*А. Гуляшки*).
6. Като станеха сутрин, всеки щеше да тръгне натам, накъдето му беше казано. (*А. Дончев*)
7. Личеше, че говори така само, за да заглуши вътрешния си трепет. (*Г. Райчев*).
8. Още щом го видя, Марта позна, че му се е случило нещо важно. (*Ем. Станев*)

❓ Отговори на въпросите:

1. Има ли в текста съподчинени изречения?
2. Има ли в текста последователно подчинени изречения?
3. Има ли в текста еднородни съподчинени изречения?
4. Има ли в текста разнородни съподчинени изречения?

Упражнение 5

▶ Направи схема на дадените сложни съставни изречения със съподчинени изречения.

1. През зимата щом завие страхотна буря, влакът се чернее сред високите преспи сняг в които са затънали дълбоко телеграфните стълбове. (*Ст. Кралевски*)

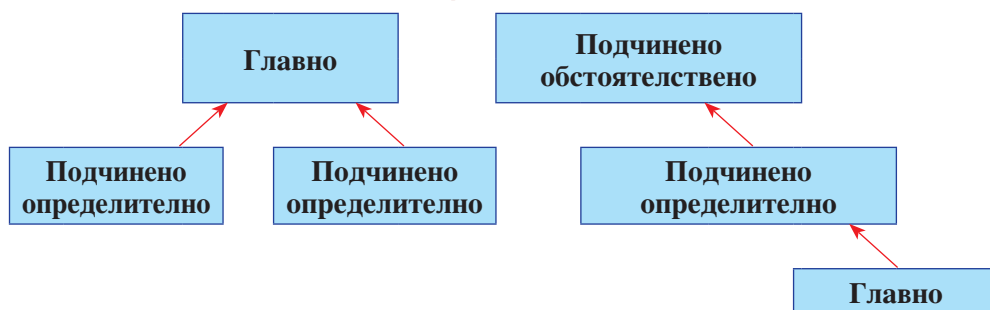
2. Вървеше без да подигне очи, без да погледне наляво или надясно. (И. Йовков)

? Отговори на въпросите:

1. Правилно ли са сложени препинателните знаци?
2. Какви са по вид подчинените изречения?

Упражнение 6

▶ Състави сложни съставни изречения по следните схеми.

Упражнение 7

▶ Състави 3 сложни съставни изречения със съподчинени еднородни изречения.

Упражнение 8

▶ Състави 3 сложни съставни изречения със съподчинени разнородни изречения.

СЛОЖНО СМЕСЕНО ИЗРЕЧЕНИЕ

ЗАПОМНИ!

Сложно изречение, в което едните прости изречения са свързани като части на сложно съчинено, а другите – като части на сложно съставно изречение, се нарича сложно смесено изречение.

Упражнение 1

▶ Прочети текста. Открий сложните изречения.

Розовата долина и Тунджа

(откъс)

Розовата долина не се е облякла напълно още с трендафиловия си накит. Пролетта позакъсня. Зимният хлад още вее от преспите на Балкана, слънцето няма време да сгрее добре долината, по която

случаят ме принуди да пътувам по-рано, когато розовите пъпки едвам се развиват. Скръбта ми е искрена. Долината на розите трябва да я посетиш през средата на май, ако желаеш да плуваш в море от трендафили.

Но и сега тя колко е прекрасна! Колко сила и фантазия природата-магьосница е похарчила, за да окичи пролетното ѝ було! Додето ти стига окото, гледаш бляскаво зелени ливади, нежни кадифени морави, живописни ландшафти, гюлови градини, вече заруменели и заблагоухали, пресни поляни, през които ручат бистри планински багри, и всичко това прошарено с купове горици от кестени, орехи, сливи, череша, круши, дрянове, ябълки, вишни, празнично разцъфтели, а през средата на тая панорама, между върбалаци и шумящи брястове, вие се млада Тунджа и шари чудни меандри по зелената равнина.

(По *Ив. Вазов*)

? Отговори на въпросите:

1. Има ли в текста сложни съчинени изречения?
2. Има ли в текста сложни съставни изречения?
3. Има ли в текста сложни смесени изречения?

Упражнение 2

▶ Препиши текста. Посочи сложните смесени изречения. Състави схемите им.

1. Когато слязох на брега, валеше слаб, светъл дъждец, но скоро облаците се разкъсаха и над тях светна чистото небе (*П. Вержинов*).
2. Той наметна палтото си, защото беше само по риза, и, като се обади на жена си, излезе на пътя. (*Р. Коралов*)
3. Изкачи се по върховете на планините, които обграждаха неговия роден край, и пред очите му се разкриха нови простори. (*Д. Талев*)
4. Дълго беше чакал тоя миг, а когато мигът дойде, той се изплаши. (*А. Дончев*)
5. Знаем, че трудно се вярва в това, което ви разказах, но всичко се случи така или приблизително така. (*Челкаш*)
6. Когато вратата се отвори и в полутъмната стая влезе човек, Роман изведнъж разбра, че това е Самуил. (*А. Дончев*)

Упражнение 3

Д Обедини дадените групи прости изречения в сложни смесени изречения, като използваш подходящи съчинителни и подчинителни съюзи и съюзни думи.

1. През април небето е синьо. Духа топъл вятър. Хората го наричат развигор.

2. По поляните ще срещнете априлския бръмбар и други насекоми. Те благополучно са презимували. Сега напускат убежищата си.
3. Чувства се полъхът на пролетта. Изпод угнилата шума показват главици кокичетата и минзухарите. Лъчите на мартенското слънце ги гаят.
4. Важно крачи щъркелът. Той току-що е пристигнал от топлия юг. Той се радва на родните поля. Гнездото му е на комина на къщата.
5. Почвата се е затоплила. Селските стопани засяват фасула и много други култури. Те не са застрашени от пролетни слани.

? Отговори на въпросите:

1. Кой съюзи и съюзни думи са използвани?
2. Каква е пролетта тази година?

Упражнение 4

▶ Препиши следните сложни изречения, като определиш вида им. Постави пропуснатите препинателни знаци.

1. И вечер когато слънцето захождало и с последни лъчи озарявало височините дето били бащините ѝ колиби, то се прощавало с най-хубавата пастирка из света. *(Ел. Пелин)*
2. С Дъбака който се отличаваше от него че е млад дядо Корчан бе свързал едно странно приятелство. *(Ел. Пелин)*
3. Изобретателният ум на Дъбака понякога скрояваше някакви странни планове, които воденичарската глава на дядо Корчан всякога одобряваше а неуморимите ръце идеха на помощ. *(Ел. Пелин)*

Упражнение 5

▶ Прочети текста. Състави схеми на изреченията.

1. Той стои на къщния праг и дълго гледа прашния път, който се вие в полето. *(Ел. Пелин)*
2. Вечерен здрач падаше на дола, дето бяха градините, и Цвета спря пред масата, гдето беше Гроздан. *(Й. Йовков)*
3. Костадин видя, че прозорците на салона са осветени, а в пристройките трепна отражение на огън. *(Ем. Станев)*
4. Шибил ясно виждаше две очи, които го гледат, една усмивка, която го мами. *(Й. Йовков)*

ОБОСОБЕНИ ЧАСТИ В ИЗРЕЧЕНИЕТО

ЗАПОМНИ!

- Второстепенни части, които изпъкват като по-самостоятелни в изречението и се изговарят с подчертаване, се наричат **обособени**.
- Обособяват се **определения, приложения** и **обстоятелства**.
- Обособените части могат да стоят *в началото, в средата* или *в края на изречението*.
- Обособените части се отделят от останалите думи със *запета, тире* или *двоеточие*.

Упражнение 1

- ▶ Прочети текста. Посочи обособените части.
- ▶ Обясни пунктуацията при обособените части на изреченията.

Моето детство не е било като вашето

И аз съм бил дете като вас. Но моето детство не е било като вашето...

Моето село е бедно, но красиво. То е наредило малките си бели къщици с червено гривосани по края прозорчета по едно разлато възвишение – там, където Средна гора се откача от нейната майка Стара планина и повежда дружини от малки и големи върхове на изток към Тракия. Обърнато право срещу слънцето, то се радва и гледа през дивите овошки на дворовете си един живописен, весел и зелен простор от поляни, долинки, ниви, напостлани между шубракови синори като пъстри черги, малки кичести горички и едвам доловими живи петна на селца...

Тук, в тоя прекрасен кът, съм научил нашия хубав език, тук съм чул чудната българска песен, извезана от красотата на най-хубави думи. Тук съм опознал нашия работлив народ, нашия човек – българина – и неговата широка, добродетелна и отзивчива душа.

(По Ел. Пелин)

❓ Отговори на въпросите:

1. Има ли в текста непознати думи?
2. Има ли в текста диалектни думи, които ги няма в родния ти говор?

Упражнение 2

- ▶ Трансформирай следните сложни изречения в прости, като замениш подчинените изречения с обособени части:

 1. България участва почти във всички европейски стопански организации, които са създадени в рамките на ЕС.

2. Главен доставчик на тези стоки в България е Европейският съюз, който заема 70% от вноса за комплексно оборудване в България.

Упражнение 3

▶ **Открий обособените части в следните стихотворения:**

Гори, любов, до сетната минута,
дори когато нещо те гаси.
Дори да бъдеш някъде оплюта,
над тъмни грехове се извиси.

Вдигни ръце – две неспокойни струни,
сред погледи нечисти заблести.
Ще дойда аз, пред тях ще те целуна
и пак най-чиста ще останеш ти...

Евтим Евтимов

Балканът задрямва, дълбоко заслушан
на гусла хайдушка в странния звук,
той слуша, унесен в напева въздушен,
че чудо Господне е ставало тук!..

Но в доба потайна, по върхове горе,
гуслар се възкачва, бездомен и хром,
и днес още крият гори и простори
небесните думи на тъжен псалом!

Теодор Траянов

■ ПУНКТУАЦИЯ ПРИ ОБОСОБЕНИТЕ ЧАСТИ НА ИЗРЕЧЕНИЕТО

ЗАПОМНИ!

- Когато обособената част се намира **вътре в изречението**, тя се огражда **от двете страни** с препинателен знак, най-често със запетая.
- **Тирета** се пишат в случаите, когато се цели по-силно **смислово изтъкване** на обособената част, например:
За него – Живота – направил бих всичко.
- **Двоеточие** се поставя пред обособената част, която конкретизира поясняваната от нея дума и съдържа изреждане, например:

*Тя – пролетта – дойде прекрасна:
със слънце, с топъл лъх и рози.*

ПРЕПИНАТЕЛНИ ЗНАЦИ ПРИ ОБОСОБЕНИ ОПРЕДЕЛЕНИЯ

ЗАПОМНИ!

- Ако определението стои след определяемото, то обикновено се обособява, например:
По дърветата, отрупани с цвят, бръмчат пчели.
- Понякога се обособяват определения, които стоят пред определяемото, например:
Висок и снажен, Боримечката беше и голям песнопоец.
- Това по-често се случва с причастни изрази, например:
Опустял от гостите, Черни връх забиваше челото си в облаци.

Упражнение 4

▶ Прочети текста. Посочи обособените части на изреченията.

1. И тая звезда, най-хубавата, най-светлата, скоро ще се скрие вече. (*Й. Йовков*)
 - И тая звезда, която е най-хубава и светла, скоро ще се скрие вече.
2. Суетна и пуста, тя не можеше да оцени Стремски. (*Ив. Вазов*)
 - Тя, която беше суетна и пуста, не можеше да оцени Стремски.
 - Понеже беше суетна и пуста, тя не можеше да оцени Стремски.
3. Звукът, усилен от ехото, звучи съвсем близко. (*Л. Стоянов*)
 - Звукът, който е усилен от ехото, звучи съвсем близко.
4. А гракът на рояк гарвани, прелитащи из мрака, ехтеше в далнини. (*П.П. Славейков*)
 - А гракът на рояк гарвани, които прелитат из мрака, ехтеше в далнини.
5. Тая поляна, обрасла с гъста трева и хвойнови храсти, изглеждаше още зелена и свежа. (*Й. Йовков*)
 - Тая поляна, която беше обрасла с гъста трева и хвойнови храсти, изглеждаше още зелена и свежа.
 - Тая поляна, понеже беше обрасла с гъста трева и хвойнови храсти, изглеждаше още зелена и свежа.

? Отговори на въпросите:

1. С какво са изразени обособените определения в оригиналния текст?
2. С какво са заменени обособените определения от оригинала в трансформиранияте изречения?

ПРЕПИНАТЕЛНИ ЗНАЦИ ПРИ ОБОСОБЕНИ ПРИЛОЖЕНИЯ

ЗАПОМНИ!

- Обособеното приложение се обособява със **запета**, например:
Баща му, Минчо Иванов, бил търговец.
- Обособеното приложение се обособява с **тире**, когато приложението се изтъква или се подразбира връзката *именно*, например:
Най-хубавият роман на Вазов – «Под игото» – е преведен на много езици.
- Обособеното приложение се обособява със **скоби**, когато приложението има еднакъв смисъл с определяемата дума, например:
Балканът (Стара планина) е бил закрилник на народа през време на робството.
- Обособеното приложение се обособява с **двоеточие** (или **тире**), когато няколко приложения се отнасят към едно име, например:
В редица стихотворения Вазов е възпявал народните будители: Паусий, Раковски, Левски и др.

Упражнение 5

▶ Прочети текста. Посочи обособените части на изреченията.

Но бухалът, кръвнишка птица, подгони светлата мушица.
(Ст. Михайловски)

- Но бухалът, който беше кръвнишка птица, подгони светлата мушица.
- Но бухалът, понеже беше кръвнишка птица, подгони светлата мушица.

? Отговори на въпросите:

1. С какво са изразени обособените приложения в оригиналния текст?
2. С какво са заменени обособените приложения на оригинала в трансформиранияте изречения?

ПРЕПИНАТЕЛНИ ЗНАЦИ ПРИ ОБОСОБЕНИ ОБСТОЯТЕЛСТВЕНИ ПОЯСНЕНИЯ

ЗАПОМНИ!

- Винаги се обособяват **деепричастни изрази**, например:
Вървейки по пътя, те се озъртаха наляво-надясно.
- Най-често се обособяват обстоятелствени пояснения, които са **по-разширени** от другите части на изречението, например:
Горе, на покрития с високи дървета връх, се чу весела песен.
- Не се обособяват обстоятелствените изрази с **освен**, **въпреки** и др., ако това не е необходимо, например:
Освен това трябваше да вземем малко захар.

ПРЯКА И НЕПРЯКА РЕЧ

ЗАПОМНИ!

- Чуждата реч, която е предадена дословно и е съпроводена от авторска реч, наричаме **пряка реч**.
- **Авторовата реч** съпровожда пряката реч, за да се посочи на кого принадлежи пряката реч, при какви условия е произнесена, към кого е насочена и пр.
- В авторовата реч обикновено се употребяват глаголи, които въвеждат пряката реч: *казвам, разправям, обаждам се, отговарям, отвърна, река, питам, продумам, прошепвам, мълвя, говоря, прибавям, продължавам, допълвам, повторя, съобщавам, обяснявам, разказвам, мисля, заповядвам* и др.

Упражнение 1

► Препиши текста. Подчертай пряката реч.

В навечерието

Елена го погледна крадешком.

– Много ли обичате своята родина? – произнесе тя плахо.

– Още не се знае – отговори той. – Когато някой от нас умре за нея, тогава може да се каже, че я е обичал.

– Тъй че, ако биха Ви лишили от възможността да се върнете в България – продължаваше Елена, – би Ви било много тежко да останете тук, нали?

Инсаров наведе глава.

– Струва ми се, не бих могъл да понеса това – продума той.

– Кажете – започна пак Елена, – трудно ли е да се научи български език?

– Никак не е трудно.

(По Ив. Тургенев)

? Отговори на въпросите:

1. С кои глаголи е въведена пряката реч?
2. Кои препинателни знаци са използвани за въвеждане на пряката реч? Сравни с езика на обучението.
3. За кои събития се разказва в творбата на Ив. Тургенев „В навечерието“?

■ ПУНКТУАЦИЯ ПРИ ПРЯКАТА РЕЧ

ПРИПОМНИ СИ!

- Пряката реч се отделя с **кавички** или **тире**.
- Обикновено с **тире** и **нов ред** се отделя пряката реч, която е част от диалог, а с **кавички** – когато се намира вътре в авторското изложение.
- Авторските думи могат да стоят **пред** пряката реч, **след** нея или **между** нейните части.

ЗАПОМНИ!

- Авторските думи се отделят от пряката реч по различен начин:
 - а) когато се намират **пред** пряката реч, те се отделят от нея с **двоеточие**, например:

Когато свърши, тя още веднъж го попита: „Значи за нищо на света не бихте останали тук?“
Когато свърши, тя още веднъж го попита:
– Значи за нищо на света не бихте останали тук?
 - б) когато авторската реч се намира **след** пряката реч, тогава тя се отделя с **тире**, например:

– Струва ми се, не бих могъл да понеса това – продума той.
 - в) когато авторските думи се намират **между** частите на пряката реч, те се отделят от нея с **тирета от двете страни**:

– Кажете – започна пак Елена, – трудно ли е да се научи български език?
 - г) ако след първата част на пряката реч **пред** авторските думи има **запета**, тя се пренася **в края** на авторската реч и се слага **пред второто тире**, например:

– Кажете – започна пак Елена, – трудно ли е да се научи български език?

(Сравни: *Кажете, трудно ли е да се научи български език?*)

Упражнение 2

- ▶ Обясни кои препинателни знаци са пропуснати. Обоснови се.

Една българка

Бунтовникът вървеше и разправяше на баба Илийца, че иде от Балкана. Изгубил четата оная нощ, не ял два дена и две нощи.

Синко, ти не можеш да вървиш каза му тя дай си пушката.

И тя му взе пушката.

Върви, стягай се, момче.

Къде ще отида, бабо, запита я той.

Как къде? Ами у дома!

Истина ли? Благодаря ти, бабо, ти си добра жена отговори трогнат до сълзи бунтовникът.

(По *Ив. Вазов*)

Упражнение 3

▶ Използвай изреченията като пряка реч.

Работи по модела: *Можете ли да ни помогнете?*

Те попитаха: „Можете ли да ни помогнете?“

1. Чакам да се върнат родителите ми.
2. Ако дойдеш навреме, ще ме завараш тук.
3. Ела на гости у нас!
4. Сигурно имаш много приятели и приятелки.
5. Хайде да отидем на кино!

Упражнение 4

▶ Добави пропуснатите глаголи, които въвеждат пряката реч:

Сойката като всяка глупава птица, която не разбира умен разговор, само ... отстрани:

– Глупци! Глупци!

А червеношийката скачаше на един самотен трън отстрани и ... с въздишка:

– Боже, колко обичам този врабец! Колко е лош и колко го обичам!

ЗАПОМНИ!

Непряката реч е чужда реч, която е възпроизведена не дословно, а само по смисъл, по съдържание.

■ ТРАНСФОРМИРАНЕ НА ПРЯКА РЕЧ В НЕПРЯКА

ЗАПОМНИ!

- При трансформиране непряката реч заедно с авторската реч образува **сложно съставно изречение**.
- Авторските думи се превръщат в **главно изречение**, а пряката реч – **в подчинено**.
- Пряката реч става **подчинено изречение** (със съюзи **че**, **да**) или **косвен въпрос**.
- Подчиненото допълнително изречение започва със съюза **че**, ако пряката реч в **изявително** или **условно наклонение**, например:
Той отговори, че русинът трябва да знае всички славянски наречия.
Той отговори, че русинът би трябвало да знае всички славянски наречия.

- Подчиненото допълнително изречение започва със съюза **да**, ако пряката реч е в **повелително наклонение**, например:
Ирина каза: „Майко, не ме събуждай рано!“
Ирина каза на майка си **да** не я събужда рано.
- **Въпросителните** изречения при тази замяна стават **косвен въпрос**, който се свързва с главното изречение чрез въпросителни местоимения и частици: **къде, как, кога, кой, чий, какъв, ли, дали** и др. Например:
Людмила попита:
– Татко, **кога** ще се върнеш?
Людмила попита татко си **кога** ще се върне.
- При трансформиране в непряка реч **възклицателните** изречения стават **съобщителни**, като изгубват емоционалния си тон. Например:
– *Дайте ми книгата веднага!* – каза момчето.
Момчето заповяда **да му дадат** книгата веднага.

Видове изречения	Пряка реч	Непряка реч	Синтактични средства за свързване
Съобщителни	Роден съм в Карлово. Левски отговори: – Действах сам.	Левски каза, че е роден в Карлово. Левски отговори, че е действал сам.	че
Подбудителни	– Да влезе Левски! – извика един от съдиите.	Един от съдиите извика Левски да влезе.	да
Въпросителни	Запитаха го: „Как е името ти? Откъде си? Какво е занаятието ти?“	Запитаха го как е името му, откъде е, какво е занаятието му.	въпросителни думи
	Запитаха го: – Имаш ли помощници?	Запитаха го има ли помощници. Запитаха го дали има помощници.	въпросителни частици

ЗАПОМНИ!

1. При трансформиране на пряката реч в непряка глаголът се употребява в 3 лице.
2. Ако в пряката реч глаголът е в минало време, в непряка реч той се употребява в минало неопределено време.

Упражнение 5

▶ Преразкажи анекдотите без пряка реч.

1. Майката пита дъщеря си:
 - Мария, колко време вари яйцата?
 - Девет минути, мамо.
 - Колко пъти съм ти казвала да не вариш едно яйце повече от три минути.
 - Да, мамо, но яйцата бяха три, а три по три прави девет.
2. Купувачът пита продавачката:
 - Значи този плат е най-новият?
 - Вчера го докарах от фабриката.
 - Ами дали няма да избелее?
 - Моля ви се! Цял месец стои на витрината и нищо му няма.
3. Срещнали се двама габровци.
 - Накъде? – попитал единият.
 - Тръгнал съм да търся абажур за лампата си.
 - А защо не си купиш по-слаба крушка?
4. Момчето пита:
 - Татко, защо нашият квартирант всеки ден яде кебапчета?
 - Защото го мързи да си посади лук! – отвърнал поучително бащата.

Упражнение 6

▶ Преразкажи на български, като използваш непряка реч.

1. Електротехник, повернувшись з работи, побачив, що в його сина перев'язаний палець:
 - Що трапилося? Ти поранився?
 - Ні, я впіймав бджолу, але вона була заізольована тільки з одного боку.
2. Двоє сусідів склалися і купили віслюка. Один запитав:
 - Яка половина буде твоя?Другий, посміхнувшись, запитав:
 - Яку ти хочеш?
 - Передню, з головою, – не вагаючись, відповів перший.
 - Добре! – погодився другий.Повідганявши мух у віслюка навколо хвоста, він сказав своєму напарникові:
 - Я подбав про свою частину віслюка. А ти купи ячменю та дивися: добре годуй свою половину, щоб наш спільний віслюк добре віз.

ОБОБЩЕНИЕ НА ИЗУЧЕНОТО В V–IX КЛАС

■ ФОНЕТИКА

? Отговори на въпросите:

1. Какво изучава фонетиката?
2. Кои звукове на речта се наричат гласни и кои съгласни?
3. Кои букви от азбуката служат за означаването на гласните звукове?
4. Каква звукова стойност имат буквите Я и Ю?
5. По какъв признак съгласните се делят на звучни и беззвучни?
6. Кои съгласни звукове се наричат сонорни?
7. Какви правила определят правописа на звучни и беззвучни съгласни?
8. По какъв признак съгласните се делят на твърди и меки?
9. Как се обозначават меките съгласни в писмената реч?
10. Що е ударение?
11. Кои думи и форми в книжовния български език нямат собствено ударение? Кои от тях са проклитики и кои са енклитики?
12. Каква е разликата между енклитичните и проклитичните думи?
13. Кои звукови закони определят фонетичния строй на книжовния български език?
14. Що е „ятовата граница“?
15. Кои гласни се наричат подвижни?
16. Има ли случай на диалектен изговор в речевата практика на селяните ти?
17. Как се прави фонетичен разбор?

Упражнение 1

▶ Препиши текста.

▶ Обясни разликата между изговор и правопис в подчертаните думи.

Левски наобиколи мочурището, което му се *изпречи*, прехвърли на другото рамо торбата и закрачи нататък. Вървеше бързо и с широки крачки, въпреки че раната му не бе зарасла напълно. Над челото му бе паднал кичур прегоряла от слънцето коса, очите внимателно оглеждаха равнината.

След една нова извивка на пътеката, вдясно зад гората, се очертаха две високи, тъмни гърбици; по-надире волно *разперваше* клони голям самотен *дъб* и веднага след него се дигаше островръх *покрив* на къща. Точно така бе писал Караджата в писмото си: мошията на нашенеца господин Колони с двата големи хамбара, що се видят отдалече...

(По Ст. Дичев)

Упражнение 2

- ▶ Препиши текста.
- ▶ Посочи фонетичната стойност на буквите Я и Ю.

Левски намери пътечката, за която му бяха споменали в Петрушан, напусна коларския път и тръгна към мошията. Блатата и шосето за Гюргево останаха зад него; вдясно се тъмнееше върбова гора; напред, чак додето очи видят, се ширеха избуяли царевични ниви.

Макар високото лятно небе да пламтеше в златисти сияния, слънцето бе залязло отдавна и здрачът незабелязано заливаше влашката шир. Само някъде в далечината се чуваше цвилене на жребец, ала и то трепетливо се късаше и глъхнеше в предвечерната тишина.

(По Ст. Дичев)

Упражнение 3

- Д Препиши текста. Постави ударенията. Свържи чрез дъгички проклитиките и енклитиките с думите със самостоятелно ударение.

Работи по модела: в_ двора.

- ▶ Научи стихотворението наизуст.

Да се завърнеш в бащината къща,
когато вечерта смирено гасне
и тихи пазви тиха нощ разгръща
да приласкае скръбни и нещастни.

Кат бreme хвърлил черната умора,
що безутешни дни ти завещаха –
ти с плахи стъпки да събудиш в двора
пред гостенин очакван с радост плаха.

Да те пресрещне старата на прага
и, сложил чело на безсилно рамо,
да чезнеш в нейната усмивка блага
и дълго да повтаряш: мамо, мамо...

Смирено влязъл в стаята позната,
последна твоя пристан и заслона,
да шепнеш тихи думи в тишината,
впил морен поглед в старата икона:
аз дойдох да дочакам мирен заник,
че мойто слънце своя път измина...

.....
О, скрити вопли на печален странник,
напразно спомнил майка и родина!

Д. Дебелянов

Упражнение 4

▶ Открий думите, които имат несъответствие между броя на звуковете и броя на буквите. Обясни защо.

1. Градил Манол малко-много време,
градил ми е до една година,
направи си мермерна джамия.
Ето иде султан Селим Страшни,
ето иде яден, та намръщен.

Ас. Разцветников

2. Къща, артист, нощта, въглекопач, Янко, подзънкам, бояджия, ютия.

Упражнение 5

▶ Подреди думите в две колонки: в първата колонка буквите Я и Ю да означават ЙА и ЙУ; във втората колонка същите букви да означават букви без Й.

Ято, юг, зюмбюл, люляк, Мария, Юлиан, Катя, лягам, люлка, Ваня, ютия, юрган, Любомир, яд, Яна.

Упражнение 6

▶ Прочети откъса от "Ян Бибиян".

▶ Попълни пропуснатите букви, ако трябва. Направи справка в Правописен речник на българския книжовен език.

Под високия сво... най...скачваха звезди, замигваха, затрептяваха. Скоро на и...ток се подаваше лу...ният кръг и заливаше с мека синкава светлина цялата околност...

Ян Бибиян протягаше р...ка към небето и казваше:

– Там ще те завед... . Там сиг...рно има живот и хора като на наш...та Земя, която е родна сестра на Луната. Ще бъде интересно, нали?

Калчо се пр...тискаше до приятеля си и, ...плашен и ...дивен пред великата гледка на о...сипаното със звезди небе, едвам продумваше:

– Да ...

(По Ел. Пелин)

Упражнение 7

▶ Препиши думите, като правиш избор на гласните:

(о/у)чуден, (о/у)несен, (о/у)самотен, (о/у)достоявам, (о/у)познавам, ч(о/у)век, няк(о/у)й.

Упражнение 8

▶ Препиши текста. Подчертай меките съгласни.

От наблюдение знаем, че снегът и ледът се топят и се превръщат в течност, когато стане по-топло. Това може да се установи и чрез опит. Ако загреем сняг и лед, те се стопяват и се превръщат за кратко време във вода. Чрез наблюдения и опити се опознават природните явления, разкриват се свойствата на веществата.

Упражнение 9

▶ Обясни как трябва да се проверяват думите.

Сте(в/ф)ка, (с/з)града, беле(ж/ш)ка, цъ(ф/в)тя, моли(в/ф)че, мра(с/з), хля(б/п).

Упражнение 10

▶ Посочи в кои думи има несъответствие между изговор и правопис.

Плета/плетат, бдя/бдят, земя, мъжа, реда, безпокоя се, Златьо, вода, момчета, Сашо, синът, ножче, безкраен.

Упражнение 11

▶ Прочети текста.

▶ Посочи думи, които съдържат подвижно/неподвижно Ъ.

1. Въстанието начело с Ивайло е първото въстание на селяните в България. То е едно от първите и най-големите селски въстания в Европа.
2. Въстанието е ярък пример как народът може да се бори против своите господари и да защитава страната от външни врагове.
3. Замърсеният въздух над една страна се разнася от вятъра и над съседните страни. Затова усилия за опазване на въздуха от замърсяване трябва да полагат всички народи.

Упражнение 12

▶ Обясни с каква цел в стиховете са допуснати отклонения от правилата за променливо Я.

И самодиви в бяла премена,
чудни, прекрасни, песен поемнат, –
тихо нагазят трева зелена
и при юнакът дойдат, та седнат.

Хр. Ботев

А над безкрайните поляни
гласът на слънцето звъни
и идат бодри и засмяни
очакваните нови дни.

Хр. Смирненски

Упражнение 13

- ▶ Препиши текста. Подчертай думите без ударение. Със стрелка отбележи с кои думи се произнасят слято.

Аз съм българче и силна
майка мене е родила;
с хубости, блага обилна
е родината ми мила.
Аз съм българче и расна
в дни велики, в славно време,
син съм на земя прекрасна,
син съм на юнашко племе.

Ив. Вазов

Упражнение 14

- ▶ Докажи, че българското ударение е смислоразличително:

за̀вет – за̀вет хо̀ра – хо̀ра па̀ра – па̀ра пѐта – пѐта
да̀ва – да̀ва за̀губи – за̀губи во̀йни – во̀йни чѐта – чѐта

Упражнение 15

- ▶ Посочи в кои думи трябва да се избегне диалектният изговор, за да няма грешки на писмо:

- 1) глава, ръка, овчаря, вода, радостта, солта, песента;
- 2) вървя/вървят, търпя/търпят, чета/четат, плета/плетат, мълча/мълчат, кръжа/кръжат;
- 3) мисля/мислят, ходя/ходят, къпя/къпят;
- 4) пещта, нашата, поща, моите, вашите.

Упражнение 16

- ▶ Състави изречения, като използваш дадените двойки думи. Изясни разликите в смисъла и морфемния състав на думите.

Претеглям/притеглям, превързвам/привързвам, принасям/пренасям.

■ Морфология

? Отговори на въпросите:

1. Какво изучава морфологията?
2. Какви морфеми различаваме в строежа на думите?
3. Що е основата на думата?
4. Какви правила за правописа на представките и корените трябва да знаеш?
5. Как се образуват сложни думи?
6. Кои са частите на речта в книжовния български език?
7. По какво се различават изменяеми и неизменяеми части на речта?
8. По какво се различават самостоятелни и служебни части на речта?
9. Кои видове съществителни имена знаеш?
10. Кои граматични категории на съществителното име знаеш?
11. Как се членуват съществителните имена?
12. Кои видове прилагателни имена знаеш?
13. Кои са граматичните категории на прилагателното име?
14. Как се членуват прилагателните имена?
15. Как се степенуват прилагателните имена?
16. Какви видове наречия има в книжовния български език?
17. Как се образуват наречията?
18. Кои наречия могат да се степенуват?
19. Кои са главните видове числителни имена и какви особености имат те?
20. Какви видове местоимения има в книжовния български език?
21. Кои местоимения имат падежни форми?
22. При кои местоимения има пълни и кратки форми?
23. При кои местоимения имаме пълни и кратки падежни форми?
24. Кога едновременно се употребяват и пълните, и кратките форми на местоименията?
25. Кога се употребяват възвратните местоимения?
26. Какви са граматичните категории на глагола?
27. Какво означават свършени и несвършени глаголи?
28. Кои глаголи се наричат преходни/непреходни?
29. По какво се различават лични и безлични глаголи?
30. Как се използва спомагателният глагол СЪМ?
31. Кои са неличните форми на глагола?
32. Как се образуват деепричастия и отглаголни съществителни?
33. Колко вида има българското причастие?
34. Как и кога се употребяват причастията?
35. Що е причастен израз?

36. Колко и какви глаголни времена има в книжовния български език?
37. Колко и какви глаголни наклонения има в книжовния български език?
38. Имат ли собствено ударение предлозите и съюзите?
39. Каква е службата на предлозите и съюзите?
40. Що е морфологичен разбор и как се прави при различни части на речта?

Упражнение 1

- **Препиши откъса. Подчертай и направи морфологичен разбор на съществителните имена.**

Изгнанието и теглилата, вместо да охладят жара към идеята, за която беше пострадал, връщаха го тук още по-възторжен идеалист, смел до безумство, влюбен в България до фанатизъм и честен до самопожертване. Съдбоносни случаи ни го показаха на дело. Да, той идеше в България да работи за освобождението ѝ. За човек като него, избягал от заточение, живущ тук под лъжливо име, без никакви семейни и обществени връзки, всеки час наложен да бъде издаден или открит, без бъдеще, без заря в живота – само една такава велика мисъл би могла да го привлече в България, а след двете убийства да го задържи в нея... Как щеше да работи и да бъде полезен? Каква беше тук почвата? Какво може да извърши? Постижима ли беше целта ни? Той не знаеше. Знаеше само, че има да срещне големи пречки и премеждия, които не се забавиха още в първия час да го сполетят.

(По Ив. Вазов)

Упражнение 2

- **Препиши стихотворението. Подчертай прилагателните имена.**
 ► **Направи морфологичен разбор на прилагателните.**

Разсъмване

Като сълза над бреговете свети
 прозрачната предутринна луна.
 Докоснати едва от ветровете,
 поклащат своите черни силуети
 смокините край старата стена.

Пазачът сам по жълтата пътека
 отива своя фар да загаси.
 Над пясъците в светлината мека,
 развяват се безшумно и полека
 на мрежите кафявите коси.

По покривите гларусите плачат
с настръхнали от вятъра пера.
А над водите, гълъбови в здрача,
две облачета розови се влачат,
видели първи морската зора.

В. Ханчев

Упражнение 3

► **Препиши. Подчертай в откъса формите на изявително наклонение с права черта, а формите на преизказно наклонение с лъкатушна черта. Обясни употребата им.**

Левски го приближи, хвана ръката му и радостно я разтърси:

– Ти ли си бе, Дяконе – развика се Дрънкалото. – Чакай да те видя! Ти ли си? Добре си дошъл! Ама че ние откога те чакаме!

– А ти на стража ли? – попита Левски, като отстъпи встрани и се усмихна.

Дрънкалото кимна – войводите го изпратили тук, трябвало да се внимава добре! Напоследък се чуло, че насам шарят турски шпиони... И той продължи надълго и широко да разправя. Ала Левски го прекъсна:

– Де са сега войводите, в мошията ли?

– Там били, в господарската къща. Стопанинът, господин Коло-ни, заминал и сега в стайте на горния кат се разполагало началство-то на четите. А пък момците – момците се криели хей в ония там хамбари...

Левски махна с ръка, поздрави и отмина... Когато стигна мошията, беше се смрачило съвсем. Той избиколи хамбарите, дето тъмно се мяркаха множество хора, мина край големия орех – там други хъшове палеха огън – и макар че сърцето му го теглеше към тях, към другарите, той не се отклони от пътя си.

(По Ст. Дичев)

Упражнение 4

► **Предай следния откъс в преизказно наклонение.**

Хайдутите не продумаха на Шибил, нито смееха да го погледнат в очите. И когато вечерта се прибраха в планината на върха Сините камъни, между орловите гнезда, и Шибил си легна и заспа, те останаха около огъня и си приказваха. Планината си беше същата, убежището им беше сигурно. И все пак те бяха неспокойни и плахо се оглеждаха наоколо. Изкрещи някъде лисица – стори им се, че човек кашля; изпука някоя съчка – мислят, че иде някой...

(По Й. Йовков)

Упражнение 5

- ▶ **Предай текста в изявително наклонение. Отбележи диалектните отклонения.**

Хаджи Генчо вървял и мислил: „Пък какво ли съм направил Либену, та се сърди като делибашин? Аз и сам вече забелезвам, че тук има нещо!“ ...

Като размишлял така, Хаджи Генчо се върнал назад и сторил намерение да иде пак у дядови Либенови и да се обясни със сърдития старец; но не можал да се реши да изпълни своите намерения, защото и неговата глава, както и всяка човеческа глава, имала някаква си неопределена гордост; той се върнал у дома си и намислил да напише Любену писъмце. Той извадил от раклето едно парче хартия, която останала от ланската есен, когато баба Хаджийка залепила прозорците си, извадил из пояса си дивита, който приличал на арнаутски пищов, изтърсил из него едно орлово перо, седнал на земята турски, турил хартията на коляното си и захванал да пише.

(По Л. Каравелов)

Упражнение 6

- ▶ **Препиши текста. Подчертай сложните имена. Обясни правописа им.**

Горнотракийската низина е по-топла от Дунавската равнина. Стара планина и Средна гора я запазват от северните ветрове. По долината на река Марица нахлува топъл въздух от юг. Горнотракийската низина е една от най-гъсто населени области в България.

Упражнение 7

- ▶ **Състави сложни имена, като комбинираш някои от дадените думи.**

Средна гора, слива, свят, бера, сребро, скачам, трънка, сам, любя, ходя, вода, летя, шаран, луна, роза, лапам, добър, въртя, грозде, желяз.

Упражнение 8

- ▶ **Посочи от кои думи са образувани сложните съществителни в следните текстове.**

Тази вечер Витоша е тъй загадъчна и нежна, като теменужен остров в лунносребърни води.

Хр. Смирненски

Рисувам с цвят зеленосел
трави, фонтани и градини,

и път, мечтата ми понесъл
над виадуци да премине.

Н. Зидаров

Упражнение 9

► **Определи вида на прилагателните имена.**

► **Извади и запомни названията на птиците. Сравни с родния си говор.**

Денят беше студен и ветровит. Гонени от силния северен вятър, към покрайнините на селото долитаха стотици прелетни птици да търсят закрила от студа и глада. Орляци от пойни дроздове и скорци, дъждосвирци със златисти очи, калугериците с широки траурни криле, жълтурки и гълъби напущаха равнината, понесени от вятъра. Целият този птичи свят търсеше спокоен кът, за да си отпочине, нахрани и стопли след дългия път от юг.

(По Ем. Станев)

Упражнение 10

► **Предай текста в сегашно историческо време.**

Никой не знаеше годините на старата топола. Макар че беше с изсъхнал връх и понаведена на една страна, тя не падаше, както очакваха някои. Дядо Руси също не остаряваше. Той имаше обичай да си стои въвн на улицата, на пейката под бялата стена на къщата си, да си дреме там на слънце или да гледа Балкана насреща. Тъй бяха го запомнили от години.

Наблизо, в съседния двор се изправяше тополата и сухият ѝ връх като с вила бодеше в небето. Вечер листата на старото дърво затрептяваха като пеперуди, сянката му се проточваше през мегдана и стигаше до бялата стена, под която седеше дядо Руси.

(По Й. Йовков)

Упражнение 11

► **Редактирай изреченията, като замениш подчертаните нелични глаголни форми с лични.**

► **Открий в текста сложните имена. Обясни образуването им.**

1. *Оценявайки* растящото значение на хранителната промишленост, правителството полага големи грижи за нейното развитие.
2. Някои от суровините са вносни, понякога поради *срещаци се* затруднения при тяхното доставяне се налага *заменяне* на една с друга.
3. Отделни обединения, *ръководейки се* от тесноведомствени интереси, покрай хубавите стоки „пробутват“ и лошокачествени.

Упражнение 12

- ▶ Препиши текста. Подчертай всички глаголни времена, като посочиш в скоби основната форма на съответния глагол.
- ▶ Обясни употребата на глаголните времена (устно).
- ▶ Запиши в речничето си названията на цветята и птиците от текста.

Дълго време Шибил мисли дали това не е примка. Всичко, което имаше, беше го дал. А гората беше се раззеленила цяла, натежа и потъмня, поляните се покриха с висока трева, цъфна божурът, цъфна и росенът, самодивското цвете. Из долищата се понесе дъх на люляка и на липи.

И когато в усойте проехтя ревът на рогач, а в Старата кория загукаха гриви гълъби – корав се стори на Шибил камъкът, на който вечер слагаше главата си, и тежка му се видя пушката. Той повече не можеше да трае и тръгна за село.

Когато потегли от Сините камъни, беше пладне. Когато слезе долу на пътя и се обърна назад, върховете на планината и канарите по тях бяха се зачервили от залеза на слънцето. Но орлите още се виеха пред белите сипеи и каменните стени на урвите.

(По Й. Йовков)

Упражнение 13

- ▶ Извади от текста и направи морфологичен разбор на местоименията.
- ▶ Обясни пунктуацията на пряката реч.

Отсреща през двора се зададе Шаро, като се клатушкеше бавно, сякаш на всеки крак, с приведена глава и увиснала опашка. Приближи се кучето, приповдигна муцуна към стопанина си.

– Е, какво да ти правя – подигна рамена Стоян, – късно идваш.

Кучето проследи с очи как Стоян сдъвка и глътна залъка, сетне се пообърна и се отпусна с въздишка на земята.

– Остаряваш, Шаро! – поклати глава Стоян.

Кучето подигна към него верните си очи. Ушите му висяха оголени и закоравели, черното калпаче над лявото му око беше проскубано и прошарено с побелели косми. Стоян чувстваше върху себе си умния поглед на кучето и тъкмо намери сега с кого да си поприказва свободно, без всякакъв страх, просто, от сърце и по своему. Шаро можеше да го разбере най-добре и не чакаше от Стоян никакъв отговор.

– Остаряхме ние с тебе, Шаро – продължи Стоян ту гласно, ту на ум, – много време мина, откакто напуснахме нашето село.

(По Д. Талев)

Упражнение 14

- ▶ **Направи словообразователен разбор на подчертаните думи.**

Днес беше някакъв малък *празник*, в чаршията нямаше да се работи. Стоян Глаушев не бързаше. Той седна на *стъпалата* на чардака да *похапне* няколко залъка *хлебец* за *утринна закуска*.

Слънцето още не беше изгряло, но *септемврийското* небе светеше над града като огромен зеленикав стъклен купол и високо там горе пламтяха няколко *розови облачета*. Стоян дъвчеше замислен и машинално *глътваше* сухите залъци.

Малките *облачета* по небето горе *прегоряха* и остана там бяла, опушена пепел, но пламнаха върховете на двете тополи отсреща. Слънцето беше изгряло. Откъм *вътрешността* на къщата се чу детски плач. Султана будеше децата – не ги оставяше да се излежават след изгрев слънце. Такава си беше тя. Стоян се поизмести на *стъпалото* и сложи в устата последния залък.

(По Д. Талев)

Упражнение 15

- ▶ **Напиши няколко съществителни имена от мъжки род, които съдържат променливо Я. Членувай съществителните с пълен и кратък член. Постави ударение на членуваните форми. Обясни фонетичните промени.**

Упражнение 16

- ▶ **Препиши текста. Подчертай качествените прилагателни имена с една черта, относителните – с две. Образувай от тях, ако е възможно, наречия. Степенувай и прилагателните, и образуваните от тях наречия, ако е възможно.**

Българската народна музика е богата и разнообразна и по мелодия, и по ритъм, и по текстовете на песните. По характерните особености може да се познае от кой край на България е мелодията. Обособени са няколко главни фолклорни области – тракийска, родопска, пиринска, шопска, добруджанска, северняшка.

Упражнение 17

- ▶ **Посочи вида и значението на употребените в текста местоимения.**

Гората е населена със сенки – свят от сенки неспокойни, мързеливи, жизнени, застрашителни, играещи със слънцето на „жмичка“. Те кръжат около дънерите на дърветата с вечния копнеж да бъдат освободени, забравени, че те не са дървета, а сенки на дървета, че ако се отскубнат, в същия миг те ще бъдат унищожени и стопени.

Гората си играе не само на черно и бяло. Окъпе ли я сутрешното слънце в пурпур, зеленината ѝ се превръща в лилаво. Залее ли я слънцето с жар – зеленината засивява, като че извадена от пепел.

(По Н. Хайтов)

Упражнение 18

► Извади частиците, като ги групираш по значение.

1. А бре да те убие Светата Сирница! Стара и изкуфяла бабичка що слушаш, бре, душманино! Съвест нямаш ли? (*Чудомир*)
2. Карай, хей, шоп! Ще помръзнем. (*Ел. Пелин*)
3. – Не е за мен работа – каже, – на мене ми дай подкови да кова. (*А. Каралийчев*)
4. – Ти господата ли ги наричаш, а? По-добре наричай ги братя – забележи сърдито съдията. (*Ел. Пелин*)
5. Ела бре! Андрешко! Пари ще ти дам, колкото искаш! Избави ме!.. Ще умра бе!.. (*Ел. Пелин*)
6. По пътя се зададе керван. Най-отпред на бял кон яздеше хубав млад мъж.
7. Я погледни на какво прилича той.
8. Не зная нищо за миналото ти.
9. Дали ще е удобно да се отбием там?
10. Я съм, мале, златно дръвце,
златно дръвце, плодовито.
Ще порасна дор до небо,
клон ще пусна дор до земя.

(Народна песен)

Упражнение 19

► Извади глаголите в сегашно време. Дай техните форми в минало свършено, минало несвършено и бъдеще време.

Сводът се люшка от птичия полет.
В извори, в погледи греят слънца.
С вятъра тичам и с бялата пролет
пея за всички деца.

Радват се хора, тополи, пътеки.
Трепкат листата – зелени сърца.
С жълта иглика в косите си меки
пея за всички деца.

Звънкат призивно антени и жици.
Пърхат над мен лястовични крилца.
С капки небе под щастливи ресници
пея за всички деца.

Пътища вят асфалтови ленти.
Слънцето грее като обица.
С клонки, с лалета, с реки, континенти
пея за всички деца.

Н. Зидаров

Упражнение 20

▶ Редактирай текста, като употребиш деепричастия.

1. Веднъж, когато се връщяхме от училище, срещнахме глутница вълци.
2. Момчетата обхождат роднините си и познати, като пеят обредни песни.
3. Вървяхме по улицата, като се възхищавахме от красивите здания.
4. Посрещнахме Великден, като мислехме за бъдещето.
5. Той ни поздрави, като се усмихваше.

■ СИНТАКСИС

? Отговори на въпросите:

1. Какво изучава синтаксисът?
2. Що е изречение?
3. Какви видове изречения по състав и според целта на общуването има в съвременния български книжовен език?
4. Кои са главните и второстепенните части на простото изречение? Каква е ролята на второстепенните части на изречението (допълнение, определение, обстоятелствено пояснение, приложение, сказуемно определение)?
5. Как се получават разширени части на изречението?
6. Какво разбираме под обособени и вметнати части на изречението? Каква е тяхната роля в изречението и в речта?
7. Кои са главните особености на словоредата в българското изречение?
8. Какви видове сложни изречения има?
9. Кои са разновидностите на сложното съчинено изречение?
10. Кои са разновидностите на сложното съставно изречение според характера и броя на подчинените изречения?
11. Кои видове подчинени изречения има в българския език?
12. Какъв е словоредът на подчиненото изречение спрямо главното?
13. Как се получават смесени сложни изречения?
14. Как и кога се заменят подчинените изречения с обособени части на изречението и обратно?

15. С помощта на кои съюзи и съюзни думи се осигурява съчинителна и подчинителна връзка в сложни изречения?
16. Каква е употребата на препинателните знаци в сложните съчинени и сложните съставни изречения?
17. Какви са характерните особености на пряката и непряката реч?
18. Каква е употребата на препинателните знаци при пряката реч?
19. Как се трансформира пряката реч в непряка?
20. Как се прави синтактичен разбор?

Упражнение 1

► Направи синтактичен разбор на простите изречения.

Навън духаше студен вятър. Калинка и Крум хвърлиха още дърва в пламтящото гърло на печката. Погледнаха снежния път и кривия дървен мост, но минавачите вече ги нямаше, дърветата в градината бяха побягнали някъде, а високият комин на Книжната фабрика се беше разтопил в зимния вечерен мрак. Бели снежинки лепнеха по стъклата. Калинка грабна чорапа и куките заиграха сръчно между пръстите ѝ. Крум направи от пластилин още едно колело.

– Станаха четири. Моят автомобил е готов. Не зная само да му сложа ли комин... Какво ще кажеш, Калинке? Да му сложа ли висок комин?

– Я ме остави на мира. Последните бримки изплитам. Комин щял да слага. Къде си видял автомобил с комин?

Някой похлопа на пътната врата.

(По А. Каралийчев)

Упражнение 2

► Извади в две колонки разширените и неразширените подлози от изреченията.

1. Падна чудна лятна нощ, прохладна и свежа.
2. Мир и ведрина веят от дълбокото звездно небе.
3. Тайнствената нощна тишина става зловеща.
4. Дружината замълча.
5. Мъчителна въздишка се изтръгна от Лазовите гърди.

(По Ел. Пелин)

Упражнение 3

► Определи вида на изреченията по състав. Посочи съюзните връзки в сложните изречения.

Другаде намери заспал в храстите кос. Издебна го, ала скочи лошо. Черната птица изхвъркна с изплашен писък. Заспала наблизомойка се разбуди и изкрещя.

Тогава лисицата слезе отново към дола, намери засипана от снега киселица, разрови край нея и яде гнилите ѝ стипчиви плодове. После отърси златистата си козина и се мушна в дупката.

(По Ел. Станев)

Упражнение 4

► Подчертай сказуемите. Определи вида на сложните изречения по състав.

А. Слушай в часа на прилива как диша пълноводният океан, гледай как тежко се вгъва необятната му гръд медносиня. Но иде отливът – белогриво войнство вдига своя стан, за да овладее там, в безкрая, американската твърдина.

Е. Багряна

Б. Решихме да прекараме една седмица тук. Привечер Джордж и аз тръгнахме да се поразходим по брега. Вървахме бавно, а мислите ни бяха с Елза. Едва сега разбрах колко силно се бях привързала към нея. Ние така се бяхме сприятелили, че без нея се чувствах непоносимо самотна.

(По Дж. Адамсън)

Упражнение 5

► На мястото на многоточието постави подходящата съюзна връзка.

1. Никога не дружи с човек, ... не можеш да уважаваш. (Ч. Дарвин)
2. ... въщи дойде гост, не поглеждай часовника см. (Тайска пословица)
3. Запалва факел, ... намери игла. (Бенгалска пословица)
4. ... налита на бой, той често бива бит. (Японска пословица)

Упражнение 6

► Определи вида на подчинените изречения. Посочи съюзните връзки. Обясни пунктуацията.

Привечер ято диви гълъби накаца на ниските дъбове, които се издигаха на високия бряг, до самата рекичка, чиито топли, уморени от жегата води кротко ромоляха по каменистото корито.

Ел. Станев

Упражнение 7

► Докажи, че следните изречения са сложни съставни с подчинени допълнителни. Посочи съюзните връзки. Обясни пунктуацията.

1. Дълго време Шибил мисли дали това не е примка. (И. Йовков)
2. Стоил повече не се съмняваше: идеше пролетта. (И. Йовков)

3. Аз забелязах, че той успя да хвърли бърз поглед на жълтиците. *(Ив. Вазов)*
4. Не усетих как се смъквам на колене пред този страховит Аспарух. *(В. Мутафчиева)*
5. Чудех се наум колко подробно бе предвидил той всичко. *(В. Мутафчиева)*

Упражнение 8

▶ Направи разбор на сложните изречения в следния текст.

Във вторник сутринта всички тютюноработници и тютюноработнички се събраха много рано пред складовете. Повечето от тях любопитстваха да видят как ще започне стачката. Складовете, както и всяка друга сутрин, бяха пометени и почистени. Тази сутрин, за разлика от всяка друга сутрин, те бяха и добре проветрени. Обикновено господарите на складовете не позволяваха да се проветряват манипулационните помещения, защото тютюнът съхнел и листата се чупели. Но макар вратите да бяха широко отворени, никой не влизаше. Само някои млади работници надникваха вътре и се отдръпваха назад, като мятаха по някоя шега.

Всички знаеха, че ако до времето, определено за започване на работата, господарите не отговорят и не приемат условията на стачния комитет, стачката ще започне. И затова всички, които имаха часовници, поглеждаха често-често циферблатите и следяха с трепет равномерното и неумолимо движение на стрелките.

(По Г. Караславов)

Упражнение 9

▶ Препиши текста. Постави пропуснатите пунктуационни знаци.

1. Но между тях и мястото откъдето гръмна пушката имаше дълбока пропаст. *(Й. Йовков)*
2. Онгълът напомняше грамадна работилница където никой не знаеше отдих. *(В. Мутафчиева)*
3. Най-празният от нашите дни е оня в който не сме се смели нито веднъж. *(Чудомир)*
4. Изведнъж се чу шум от крила които бързо цепеха въздуха. *(Ел. Станев)*
5. Малкото ѝ лице бе мило и хубаво под бялата забрадка чиито краища бяха пуснати свободно. *(Ел. Пелин)*

Упражнение 10

▶ Определи вида на подчинените изречения. Обясни как се свързват с главното изречение.

1. Додето си жив и здрав, прави добро. *(Пословица)*

2. Ще те помнят, докле свят светува. (*А. Каралийчев*)
3. А Първан все лежеше там, дето падна. (*Ив. Вазов*)
4. Докато се разхождаше бавно из двора, патицата оглеждаше кладенеца. (*Й. Радичков*)
5. Гората се огласяше от птичи гласове, сякаш от сутрин до късна вечер там ставаше някакъв празник. (*Ем. Станев*)
6. Горе, откъдето линията се спущаше, се сивееше каменният кантон. (*Г. Караславов*)

Упражнение 11

► **Замени употребените съюзи с други, без да променят смисъла на изреченията. Обясни каква е разликата между всеки два варианта.**

1. Защо не седнеш, че да си починеш?
2. Струна невяста рано подрани, та си направи много работи... (*Народна песен*)
3. Децата го зърнаха и радостни хукнаха след него, пък той съвсем не бързаше.
4. Спрях коня, па ги гледам. (*Й. Йовков*)
5. Притури се планината, че затрупа два овчеря. (*Народна песен*)

Упражнение 12

► **Довърши твърденията. Дай по 2-3 примера.**

1. Чрез сложните съчинени съединителни изречения се предават ...
2. В сложните съчинени разделителни изречения се предава редуване на действията или се посочват две възможни действия, но ...

Упражнение 13

► **Обясни словоредата на изреченията.**

► **Открий в текста диалектизми и архаизми.**

Стройна се Калина вие над брегът усамотени,
кичест Явор клони сплита в нейни вейчини зелени.

Уморен, под тях на сянка аз отбих се да почина
и така ме тайната си повери Калина –

с шепота на плахи листи, шепот сладък и тъжовен:
„Някога си бях девойка аз на този свят дъждовен“.

Грееше ме драголюбно ясно слънце от небето,
ах, но друго слънце мене вече грееше в сърцето!

И не грееше туй слънце от високо, от далеко –
грееше ме, гледаше ме, от съседски двор напреко.

Гледаше ме утрин, вечер, Иво там от бели двори
и тъжовна аз го слушах той да пее и говори:

„Първо либе, първа севдо, не копней, недей се вайка,
че каил за нас не стават моя татко, твоята майка...“

П.П. Славейков

Упражнение 14

► **Обясни службата и състава на подчертаните разширени части.**

Минало

Замислена вечер *над златни поля*
разстилаше *тиха тъга*
и в свежия въздух, високо над нас,
простряна бе *цветна дъга*.

Погалена сякаш *от свята ръка*,
потрепваше *росната ръж*
и *волни талази* един подир друг
летяха *нашир и надлъж*.

На *огнени ленти* от двете страни
на *насипа* бликнал бе *мак*;
сред него, *увити от скръб и любов*,
ний чакахме *дългия влак*.

.....
Зад *сивия облак* на *утрешний ден*
неведом бе *нашият път*;
умът не *прозираше* – *тръне ли там*,
или *теменуги* *трептят*.

Житейските *наши пътеки* *тогаз*
едва се *допряха* и пак
издебна ни *мълком* *раздялата* *зла*
и *стисна* ни *нейният мрак* ...

Хр. Смирненски

■ ЛЕКСИКОЛОГИЯ

? Отговори на въпросите:

1. Какво изучава лексикологията?
2. Що е морфемен състав на думата?
3. Кои са основните видове морфемии?
4. Кои думи са сродни?
5. Как се определя морфемният състав на думата?
6. Каква е разликата между лексикално и граматично значение на думите?
7. Каква е разликата между пряко и преносно значение на думите?
8. По какви признаци думите се определят като синоними, антоними, омоними, пароними?
9. По какви признаци думите в българския език се делят на домашни, заемки и чуждици?
10. Как се обогатява речникът на книжовния език?
11. Защо трябва да се бори за чистотата на родния език?
12. Какви видове фразеологични съчетания съществуват в българския език?
13. В кои речници може да се открие лексикалното значение на думите?
14. По какво се различават едноезичните и двуезичните речници?
15. Как се използват правописните и правоговорните речници?

Упражнение 1

► Препиши текста. Обясни кои от подчертаните думи са употребени с пряко значение, кои – с преносно значение.

1. Тя винаги носеше *златния* медальон, подарък от майка ѝ.
2. В *златния* залез се разливаше морето.
3. *Черней*, горо, *черней*, двама да *чернейме*, ти за твоите листи, горо, аз за мойта младост.
4. Пред очите ми *се чернееха* разораните угари.
5. Месецът рисуваше върху водите *сребърна* пътека.
6. Навън е *смирена*, *печална*, *есенна* нощ.
7. – Друго се помни, старче – с *корава* усмивка изрече ханът.

Упражнение 2

► Напиши думи, синоними на фразеологичните словосъчетания:

- 1) торба кокали;
- 2) бостанско плашило;
- 3) та пушек се дига;
- 4) държа си езика;
- 5) вземам ума (на някого).

Упражнение 3

▶ **Открий омонимите в изреченията.**

Петльо, вчера в Братислава Пак за път прекрачваш прага ...
жъна лаври, бра ти слава; Заминавам днес за Прага.
там един – словак ли, чех ли – Мойта песен сто лица
те нагизди с нови чехли. чакат в тая столица!

Ив. Кръстев

Прострях бельото, днес що прах,
но духна вятър, вдигна прах,
и ми замеси, без да пита,
че смъмрех сляпото небе,
но то ... Виновно то не бе.

Кр. Велков

Упражнение 4

▶ **Допълни антонимните двойки:**

покупка – ... по мед и масло – ...
близко – ... лежи ми на сърцето – ...
беден – ... трън в очите – ...
доверие – ... държа си езика – ...
събувам – ...
повреда – ...

Упражнение 5

▶ **Попълни и обясни какви са приликите и отликите между пароними, омоними и синоними.**

Видове думи	Звукова форма			Лексикално значение		
	различна	близка	еднаква	различно	близко	еднакво
Синоними	+				+	+
Омоними						
Пароними						

Упражнение 6

▶ **Обясни лексикалното и граматичното значение на употребените в следните изрази омоними:**

черен дроб / десетична дроб
кран за вода / кран за повдигане на тежести
прах за пране / вдигната прах

улов на клен / листа на клен
кълбо прежда / земно кълбо
върховен съд / съд за мляко
копие от документ / остро копие
машинен лагер / лагер за ученици

Упражнение 7

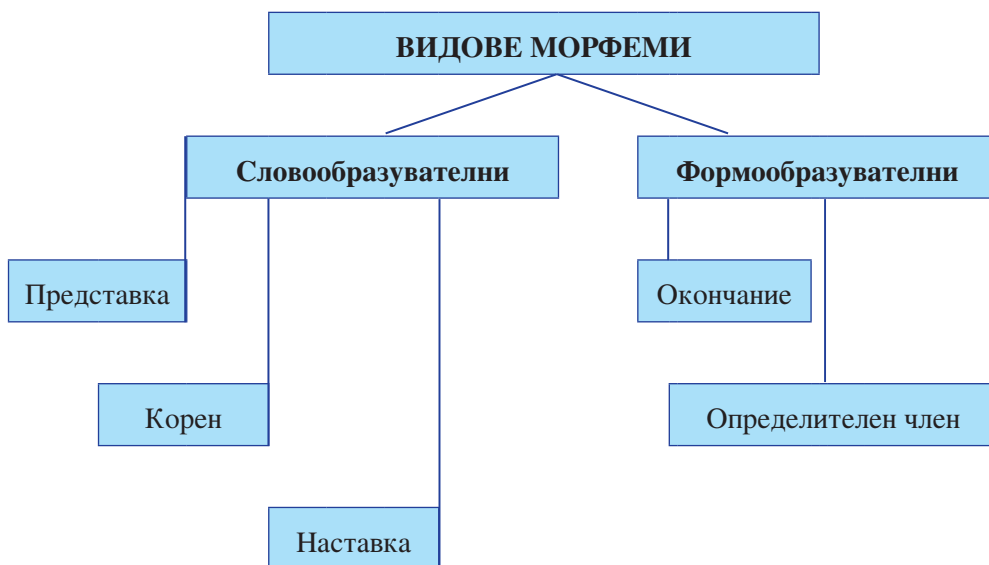
- ▶ Посочи разликата между следните пароними, които се използват в езикознанието:

подчинено / подчинителен
съчинено / съчинителен
книжен / книжовен

- ▶ Употреби ги в подходящ контекст.

Упражнение 8

- ▶ Обясни таблицата. Направи писмено морфемен разбор на три думи по избор.

Упражнение 9

- ▶ Посочи значението на термините. Обясни от какъв произход са тези думи. Направи справка в „Речник на чуждите думи в българския език“.

А. Езикознание, лексика, лингвистика, лексикология, омоним, синтаксис, морфема, пунктуация.

Б. Представка/префикс, наставка/суфикс.

Упражнение 10

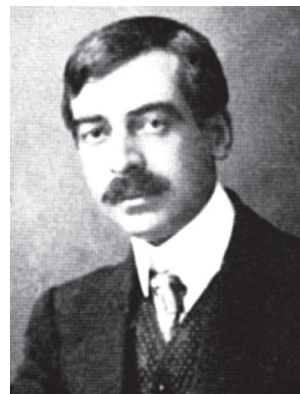
► Обясни таблицата.

**ЧЕТЕМ, ПРЕРАЗКАЗВАМЕ,
НАУЧАВАМЕ НАИЗУСТ**

Пейо ЯВОРОВ (1877–1914)

Видният представител на българската литература Пейо Яворов (Пейо Тотев Крачолов) е роден на 1 януари 1877 година в град Чирпан в скромно обедняващо семейство. В семейната среда той е закърмен с възрожденски демократични чувства и настроения. Баща му взема участие в политическите борби, заставайки на демократични позиции. За творческото развитие на поета решаваща роля изиграва майката. След смъртта ѝ той пише: «Ясно съзнавам, че всичко добро и ценно, което съществува в природата ми, е наследено от нея».

Хуманизмът и демократизмът на П. Яворов са основни черти в мирогледа му, които се формират още в семейната среда и доразвиват през ученическите му години под благотворното влияние на прогресивните идеи.

Отначало П. Яворов се учи в родния си град, а след това в Пловдивската мъжка гимназия. В Пловдив той участва в социалистически кръжок, интересува се от световната класическа литература..

В Пловдив той се увлича от революционни настроения, проявени в две насоки: в прогресивните идеи и в македонското революционно движение. Още тук П. Яворов започва да пише стихотворения с революционна борческа тематика.

Поради материални трудности (разоряване на бащата) той е принуден да напусне училище.

През 1897 година П. Яворов е назначен за телеграфист в Чирпан. Тук той се отдава на трескава работа, за да разшири знанията си, които не е могъл да получи в училище. Интересът му към литературата се разширява. Той се учи от творбите на Каравелов, Вазов. Проучва подробно творчеството на Ботев, революционната дейност на Левски и заживява с високите идеали на най-благородните революционни дейци на България.

П. Яворов посвещава силите си на активна обществена дейност. Още през 1896 година той става член, а по-късно и секретар на Чирпанската социалдемократическа група, която ръководи до преместването му в Сливен.

От този период датират редица зрели поетични творби на П. Яворов. В няколко значителни произведения той изразява своето негодувание и протеста си срещу социалните неправди и варварските закони на управляващата класа. Особено когато през 1900 година избухват стихийните бунтове в Шабла, Тръстеник и Дуран Кулак, той дълбоко изживява поражението на тези селски въстания.

Участието на П. Яворов в Македонското революционно движение е връх на революционното увлечение на поета. Той окончателно загубва вярата си в обществената справедливост.

Неудовлетвореността от света и от собствения си живот довежда П. Яворов до мрачни, песимистични настроения. Той загива трагически на 17 октомври 1914 година.

Значението на П. Яворов се определя предимно от реалистичните му творби. Той издига до съвършенство българския поетичен език и стил.

В българската лирика той заема едно от първите места. В много от стихотворенията си той отразява мъките и неволите на българските бедни селяни.

От П. Яворов и до днес се учат на поетическо майсторство младите поети.

Пролет

Стопи се мартенският сняг
и селската речица, до вчера заледена,
облива с пяна своя бряг,
от топъл вятър съживена.

От ранно утро още грей
разпаленото слънце на модър свод небесен,
високо птичката си рей
и пролетта здрависва с песен.

Навсякъде живот и шум,
нивята се пробуждат за своите юнаци:
препълнен е утъпкан друм
от работливите селяци...

Заточеници

От заник слънце озарени,
алеят морски ширини;
в игра стихийна уморени,
почиват яростни вълни ...

И кораба се носи леко
с попътни тихи ветрове,
и чезнете в мъгли далеко
вий, родни брегове.

И някога за път обратен
едва ли ще удари час:
вода и суша – необятен,
света ще бъде сън за нас!

А Вардар, Дунав и Марица,
Балкана, Странджа и Пирин
ще греят нам – до гроб зарица
сред спомена един.

Рушители на гнет вековен –
предаде ни предател клет;
служители на дълг синовен –
осъди ни врага заклет...

А можехме, родино свидна,
ний можехме с докраен жар
да водим бой – съдба завидна! –
край твоя свят олтар.

Но корабът, уви, не спира
все по-далеч и по-далеч
лети, отнася ни... Простира
нощта крилото си и веч
едва се мяркат очертани
на тъмномодър небосклон
замислените великани
на чутният Атон.

И ний през сълзи накупели
обръщаме за сетен път
назад, към скъпите предели,
угаснал взор – за сетен път
простираме ръце в окови
към нашия изгубен рай...
Горчива скръб сърца ни трови.
Прощавай, роден край!

? Отговори на въпросите:

1. На кого е посветено стихотворението?
2. За кого разказва поетът?
3. Какво чувство предизвиква стихотворението?

Май

Радост-пролет! Слънце грей –
златен клас на нива зрей.
По ливади злака млади
росен лей брилянт-сълза;
бог въздъхна – вятър лъхне,
вий се къдрава лоза.
В полски равни широти
весел глъч и шум ехти:

неуморен в труд упорен,
тук обажда се орач;
де овчари, де жетвари,
ей а там запял косач...
С киша, засух, буря, град,
че с немотност, че и с глад
ти, сирашки род селяшки,
невидяло мир сърце,

ти се бориш, що да сториш,
рий в пръстта до гроб ръце!
Все пак злото няма край.
Днес е харно: пей, мечтай...

И следите на бедите
нека пот ги от чело
поизбрише; де ще пише
иначе новото тегло?

▶ **Съпостави пролетното настроение в стихотворенията "Пролет" и "Май". По какво си приличат и по какво се различават?**

? **Отговори на въпросите:**

1. Кое от стихотворенията на Пейо Яворов знаеш наизуст?
2. Какви чувства предизвиква творчеството на Пейо Яворов?

Захари СТОЯНОВ (1850–1889)

Прочутият български писател Захари Стоянов (Джендо Стоянов Джедев Далакчиев) е роден в семейството на овчаря Ст. Далакчиев в котленското село Медвен през 1850 година. До седемнадесетгодишната си възраст той е бил овчар. После решава да се учи, но баща му не се съгласява и го изпъжда от къщи. Започват мъчителните странствувания за ученолюбивия младеж. Не в училище, а на улицата попада той. Гладува, слугува, сменя много професии. В Русе той вижда как Ангел Кънчев, проследен от турците, посяга на живота си. "Убийството на Ангел Кънчев – пише

по-късно Захари Стоянов – ми произведе потресаващо впечатление; дълго време аз не можах да забравя неговите огнени очи, думите "Да живее България!", разбития череп... Няколко нощи наред той ми се вестяваше насън във всичкото си мъченическо величие".

Малко след това, лутайки се из града, Стоянов попада в читалище "Зора", където се събирали хора от Тайния революционен комитет. Оттогава започва революционният живот на бъдещия писател. Захари Стоянов става член на Русенския революционен комитет, взема участие в националноосвободителните борби.

Захари Стоянов изпитва истинска ненавист към турците, чорбаджиите, а също така и към предателите на свято дело. Прогледнал за света в Русенското читалище, скоро Захари Стоянов участва във въстание в Стара Загора (1875 г.), участва в организирането на Априлското въстание (един от апостолите на IV Пловдивски окръг) и в хвърковатата чета на Бенковски. Потушаването на Априлското въстание донася на З. Стоянов много тежки изпитания. Османлиите го влачат от затвор в затвор. След разгрома на въстанието е затворен в Пловдив, после принудително е изпратен в родното му село.

През 1881 г. се завръща в Пловдив. Оглавява БТЦРК, който подготвя и организира Съединението на Източна Румелия с Княжество България (06.09.1885 г.).

*Дейци на БРТЦК, Пловдив, лятото на 1885 г. (Фото на Димитър Кавра).
Седнали, от ляво надясно: Антон Мумджиев, Тодор Гатев, Продан Тишков,
Захарий Стоянов, Иван Андонов, Иван Арабаджията, неизвестен. Втори ред
седнали, от ляво надясно: Иван Стоянович и Ангел Чолаков. Прави, от ляво
надясно: Недялка Шилева, Спирос Костов, Димитър Ризов, Петър Зографски,
Коста Паница, Спас Турчев.*

През 1886 г. става депутат, а по-късно подпредседател (1887 г.) и председател (1888–1889 г.) на Народното събрание.

Едвам на 30 години той се отдава на литературна дейност. Една от най-изтъкнатите му творби е «Записки по българските въстания», разказваща за националноосвободителния подем на българския народ и, като резултат на подема, Априлското въстание. Главният герой на неговата книга е народът, величав с подвига си, вярата и скромността си. Според Захари Стоянов, Априлското въстание е едно от най-забележителните събития в историята на българския народ. Но и в оценки, и в живи картини той показва и слабостите на въстанието. Дълбок ум, Захари Стоянов стига до много истини за причините, двигателите, същността и последиците на Априлското въстание.

Разказът завършва с погрома на въстанието. "Записките" остават недовършени поради ранната смърт на автора. Без да поставя личността си на първо място, Захарий Стоянов разказва и за живота си като медвенски овчар, шивашки калфа в Русчук, и за дейността си като организатор на революционни комитети из пловдивските села, и за негодите на турския плен.

Основните събития, описани в „Записките“, са:

- *несполучилото Старозагорско въстание;*
- *образуването на Гюргевския революционен комитет;*
- *подготовката на Априлското въстание;*
- *Великото народно събрание в Оборище;*
- *сформирането на Хвърковатата чета на Бенковски,*
- *хода на въстанието.*

Широкият поглед на автора превръща творбата му не само историческо и мемоарно съчинение, а дава цялостна представа за живота в България през последните години преди Освобождението.

В съчинението си Захарий Стоянов оставя портрети на редица видни революционери: Георги Бенковски, Тодор Каблешков, Панайот Волов, баба Тонка, Матей Преображенски, Кочо Чистеменски, Никола Обретенов.

Наред с тях са представени не така известни, но заслужили мястото си в българската история дейци: Иван Арабаджията (сподвижник на Левски), Ботевите четници Сава Пенев и Димитър Тодоров (Димитрото), Михаил Жеков, Васил Соколски (послужил за прототип на доктор Соколов от "Под игото").

"Записките" са изпъстрени с множество епизодични, но колоритни персонажи: Кондю Делидимоолу, помакът Хасан Ага, разбойникът Амиш, Руско Робов (Робът), четникът Ботю Иванов и много други.

Стильт на "Записки по българските въстания" е своеобразен. Незавършил дори средно образование, Захари Стоянов се оформя като самоук талант. Речта му е близка до народната, изпъстрена с турцизми и популярни изрази. В нея наред с драматичния патос присъства живият народен хумор, иронията и самоиронията. Автора го наричат "голям хуморист", сравняват го с Алеко Константинов, отбелязват, че персонажите, представени в "Записките", са обрисувани с рядка дарба. В същото време го критикуват за твърде небрежно отношение към езика и за отсъствие на композицията, но самата творба характеризират като „блестящ труд“.

Трябва да се отбележи, че съчинението на Захарий Стоянов е послужило като първоизточник за романа "Под игото" на Иван Вазов, написан в Одеса. При

създаване образа на баба Мокра последният е вдъхновен от баба Тонка Обретенова в Захариевото съчинение, а Васил Соколски е послужил за прототип на доктор Соколов от "Под игото".

През 1976 г. въз основа на "Записки по българските въстания" е заснет едноименният тринадесетсериен телевизионен филм с главен режисьор Борислав Шаралиев.

Както каза Веселин Андреев, "Захари Стоянов стана революционер, без да мисли, че създава история, написа "Записките", без да мисли, че създава литература. И направи едното и другото... Може би от големите български писатели Захари Стоянов е най-народен в прекия смисъл на думата". Участието на Захари Стоянов в Априлското въстание, както и дейността му в процеса на Съединението и възстановяване на българската държава въпреки решенията на Берлинския конгрес, а също така изключителният, самороден, своеобразен талант са източници на силата му.

? Отговори на въпросите:

1. Чел/-а ли си „Записки по българските въстания“?
2. Знаеш ли, че пълното название на произведението на Захари Стоянов е „Записки по българските въстания. Разказ на очевидци. 1870–1876 г.“?
3. Знаеш ли, че основната творческа дейност на Захари Стоянов е свързана с мемоарно-биографическата литература? Защо може да се направи такъв извод?
4. Кога и къде „Записките по българските въстания“ са издадени за пръв път?
5. Какво знаеш за дейността на Захари Стоянов в БТЦРК?

ОТ ИЗВОРА НА БЪЛГАРЦИНАТА

Много са талантливите хора, бесарабски и таврийски поети, писатели и художници, които възпитават у българчетата ни любов към родния край – украинските степи, села и градове, и почит към прародината си.

Петър БУРЛАК-ВЪЛКАНОВ

Роден е на 18.01.1939 г. в Одеска област, в с. Бабата (сега Островное), Арцизско.

Завършва Тирасполския педагогически институт.

Умира на 3.10.2005 г. в гр. Кишинев, Молдова.

През 1967 година се издава първата му българска стихосбирка "Моя южна равнина". Автор е на много книги на български език: "Вярност", "Далечни извори", "Монолог на земята", "Равноденствие", "Стара планина" и др.

Членува в Съюза на писателите на Молдова и в Съюза на българските писатели, България.

Награден е с българския орден "Мадарски конник" II степен за неговата просветителска и литературна дейност, както и за големия му принос в популяризиране на българската култура в Украйна и Молдова.

Основната тема на поетичните му творби – носталгичните спомени за родния край и близките хора.

Мама

На прага тя седи. Със зърно храни
звездички жълтеникави. Обрасло е
из двора ни със треволяк. Харманът
притъпква сянката ѝ. Ранобудно
тя шета пак забързано из двора.
С ръжена вади топлата погача.
Наведена плеви сред чесъна и боба.
А във очите ѝ топи се здрачът.
Ръцете си отпуска отмалели
върху земята сива, пепелява.
А сетне къпата пребражда. Гледа
отвъд полята. Как ли се надява!
А майка ми да оплете пуловер
не може вече. Остаря. Разбирам.

Ний няма към влачанката с умора
да крачим през главанските баири.
Довечера ще седне до чекъра
и ще тъче конопени сълзи.
Ще вплита моите години скъпи,
на топ ще ги увива. Ще ги свързва.

- ▶ Прочети стихотворението на своите роднини.
- ▶ Попитай ги за кого споменаваха, докато слушаха стихотворението.

? Отговори на въпросите:

1. В твоето село има ли известни поети, които пишат на български език?
2. Имаш ли съученици, които имат поетическа дарба?
3. Има ли в текста думи, които не отговарят на книжовната норма?
4. Защо възприемаме текста като поезия, въпреки че практически не е римуван?
5. Как разбираш последните четири реда на стихотворението?

Край мой небесносин

Край мой небесносин,
ниви и дъбрави,
на любов неукротим,
на тъга и вяра!
Ах, как сладко пияни
твоя звезден мирис.
В твоите злачни ширини
никнат моите мисли.
И тече Киргиж – река –
посребрена сабя,
покрай древната тъга,
скръб и спомен грабва.
А Буджакът ведросин
е в премяна злачна.

Златнокъдра моя шир,
в твоя пух аз крача.
С будни чувства аз вървя,
а сърцето трепва:
син ли съм на тез нивя,
на земята древна?
Син ли съм или пък не –
питама всяко стръкче,
всеки камък наранен,
всяко земно кътче.
И под твоя небосвод
на Буджака древен
ще живее моят род,
моят корен клетвен.

Отговори на въпросите:

1. Разбираш ли чувствата на автора? Споделяш ли ги? Защо?
2. Забелязваш ли в речта на автора особености на родния му говор?
3. Използва ли авторът некнижовни форми на някои думи? Защо?

Моите бесарабски българи

С калпаци агнешки, големи,
със сила в плещите превити,
с ръце попукани, корави,
тъй както тоя чернозем.
Когато сбират те наесен
със радост златната реколта,
устройват сборища в селата,
с агнета и плат червен.
Децата с торбички нови
да коледуват с радост ходят.
На Заговезни палят огън,
с коне ковани се надбягват,
дорде нощта не припълзи.
А зиме на седянки ходят
ергените. Те срамежливо
сядат до своите моми – „кадънки“...
А те подхващат стара песен
и тъжни, мълком се унасят,
и ронят старите сълзи...

Те не забравиха до днеска
на сватба с бъклица да канят,
ни песни стари, ни обреди...
О, не забравиха до днеска
те своя български език.

? Отговори на въпросите:

1. Кой от описаните обичаи са запазени в родното ти село?
2. Има ли в текста думи, които не разбираш?
3. Можеш ли да опишеш особеностите на стихотворния текст?

Нико СТОЯНОВ

Роден е на 09.01.1947 в Одеска област (с. Нова Ивановка, Арцизско). Завършва "Руска и украинска филология" в Харковския държавен университет.

От 1988 г. е главен редактор на българския вестник "Родно слово" (гр. Кишинев, Молдова).

Член е на Съюза на журналистите (от 1978 г.), на Съюза на писателите (Молдова) и на Съюза на българските писатели (България).

Заслужил деец на изкуствата на Молдова (1995 г.).

Издавал е няколко стихосбирки, между които са: "Здравейте" (1976 г.), "Благодаря" (1979 г.), "От болка свята" (1983 г.), "Аз, българинът..." (1999 г.) и др.

Нико Стоянов е прочут с преводите си от украински, молдовски, руски език. Талантливите му творби са принос в развитието на световната преводна литература.

Издадени са неговите преводи на Тарас Шевченко, Леся Украинка, Максим Рилски и други украински поети.

Благодаря

Благослови ме, майко моя,
но казвам ти: благодаря
за хляба бял и черен – твоя,
че днес живея и горя.

Благодаря, че в път нелесен
над мене ясен ден изгря,
че с люлчината твоя песен
сега вървя, вървя, вървя.

И ти не питай днес
къде съм
в света голям.
Благодаря!

И здрав да си!..

Обичай своята родина,
земята родна, бащин кът
и ще познаеш дълъг път,
ще видиш може би чужбина.
И както тука, над Буджака,
там небосвода ще е син.
Че ще посрещат като син
теб и навсякъде – не чакай!..

Обичай хора, песни, книги
и тръгвай смело, и търси..
И до България да стигнеш,
но здрав да си, но здрав да си!..

Вярвам

Тече през моето селце
Киргиш-Китай – една рекичка.
Тече през моето сърце
и помни много,
вижда всичко.

През май овошките цъфтят:
бял облак – цялата градина.
Наесен –
в бъчвите искрят
слънцата летни – бяло вино.

Расте селцето.
Всеки ден
тук нова къща се издига
и вече нова покрай мен
шуми – играят дечурлига.

И нека,
нека да цъфтят
градините над таз рекичка.
И нека здрави да растат
това момче, това момиче.

И зная,
зная, вярвам аз:
ще се събудят утре заран,
ще станат също като нас –
каменоделци и зидари.

Ще станат учен и войник,
ще помнят дядовата слава
и своя
български език
те никога не ще забравят.

? Отговори на въпросите:

1. Какви чувства предизвикват тези три стихотворения?
2. Според тебе какви теми преобладават в поезията на Нико Стоянов?

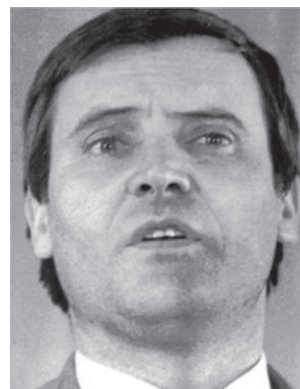
Михаил БЪЧВАРОВ

Михаил Бъчваров-Бондар е роден на 21.11.1946 г. в с. Чийшия (сега с. Городнее), Болградски район, Одесска област, Украйна. Потомък е на българи, преселили се в Бесарабия през 1812–1813 г. Прадядо му Димитър Бондар е един от бесарабските български опълченци по време на Руско-турската война 1877–1878 г.

Завършва средно образование в родното си село Чийшия. Работи дълги години като миньор в Донецка област, гр. Кировск. После живее и работи в Кишинев (Молдова), Могилъв (Беларус), Царева ливада (България).

На български език са издадени няколко негови стихосбирки: "На белия свят" (1986 г.), "Камък на синора" (1996 г.), "Архангеловден" (1997 г.), "Скитник сред ветровете" (2003 г.), "В полето широко" (2005 г.) и др. Автор е на документалния филм "Трънливият път към науката" (1989 г.).

Член е на Съюза на българските писатели (България).

На мама

Ще се върна, мамо, в ранна есен,
почнат ли да се берат лозята;
ще си вляза в двора тесен,
ще почукам тихо на вратата.

И без време, рано побеляла,
тебе, мамо нежно ще прегърна.
Дълго чакала си ме и пяла,
плакала си в къщи да се върна.

С тежка черна кърпа забрадена,
чакала си ти пред стари порти,
пътя си изгледала за мене,
откъдето син ти ще си дойде.

Като майка, кротко, с тиха радост
ти със светли сълзи ще поплачеш;
в стомната, останала от дядо,
вино от мазето ще наточиш.

Ще се върна, мамо, в ранна есен,
почнат ли да се берат лозята,
със жена, с деца и стара песен...
Ще почукам, мамо, на вратата.

Утро над родното село

Зората гори като пламък,
събужда се новият ден
над нашето село голямо,
където и аз съм роден.

А слънцето буди и гали
напъпили нежни цветя,
ту бели, ту жълти, ту алени –
те кичат с венци пролетта;

И вдига се бяла мъглица,
люлее ветрецът листца
и бързат моми за водица,
и майките будят деца.

с полета зелени, широки,
с ветреца, що тихо шуми,
със кладенци бистри, дълбоки,
които събират моми,

със стари салкъми клонасти,
през май побелели от цвят...
Не, няма от родното място
по-мило на белия свят.

Роден край

Сам-самин
за теб си мисля,
пиша ти
туй писъмце,
пламнало
чело
притискам,
слушам своето
сърце.
Роден край,
от теб заминах,
дирех по света късмет,

а в една
донбаска мина
станах, без да ща,
поет.
Ни богатство
аз намерих,
ни имот,
нито покой...
Но на теб
останах верен,
роден край,
далечен мой.

Владимир КАЛОЯНОВ

Владимир Калоянов е потомък на таврийските българи. Роден е на 22 септември 1954 г. в с. Вайсал (Лозоватка), Приморски район на Запорожка област, Украйна. Завършил е Литературния институт "Максим Горки" през 1981 г. и аспирантура в Института по история на БАН. От 1991 г. и понастоящем е член на Конгреса на украинските писатели. Член е на Съюза на българските писатели. Издал е стихосбирките "Капки от корена"

(1991) и "Звънлив капчук" (стихове за деца, 1994), христоматията "Българска литература" (в съавторство с проф. С. Янев, 1994) и преводната от украински на български сбирка "Слънчевото училище" (1997).

Памет

*Но стига ми тая награда –
да каже нявга народът:
умря сиромах за правда,
за правда и за свобода*

Хр. Ботев

Сърцето му от кремък сътворено –
огниво във бунтарските гърди.
От зов за свобода възпламенено,
навеки словото му ще пламти.

Стои сега безмълвен под небето
и страж е на свещения Балкан.
Тук верен на народа е, където
е паднал от народа неразбран.

В живота си не знаел светла радост,
със стиснат заканително пестник
застинал той в гранит – самата младост,
изваяна като нестихващ вик.

Моя земя

Загърбил това, що е минало,
аз търся днес на птиците пътя.
Пробуждат ме на младостта годините
и ме настигат на майка съветите.
Поляга нататък житната нива,
класът сладнее, в шепа го стривам.
Солена пот по челото избива
и селяшката ми душа е щастлива.
Сраснал съм се от детство с полето,
сърцето далеч по земята тъгува.
Във всеки житен клас ми е сърцето.
Тихо е, по тревата стъпките си чувам.

Спомен за мама

И денят – като нощ,
Само
сенките на ябълките
докосват тревата.
Есента е
в паяжина бяла.

Животът
се разтопи
като звук.
А домът –
без радост.
Няма я мама.
Земята обедня.

Таня ТАНАСОВА-ТОДОРОВА

Родена е на 19 юни 1963 г. в с. Валя Пержей, Молдова. Завършва Кишиневския държавен университет по специалност "Журналистика". Работи в кишиневския вестник "Родно слово", редактира болградския вестник "Камбана".

Пише стихове на български език. Издадени са сбирките "Това съм аз" (1990 г., гр. Кишинев), "Нежни листа" (1994 г., гр. Болград), "Полет от Онгъла" (1999 г., гр. Габрово, България), "Ще ме харесваш после" (2004 г., гр. Габрово, България) и др.

Лириката на Таня Танасова-Тодорова отразява богатата одухотвореност на бесарабска българка, любовта към своя народ и уважението към историята му.

От Онгъла

Оттук е тръгнал Аспарух,
от Онгъла и към Балкана.
Оттук. Свидетел е Ялпух,
да ни напомня той останал.

Видяла, знае тази степ,
че тук прабългари живели.
Земя орали и овце
отглеждали и песни пели.
Оттук е тръгнал Аспарух!
Оттук България голяма
е взела нещо като дух,
дух, който другаде го няма.

Оттук е взела този блян,
оттук е взела тази пролет.

А разцъфтяла вече там
и там се вдигнала във полет.

Оттук е тръгнал Аспарух.
Пък стъпките му дъжд измива.
Но жив е неговият дух –
той в нашите сърца попива.

Заминаване

„Вървят наляво гласове и стъпки...“

Петър Лозанов

Как слънцето без мене ще изгрее
таз сутрин в родното ми село?
В очите ми небето се люлее...
Но няма как – притискам с пръсти чело...

Остават тук приятели и близки.
Уж заедно сме си били току-що.
И в тоз момент, о, колко ми се иска
май да не съм си идвала изобщо.

Да съм живяла с тайната надежда,
че скоро, много скоро ще се върна.
И майка ми, с кълбо от бяла прежда
във двора да заваря, да прегърна.

Остават тук, на пейките, комшии,
поседнали до къщите си гордо.
Не зная как тъгата си да скрия...
И плачат в мене свидните акорди.

Вървят на изток къщички, градини,
дувари – бели, синкави и сини.
Дали пак ще си дойда догодина
или и тя в очакване ще мине?

Вървят на изток стълбове, дървета.
И селото остава в долината.
И аз съм също там, там, откъдето
съм тръгнала веднъж към самотата.

Тодор СТОЯНОВ

Роден е на 7 ноември 1957 г. в с. Волное, Тарутински район, Одеска област.

Завършил е Кишиневския държавен университет по специалност "Английска филология".

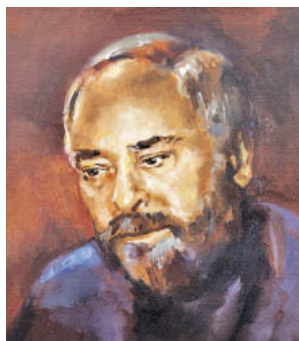
Тодор Стоянов пише стихове на български език. Издадени са две негови стихосбирки: "Акварели" (1991 г., гр. Кишинев) и "Размисъл" (1995 г., гр. Болград, Одеско).

Тодор Стоянов е член на Съюза на писателите на Молдова и на Съюза на независимите български писатели (България).

Старата черква

Ах, удари пак камбаните! –
Раждат се звуци и мрат...
Леко докосвам със дланите
хладна стоманена плът.
Нейде във смътното минало
някому, като на нас,
все тез камбани са кимали,
пееха с същия глас...
А пък когато и ние с теб
станем трева и листа,
ще огласяват пак тази степ
звуците на вечността...

Димитър ПЕЙЧЕВ

Роден е на 19 май 1943 г. в с. Бургуджи (днес с. Виноградовка), Арцизски район, Одеска област.

От 1962 г. учи живопис при бележития художник Михаил Греку.

През 1970 г. завършва Кишиневското художествено училище "И. Е. Репин".

През 1975 г. завършва Московския полиграфически институт по специалност "Художник-полиграфист". Член е на Съюза на молдовските художници.

Сред сънародниците си е прочут като художник, обаче от десетина години пише стихове на български език.

Утро далечно

Утро далечно, в бяло облечено,
сребърен черковен звън,
бели момичета с китки окичени,
стари дувари, от слънце напечени,
зная, тъгувате вие за мен.
Черги окърпени, вехти дисаги,
бели месали, възглавници писани,
купища пълни, алени грънци,
с бяло брашно нощови –
всички сте живи за мен тази вечер,
всички сбрани сме ний на хоро...
Как да не каним кавала на Каню,
как да не чуем Яна усмяна,
Яна усмяна, с нова премяна?
Колко ми светиш ти, утро далечно,
пред Новогодишната идваща нощ!
Свирете, пейте, играйте
на ръцете ни, български наши деца.
Утро далечно, колко си вечно!

Нощем в Буджака

Тиха нощ е, лятна –
спи буджакската земя,
спят нивята, спят лозята,
спят баири, долини,
спи рекичката далече,
кладенецът е заспал,
спят дикани наредени,
спят девойки уморени,
дядовият спи кавал,
спят звънците под звездите,
спят зрънцата под луната.
Само някоя майка нейде
пеленачето повива
и в нощта му тихо пее:
„Нани, синко, нанкай, чедо, –
да пораснеш ти голям,
че ще яхнеш коня бял,
ще засвириш на кавал
да се чуй кавала дядов
вечер,
нейде надалече“.

Анна КОСТРОВА-ТЕРЗИВЕЦ

Родена е на 10 декември 1976 г. в с. Делени, Арцизски район, Одеска област.

Завършва Софийския университет по специалност "Журналистика". От 1999 г. работи във вестник "Роден край" като литературен редактор, после – журналист.

Пише стихове на български език, които започва да публикува още като студентка. През 2002 г. нейните стихове са публикувани в алманах "Родолубец" (София).

Много стихове на Анна Кострова-Терзивец са посветени на своите корени, на природата на Буджака и родното село.

Две люлки, две родини

Две люлки, две родини ме люлеят
и двете тъжни песни светли пеят –
едната като майчица е нежна,
а другата е приказна и снежна.
Две люлки, две родини ме люлеят,
в Украйна гордо българи живеят.
Те своя бряг и своя свят си пазят,
на вечното хоро другари канят.
Украйна! България!
На кръстопътя те са две пътеки,
две думи, две родини, две утехи –
едната е съдба, пък другата – мечта,
а любовта към двете е една!

* * *

„Да се завърнеш в бащината къща...“

Димчо Дебелянов

Да се завърнеш в бащината къща
след дълъг път за важна среща.
Да кажеш тихо: майко, татко,
от радост болно е и сладко.

Оглеждам бавно моя роден двор,
лозата, някога от мен садена,
изнасям дървения бабин стол
и сядам радостна, смирена.

Във тази къща времето е спряно,
тук мойто детство палаво живеј,
тук аз безгрижно съм се смяла,
тук и сега сърцето ми беззвучно пей!

Безмълвно дишат стаите широки,
грижливо подредени по реда.
Старателно белосани таваните високи
от майка ми – най-нежната в света!

Напускам пак любимата си стая...
За колко време, знае само Бог.
Долавам тъжното родителско „Почакај!
Не бързай! Не усилвай на живота ход!“.

Но аз не спирам и не се оглеждам,
потеглям към незнајни светове...
Където ношем тихо ще си спомням
за бащината къща сред Буджакското поле.

Марианна ЧЕПРАЗОВА

Родена е през 1983 г. в с. Чийший (сега с. Огородное), Болградски район, Одеска област, Украйна. Още в начално училище започва да учи български език. През 2005 г. завършва Одеския Национален университет по специалност "Украинска и българска филология".

Пише стихове на български език. Повечето стихове посвещава на родната къща и майчината обич.

Защо не съм орлица

Защо не съм орлица
да литна в родно село
и в хладната водица
да се окъпя смело?
Гераните са свети,
харманите богати!
Защо не съм вълчица?
Ще бягам до умора.
Ще литна като птица

да видя родни хора.
И българско да дишам,
да слушам мили песни,
и манджи да мириша
из стаичките тесни.
Каруците да скърцат
по улиците криви,
и бабите да бързат
към черквите с молитви...

* * *

„Да се завърнеш в бащината къща...“

Димчо Дебелянов

Да се завърнеш в бащината къща,
да видиш майка си, баща си.
Когато вече ще е късно,
да видиш де е твойто щастие.

Да седнеш тихо до пешта,
да се оплачеш на роднини,
да им разкажеш за неща,
безпокоили те с години.

Съвет да чуеш от бащата,
от майка прошка да помолиш,
да стигнеш после до вратата
и пак отвън да я затвориш.

Зиме ще се върна

Зиме ще се върна, мамо,
когато сняг ще навали.
От комини димът да хвърчи,
ще се върна в утро ранно.
Да е всичко бяло-бяло,
да ми скърца под краката.
И от сняг се не видяла
ще почукам на вратата.
Да е меко, белоснежено
и студено във хармана,

и да те прегърна нежно
тебе, мамо, в утро ранно.
Да ме пуснеш в топла стая
със очите насълзени,
бързичко да ме нахраниш
и да седнеш ти до мене...
Ще се върна в утро ранно
аз от сняг се не видяла.
Прегърни ме, мило мамо,
майко моя побеляла!

Анна ЖЕЧЕВА

Родена е на 2 май 1973 г. в с. Жовтневое (сега Каракурт), Болградски район, Одеска област.

Завършва Шуменския университет "Епископ Константин Преславски" по специалност "Начална педагогика".

През 1997 г. започва да работи като фотожурналист във вестник "Роден край".

От 2003 г. е помощник на президента на Асоциацията на българите в Украйна Антон Киссе.

Пише стихове от ученическите си години на български и на руски.
Анна Жечева е лауреат на Националния конкурс за поезия "Нова Загора 2005", в който вземат участие почти 160 български поети и една българка от Украйна, една от 30-те наградени участници.

Буджак мой ненагледен

Цъфтяща степ – Буджак мой ненагледен –
земя свещена, свиден край обичан!
Във твоято лоно аз до дъх последен
ще черпя сила, радостна ще тичам!

Аз твоята шир прекрасна ще прегърна
и тихичко земята ще целуна.
И дланите си аз ще ти протегна,
в прегръдка твоя топла ще се гмурна.

Лъчите нежно мене ще ме греят,
нивите с жито мене ще ме гаят,
лозията младо вино ще разлеят –
с горчив нектар душата ще разпалят.

Във твоята люлка аз ще се люлея,
от аромата на степта пленена.
Аз песните ти ласкави ще пея
и ще заспя във тебе аз, смирена.

- ▶ **Подготви заедно със съучениците си музикално-поетична композиция за 24 май, като използвате стихове на българските поети от Украйна.**
- ▶ **Подгответе училищно мероприятие „Българските диаспори по света“, като използвате творбите на българите, които живеят извън пределите на България.**
- ▶ **Организирайте конкурс на ученически съчинения "Да се завърнеш в бащината къща..."**

ИЗ ИСТОРИЯТА НА БЪЛГАРИЯ

КРАТКА ХРОНОЛОГИЯ НА СЪБИТИЯ И ЛИЧНОСТИ В БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ ПРЕЗ XII–XX В.

ИСТОРИЧЕСКИ ДАТИ И СЪБИТИЯ (XII–XXВ).

1185 г.	Освобождение на България от Византийското робство.
1197 г.	При нов заговор е убит цар Петър II. На престола се възкачва третият брат – цар Калоян
14 април 1205 г.	Българската войска под водителството на цар Калоян разгромява кръстоносната армия на император Балдуин Фландърски край гр. Одрин. Латинският император е пленен и откаран в Търново.
1218–1241 г.	България при цар Иван Асен II. Най-голям разцвет и политическо могъщество на Втората българска държава.
9 март 1230 г.	Българска войска начело с цар Иван Асен II разгромява и пленява при с. Клокотница византийската армия начело с император Теодор Комнин.
1277–1280 г.	Селско въстание начело с Ивайло.
18 юли 1331 г.	Голяма победа на българите начело с цар Иван Александър над византийската армия при с. Русокастро, Бургаско.
28 юни 1389 г.	Битката на Косово поле.
17 юли 1393 г.	Търново пада под властта на османците.
1395 г.	Краят на Търновска България.
1404–1408 г.	Първо въстание против османските поробители начело с Константин и Фружин.
10 септември 1444 г.	Християнската армия на Владислав III и Хунияди е разбита от турците в битката при гр. Варна. Крал Владислав загива.
1598 г.	Първо Търновско въстание начело с архиепископ Дионисий Рали, Тодор Балина и Павел Джорджич.
1686 г.	Второ Търновско въстание начело с Ростислав Стратимирович и Савелий Дубровски.
1689 г.	Карпошово въстание в Македония с център в гр. Скопие (начело с Карпош войвода).

1762 г.	«История славянобългарска» – Паисий Хилендарски.
1824 г.	«Рибен буквар» – Петър Берон.
14 април 1821 г.	В гр. Котел е роден Георги Раковски – патриарх на българското националноосвободително движение.
1829–1830 г.	Около 130 000 българи след войната 1828–1829 г. се преселват в Бесарабия.
1835 г.	Подготовка за въстание с център Велико Търново, известен като «Велчова завера».
1835 г.	Въстават 16 села в района до гр. Ниш.
1837 г.	Отново въстание в района до гр. Ниш начело с Върбан Панов и Кръстю Нешин.
18 юли 1837 г.	В гр. Карлово е роден Васил Левски.
1841 г.	Първи опит на българската емиграция за революционен отряд, формиран в гр. Браила, организиран от Васил Хадживълков – тъй наречения «Първи Браилски бунт».
1841 г.	Нишкото въстание, начело с Никола Сръднак и Стоян Чавдар.
1842 г.	Опит за втори бунт в гр. Браила, начело с Георги Раковски.
1843 г.	Трети Браилски бунт начело с Андрей Дешев и Никола Филиповски.
1854 г.	В гр. Одеса Никола Палузов, Никола Тошков и др. основават Българското настоятелство.
1858 г.	Георги Раковски написва в гр. Одеса първия си план за освобождение на България.
1864–1866 г.	Христо Ботев учи в гр. Одеса.
1866 г.	Христо Ботев е учител в с. Задунаевка, Арцизко.
6 юли 1868 г.	Дунава преминава чета начело с Хаджи Димитър и Стефан Караджа, която води героични сражения, последното от които е на връх Бузлуджа.
1869 г.	Васил Левски започва да основава първите революционни комитети в България.
април-май 1872 г.	В гр. Букурещ се провежда първото общо събрание на БРЦК и за председател е избран Любен Каравелов.
19 февруари 1873 г.	Васил Левски е обесен от османските поробители в гр. София.
В края на 1874 г.	Любен Каравелов се оттегля от революционното движение и се отдава на публицистична дейност.

1875 г.	Христо Ботев застава начело на БРЦК.
Пролетта на 1876 г.	Подготовка на Априлското въстание.
12–14 април 1876 г.	Събрание на делегати от Четвърти Панагюрски революционен окръг в местността Оборище.
20 април 1876 г.	Тодор Каблешков обявява Априлското въстание, като изпраща «Кървави» писма до останалите революционни комитети.
В края на април 1876 г.	Въстанието избухва и в градовете Клисурса, Стрелча, Батак, Бранцигово, Перушица и в много села.
17 май 1876 г.	Река Дунав се преминава с кораб «Радецки» от четата на Христо Ботев, която след две героични битки е разбита на 1 юни 1876 г. във Врачанския балкан.
2 юни 1876 г.	Христо Ботев загива в сражение във Врачанския балкан.
21–23 август 1877 г.	Тридневни боеве в защита на Шипченския проход.
8–9 януари 1878 г.	Боеве при Шипка и Шейново с участие на Българското опълчение, при което е пленена армията на Вейсал паша.
3 март 1878 г.	В с. Сан-Стефано е подписан мирен договор, според който се възстановява българската държава, а българският народ получава своята свобода.
юни-юли 1878 г.	В Берлин се провежда Берлинският конгрес, на който България е разпокъсана на пет части, като българските земи са дадени на Сърбия, Румъния и върнати на Турция. Създадени са две български държави: Княжество България и Източна Румелия.
5 октомври 1878 г.	Избухва Кресненско-Разложкото въстание.
21 януари 1879 г.	В гр. Русе почива Любен Каравелов.
10 февруари 1879 г.	Във Велико Търново е открит първият български парламент – учредително събрание, което трябва да приеме първата българска конституция.
16 април 1879 г.	Приета и подписана Търновската конституция.
юни 1879 г.	За първи български глава е избран княз Александър Батенберг.
февруари 1885 г.	В гр. Пловдив е създаден Български таен централен революционен комитет, който си поставя за задача да извърши съединението на Северна и Южна България.
6 септември 1885 г.	В гр. Пловдив с участието на войската начело с майор Данаил Николаев е обявено Съединението на Княжество България с Източна Румелия.

2 ноември 1885 г.	Сръбският крал Милан обявява война на България.
14 и 15 ноември 1885.	Сръбската армия е окончателно разгромена в боеве при гр. Пирот.
19 февруари 1886 г.	В гр. Букурещ е подписан мирен договор между България и Сърбия.
1887 – 1894 г.	Министър-председател на България Стефан Стамболов довежда до бързо икономическо развитие на страната.
22 септември 1908 г.	Във Велико Търново е прочетен манифест за обявяване на независимостта на България от васалната зависимост от Турция.
23 октомври 1893 г.	В гр. Солун е създаден Български македоно-одрински революционен комитет, организацията, която застава начело на борбата на македонските и тракийските българи за освобождение от османска власт.
4 май 1903 г.	В сражение с османските поробители загива Гоце Делчев – всепризнат ръководител на борбата.
5 октомври 1912 г.	Избухва Балканската война 1912–1913 г. България и Гърция обявяват война на Турция.
11–13 март 1913 г.	След 2-денонощен шурм Втора армия на ген. Никола Иванов овладява Одринската крепост, считана за непревземаема.
17 май 1913 г.	В Лондон е подписан мирен договор между Турция и балканските страни.
16 юни 1913 г.	Избухва междусъюзническата война между България и Сърбия, Гърция, Румъния и Турция от друга страна.
28 юли 1913 г.	В Букурещ е подписан мирен договор между България и балканските държави. Първа национална катастрофа.
1 април 1916 г.	Въвеждане на новия календар (стар / нов стил): 1 април става 14 април.
1 септември 1916 г.	България обявява война на Румъния.
5 януари 1917 г.	Българските части освобождават цяла Добруджа.
7 май 1918 г.	В Букурещ е сключен българо-румънски договор за прекратяване на войната между държавите.
29 септември 1918 г.	България подписва примирие с войските на Съглашението в гр. Солун.
3 октомври 1918 г.	Цар Фердинанд доброволно се отказва от престола в полза на своя син – цар Борис III.

27 ноември 1919 г.	В парижкото предградие Ньой е подписан мирен договор между България и страните победителки. Втора национална катастрофа.
9 юни 1923 г.	Извършен е военно-фашистки преврат в България.
23 септември 1923 г.	Избухва Септемврийското антифашистко въстание. Въстанието е потушено, загиват над 5000 души.
7 септември 1940 г.	Южна Добруджа от Румъния се предава на България по силата на договора, подписан в гр. Крайова.
1 март 1941 г.	Във Виена България подписва договор за присъединяване към страните от Тристранния пакт (Германия, Италия и Япония).
Пролетта на 1943 г.	Българският народ не позволява евреите от България да бъдат откарвани в германските лагери на смъртта.
28 август 1943 г.	Умира цар Борис III.
10 август 1943 г.	Формиране на Национален комитет на ОФ.
10 януари 1944 г.	Най-тежката бомбардировка на англо-американската авиация над София.
9 септември 1944 г.	Установява се правителството на ОФ.
22 септември 1944 г.	Манифест към българския народ за начало на бойните действия на Българската армия против хитлеристка Германия.
8 септември 1946 г.	Референдум за премахване на монархията.
15 септември 1946 г.	България е обявена за Народна република.
14 декември 1955 г.	НРБ е приета за членка на ООН.
10–12 април 1979 г.	Космически полет на първия български космонавт Георги Иванов.
1981 г.	1300-годишнината на българската държава.
1989 г.	Радикални промени в обществено-политическия живот на България.

БЪЛГАРСКИТЕ ВЛАДЕТЕЛИ СЛЕД ВИЗАНТИЙСКОТО РОБСТВО

Владетел	Години на управлението	Бележки
Цар Петър IV	1186–1196	в Преслав и Търново
Цар Иван Асен I	1186–1196	в Търново
Цар Калоян	1196–1207	
Цар Борил	1207–1218	
Цар Иван Асен II	1218–1241	разширил територията на България до три морета – Черно, Бяло (Егейско) и Синьо (Адриатическо)
Цар Калиман I Асен	1241–1246	
Цар Михаил II Асен	1246–1256	
Цар Калиман II Асен	1256–1257	
Цар Константин Тих Асен	1257–1277	цар, избран от болярите
Цар Ивайло Бърдоквата	1278–1280	първ селски цар в Европа
Цар Иван Асен III	1279	
Цар Георги I Тертер	1279–1292	основател на династията на Тертеровци
Цар Смилец	1292–1298	
Цар Иван Смилец	1298–1300 (?)	(Йоан Палеолог Ангел Врана)
Цар Чака (Чоки)	1299–1300	татарски хан, узурпатор на трона
Цар Тодор Светослав Тертер	1300–1321	
Цар Георги II Тертер	1321–1322	
Цар Михаил III Шишман	1322–1330	основател на династията на Шишмановци
Цар Иван Стефан	1330–1331	
Цар Иван Александър	1331–1371	разцвет на българската култура
Цар Иван Шишман	1371–1395	в Търново и Никопол; последен търновски цар, водил епични битки с османците и възпят от народа
Цар Иван Срацимир	1356–1397	царувал едновременно с брат си Иван Шишман със столица Видин, която последна падна под османска власт

ВЛАДЕТЕЛИ НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА (1879–1946)

Години на правлението	Владелец
17.04.1879 – 26.08.1886	Княз Александър Батенберг
25.06.1887 – 03.10.1918	Княз, цар Фердинанд I
03.10.1918 – 28.08.1943	Цар Борис III
28.08.1943 – 15.09.1946	Цар Симеон II
15.09.1946	След референдум, България става република

ВАСИЛ ЛЕВСКИ

*„Каквото съм правил,
в полза народу е...“*

Васил Иванов Кунчев, известен като Васил Левски, е български национален герой. Той е идеолог и организатор на българската националноосвободителна революция, основател на Вътрешната революционна организация (ВРО).

Най-много е известен като Апостола на свободата заради активната му дейност, свързана с организирането и разработването на революционна мрежа за освобождаване на България от османско робство. Неговата мечта е „България да е чиста и свята република, в която всички да имат равни права, независимо от своята народност и вероизповедание“.

През 2007 г. чрез национално телевизионно допитване на БНТ Васил Левски е избран на първо място в списъка на най-великите българи за всички времена.

Васил Иванов Кунчев е роден на 18 юли 1837 г. в гр. Карлово, в семейството на Иван Кунчев Иванов. Родителите му имат пет деца – Христо, Васил, Петър, Яна и Марийка.

Баща му – Иван Кунчев (1808/1809–1851 г.), е буден и просветен среден занаятчия, занимаващ се с гайтанджийство и бояджийство. Запада материално, а по-късно е разорен поради злополучно поръчителство и нелоялност на неговия съдружник. Майката на Васил Левски е Гина Василева Караиванова-Кунчева (вероятно 1810–1878 г.).

Васил Левски първоначално учи една година в килийното училище в Карлово (1845 г.), после продължава учението си във взаимно училище в Карлово (1846–1849 г.) и същевременно учи занаята кафтанджийство.

*Майката на Левски – Гина Кунчева
(с Начо Андреев Начев,
най-големия ѝ внук), 1876 г.*

*Васил Левски като знаменосец на
четата на Панайот Хитов
през 1867 г., гр. Белград*

През 1851 г. след дълго боледуване умират бащата и по-малката сестра Мария. Братята остават да се грижат за семейството. Васил е на 14 години и започва да учи абаджилък.

От 1852 г. Васил е послушник при вуйчо си – архимандрит Василий, който обещава да изучи сестриника си. През 1852–1854 г. живее в местния метох и обикаля с вуйчо си за събиране на таксите, учи църковно пеене и богослужение, пее в местния църковен хор.

През 1855 г. заедно с вуйчо си напуска Карлово и отива в Стара Загора. Там учи две години в класното училище (1855–1856), същевременно пее в църковния хор.

През 1856–1857 г. по настояване на вуйчо си прекъсва обучението в класното училище и изкарва едногодишен курс за подготовка на свещеници в Пловдивското класно епархийско училище „Св.св. Кирил и Методий“, което е основано от Найдено Геров през 1850 г. От това време са неговите записки „В[ъ]ведение на обличителното богословие“, които днес са най-ранния запазен ръкопис от Левски.

През лятото на 1858 г. се завръща в Карлово заедно с вуйчо си, който му поставя условие да се покалугери. На 7 декември 1858 г. приема монашество с името Игнатий в Сопотския манастир „Свети Спас“ под мантията на йеромонах Кирил Рилски. През следващата 1859 г. пловдивският митрополит Паисий го ръкополага за йеродякон в църквата „Света Богородица“ в Карлово, където и служи до края на 1861 г., когато взема решение да се посвети на революционната борба.

На 3 март 1862 г. вечерта напуска Карлово с коня на вуйчо си и отпътува за Пловдив, за да се сдобие с тескере. След това се отправя към Белград, където се установява в началото на април. В столицата на Сърбия се включва в Първата българска легия на Георги Раковски, чието име днес носи Болградската гимназия.

Заради своята ловкост и храброст по време на сраженията с турския гарнизон в Белград от 3–5 юни 1862 г. при Варош капия, Сръпска круна и Байраклъ джамия получава името Левски.

На този етап Васил Левски изпитва силно влияние на Георги Раковски и възприема идеята за организиране на чети, чрез които да се вдигне народът на въстание. В края на юни 1862 г. заедно с група легисти е изпратен в Крагуевац, под ръководството на дядо Ильо войвода.

Обаче вместо военно обучение те трябвало да косят трева за сръбската армия, което довежда до конфликт с войводата им. В края на краищата заминава за Белград, където до края на 1862 г. учи абаджийство, а в свободното си време посещава казармата за усвояване на военни знания.

В края на 1862 г. заминава за Влашко, където пребивава в столицата Букурещ до пролетта на 1863 г., обаче не след дълго се завръща в България и се установява като певец в църквата в Карлово.

През лятото същата година е арестуван за три месеца в затвора в Пловдив (според някои източници – за участието му в легията, според други – по оплакването на вуйчо му за кражбата на коня).

На 19 април 1864 г., навръх Великден, в местността Алтънчаир край Карлово в присъствието на приятелите си хаджи Георги Попристов и Христо Пулев сам отрязва дългите си монашески коси. От този момент е служител на свободата Васил Левски.

От април 1864 до 1866 г. е учител в село Войнягово, Карловско, от март до октомври 1866 г. – в добруджанското Еникьой. Бидейки по-близо до границата, се надява да се свърже с Георги Раковски и да се запознае с неговите по-нататъшни планове. Продължава да развива революционна пропаганда сред народа и организира патриотични дружини за бъдещото въстание.

Васил Левски (вторият седнал от дясно на ляво) сред другари от Втората българска легия в гр. Белград, 1868 г.

*Васил Левски в униформа
на Първа българска легия.
Букурещ, 1869 г.*

*Васил Левски (вляво), брат му Христо
Кунчев и Христо Иванов-Големия по време
на Втората българска легия в Белград*

През октомври 1866 г. заминава за кратко в Галац и Яш. Движи се в средите на Хаджи Димитър и Стефан Караджа. През ноември 1866 г. отново се среща с Георги Раковски.

В края на 1866 – началото на 1867 г. е учител в с. Конгаз в Северна Добруджа. През март 1867 г. заминава за Букурещ, за да се включи в подготовката на революционната акция, замислена от Георги Раковски. По негово предложение е определен и включен като знаменосец в четата на Панайот Хитов, която се подготвя за прехвърляне в България. Заедно с четата изживява всички трудности и разочарования по време на нейния 99-дневен поход в Балкана (28 април – 4 август). Заедно с четата преминава в Сърбия и известно време остава в гр. Княжевац. През август и септември 1867 г. заедно с Панайот Хитов и Иван Кършовски живее в Белград, където постъпва във Втората българска легия (1867–1868 г.).

През февруари 1868 г. се разболява тежко (вероятно язва на стомаха), лежи във военна болница, където е опериран. През април напуска Легията, която в края на месеца окончателно е разтурена от сръбското правителство. През май-юни 1868 г. е в Турну Мъгуреле, където заедно с Васил Ганчев-Плевнелията се уговарят да организират малка чета и да минат в България. През юни се среща с Хаджи Димитър в Букурещ във връзка с подготвяната чета, но не одобрява организацията им и се връща в Сърбия.

През август е в Букурещ, където също е арестуван за кратко от влашките власти заради минаването в България на четата на Хаджи Димитър и

Стефан Караджа, но е освободен по здравословни причини. По това време съмненията му в целесъобразността на четническата тактика се превръщат в убеждение, че трябва да се търси нов път за постигане на крайната цел. За пръв път изразява мнение, че трябва предварителна подготовка на народа за участие в освободителното дело.

В него се засилва убеждението, че българите трябва да разчитат преди всичко на себе си, а не на външни сили. Гибелта на четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа окончателно го убеждава, че предварителната подготовка е необходимо условие за победата на българската националноосвободителна революция.

До декември 1868 г. живее в Букурещ, където се свързва с дейците на „Българското общество“. Към това време се отнася запознаването му с Христо Ботев.

На 7 декември 1868 г. заминава за Цариград, откъдето на 11 декември 1868 г. започва първата си обиколка из българските земи. Тя е с осведомителна и агитационна цел. При извършването ѝ се запознава с условията и възможностите за революционна дейност в българските земи.

В началото на януари 1869 г. напуска турската столица и се отправя към Тракия и Северна България. Преминава през Пловдив, Карлово, Сопот, Казанлък, Сливен, Велико Търново, Ловеч, Плевен и Никопол. Навсякъде разговаря със свои доверени хора и познати, за да ги спечели за делото. Обнадежен, че в непродължителен срок може да бъде обявено въстание, приключва своята обиколка и на 24 февруари се завръща в Турну Мъгуреле.

До края на април пребивава в Букурещ, като подготвя новата си обиколка. На 1 май 1869 г. започва втората си обиколка в българските земи с изходен пункт Никопол. Сега е снабден с революционна прокламация и пълномощно. И двата документа, които удостоверяват, че Васил Левски не е случаен човек, а изразява мнението на българска политическа организация в Румъния, са подпечатани с печата на „Временното правителство на Балкана“.

По време на тази обиколка поставя началото на изграждането на Вътрешната революционна организация (ВРО), която се състои от революционни комитети. Първият е основан в Плевен. Следва изграждането на частни революционни комитети в Ловеч, Троян, Карлово, Калофер, Казанлък, Пловдив, Сопот, Чирпан и др. Втората обиколка го убеждава, че въстанието не може да бъде вдигнато толкова скоро, както мисли няколко месеца преди това. Съзира необходимостта от по-голяма подготовка на народа, осъществявана от революционните комитети, свързани организационно помежду си.

След завръщането си в румънската столица на 26 август 1869 г. се включва активно в живота на българската емиграция. В края на 1869 г. заедно с Любен Каравелов участва в създаването на Българския революционен централен комитет (БРЦК). Стреми се да убеди емиграцията, че

центърът на подготовката на предстоящото въстание трябва да се пренесе във вътрешността, че българите трябва да разчитат на своите собствени сили, а не на външна помощ.

Разочарован от емиграцията, през май 1870 г. се завръща в България, До края на 1871 г. успява да създаде гъста мрежа от революционни комитети, обединени в цялостна организация. За столица на ВРО е обявен град Ловеч. Ловешкият частен революционен комитет е обявен централен.

Васил Левски единствен е убеден, че в подготовката трябва да бъдат привлечени и чорбаджиите. Към края на 1871 г. ВРО е единствената реална сила, способна да постави на дневен ред българския национален въпрос. Васил Левски изработва устава на организацията, разработва го в духа на своите политически възгледи: освобождение на България от турците чрез повсеместна революция на народа и създаване на демократична република с гаранции за равенството на всички жители без отчитане на техния етнос и вероизповедание.

Няколко събития през втората половина на 1872 г. водят до залавянето и присъдата на Васил Левски – нарастващите противоречия с комитетските членове, убийството на ратая на ловешки чорбаджия и последвалите разкрития от османската полиция.

На 24 декември Левски, преоблечен като турчин, пристига в Ловеч.

На 27 декември 1872 г. Левски е заловен от турските заптиета в Къкринското ханче.

Предаден е на Софийската извънредна следствена комисия.

Васил Левски през 1870 г.

Последната фотография на Васил Левски, по която е издирван от турската полиция. Букурещ, 1872 г.

*Васил Левски пред Софийската следствена комисия.
Художник Калина Тасева*

Съдът издава общо 15 присъди, от които две са смъртни – на Димитър Общи и на Васил Левски. Шестдесет от подсъдимите са осъдени на затвор и заточение.

В последните си мигове Апостола на свободата се изповядва пред архиерейския наместник на София отец Тодор Митов. В изповедта си казва: "Каквото съм правил, в полза народу е".

На 18 февруари 1873 г. присъдата е изпълнена в София. Мястото на обесването на Васил Левски се намира в центъра на София, близо до мястото, където е издигнат неговият паметник. Васил Левски няма гроб, останките му не са погребани.

В съвременна България личността на Васил Левски се възприема като най-ярката и най-откроена сред българските революционери. За българите той е национален герой и национален идеолог за "чиста и свята република".

Обесването на Васил Левски

О, майко моя, родино мила,
защо тъй жално, тъй милно плачеш?
Гарване, и ти, птицо проклета,
на чий гроб там тъй грозно грачеш?

Ох, зная, зная, ти плачеш, майко,
затуй, че ти си черна робиня,
затуй, че твоят свещен глас, майко,
е глас без помощ, глас във пустиня.

Плачи! Там близо край град София
стърчи, аз видях, черно бесило,
и твой един син, Българийо,
виси на него със страшна сила.

Гарванът грачи грозно, зловещо,
псета и вълци вият в полята,
старци се молят богу горещо,
жените плачат, пишат децата.

Зимата пее своята зла песен,
вихрове гонят тръни в полето,
и студ, и мраз, и плач без надежда
навяват на теб скръб на сърцето.

Хр. Ботев

► **Научи стихотворението наизуст.**

Паметници на Васил Левски

*Паметник на Васил Левски
в центъра на София*

*Паметник на Васил Левски
в Карлово*

*Най-първият паметник на Васил
Левски в гр. Бердянск, Украйна.
Името на Васил Левски носи
и Неделното училище към
българското дружество
„Родолюбие“, основано в
гр. Бердянск през 1992 г.*

*Барелеф на Васил Левски
в гр. Плачковци, Габровско*

*Паметник на Васил Левски
във Вашингтон*

ДАНАИЛ ЦОНЕВ НИКОЛАЕВ, БЪЛГАРСКИЯТ ГЕНЕРАЛ ОТ ПЕХОТАТА

Д. Николаев е участник в Сръбско-турската война, Руско-турската война (1877–1878), Съединението на Княжество България с Източна Румелия и Сръбско-българската война; военен министър в навечерието на Балканските войни; първият офицер, получил най-високото звание в Българската армия – генерал от пехотата. Известен е като „патриархът на българската войска“.

Данаил Николаев е роден на 30 декември 1852 г. в гр. Болград (Одеско) в българско семейство, бежанци от Търново. През 1871 г. завършва Болградската българска гимназия.

Военна служба започва във Волноопределящата рота на 54-ти Мински Пехотен полк. На 19 септември 1873 г. постъпва във

Военно Пехотно училище в Одеса като юнкер. Завършва през 1875 г. и на 20 юли се завръща в полка си в Кишинев с военно звание портупей-юнкер. Като научава за приготовленията на Сърбия за война с Османската империя, на 14 юни (нов стил) 1876 г. подава молба да бъде уволнен от военна служба, за да се включи във войната. Молбата му е прегледана от началника на дивизията генерал-майор Михаил Драгомиров, но Данаил Николаев не е уволнен, а изпратен в отпуск. Участва като доброволец в Сръбско-турската война. Сражава се при Бабина глава, Мировица и Гъмзи град.

По време на войната през 1877–1878 г. е командир на рота от V Опълченска дружина в Българското опълчение. Отличава се в боевете на Шипка и в Шейново. На 8 юли 1877 г. е произведен в първо офицерско звание подпоручик, а на 10 август 1877 г. е повишен в поручик.

В началото на 1880 г. Данаил Николаев е назначен за командир на I Пловдивска дружина. На 1 март същата година е повишен в звание щабс-капитан от Източнорумелийската милиция. По-късно е назначен за командир на II Пловдивска дружина.

Същата година Данаил Николаев е поканен да кумува на жандармерийския офицер в Чирпан и негов добър приятел Константин Паница. Там той се запознава с най-малката сестра на годеницата – Радка, за която по-късно същата година се жени. В деня на венчавката със специална заповед на княз Александър Батенберг, лично секретарят му К. Стоилов връчва на капитан Николаев Орден „За храброст“ III ст., за участието му в Руско-турската война (1877–1878).

На 15 ноември 1883 г. е повишен в майор от Източнорумелийската милиция. Като командващ голяма част от милицията по време на военни маневри на 6 септември 1885 г. отстранява главния управител на Източна Румелия, с което осигурява осъществяването на Съединението на Княжество България и Източна Румелия. На същия ден е издадена прокламация на БТЦРК за създаване на временно правителство на Източна Румелия. В него е включен и майор Николаев. Заема длъжността главнокомандващ Източнорумелийската милиция. Със заповед №4 от 9 септември 1885 г. майор Николаев е назначен за началник на Търново-Сейменския отряд. На 11 септември с.г. е повишен в звание подполковник.

През Сръбско-българската война командва Източния корпус, а при контранастъплението на българската армия, след боевете при Сливница (5–7 ноември 1885 г.) – Западния корпус. Командва настъпление към Цариброд и Пирот. След края на войната е награден с Орден „За храброст“ II ст. и повишен в звание полковник. Така Данаил Николаев става първият полковник от българската армия.

Държавната дейност на генерал Д. Николаев

След детронирането на княз Александър I Батенберг Д. Николаев става военен министър и участва в потушаването на бунтовете на офицерите през 1887 г. По негова заповед военните формирования, участвали в прервата, са разформирвани, а бойните им знамена – изгорени.

След избора на Фердинанд I за български княз Данаил Николаев напуска поста военен министър и е назначен за военен съветник на княза (1887–1893).

На 14 февруари 1891 г. е повишен в звание генерал-майор. Участва в специалната делегация по време на бракосъчетанието между княз Фердинанд I и принцеса Мария Луиза. На самия прием, за да се задоволи нечие „суетно желание“, не е спазено висшестоянието на чиновите, поради което е накърнена честта на генерал Николаев. Напуска двореца и в знак на протест подава оставка. Между 1893 и 1897 г. е в запаса, като през това време е председател на Върховния македонски комитет (1895–1897). След връщането му в армията княз Фердинанд I го назначава за генерал-адютант (1897–1907). На 15 ноември 1900 г. е повишен в звание генерал-лейтенант.

*Кабинетът на Александър Малинов през 1908 година.
Генерал Николаев е вторият от ляво на дясно.*

От 1907 до 1911 г. генерал-лейтенант Николаев е военен министър и ръководи подготовката на армията за предстоящите войни. През 1907 г.

лично княз Фердинанд го награждава с Орден „Св. Александър“ I ст. с брилянти. Като министър на войната, на 22 септември 1908 г. генерал-лейтенант Данаил Николаев приподписва манифеста на цар Фердинанд I за обявяване на Независимостта на България. На 18 май 1909 г. става първият български офицер, получил званието генерал от пехотата (инфантерията). През 1911 г. напуска армията и минава в запаса.

Обаче по време на Балканската война командва гарнизона на Ямбол.

На 16 април 1925 г., при атентата в църквата „Света Неделя“, загива единственият му син – подполковник Никола Николаев.

На 6 май (Гергьовден) 1936 г. ген. Николаев е награден лично от цар Борис III с най-високото българско отличие – Орден „Св. Св. Равноапостоли Кирил и Методий“.

Като старши генерал в Българската армия, на 12 юли 1937 Данаил Николаев става кръстник на престолонаследника княз Симеон Търновски.

Генерал от пехотата Данаил Николаев умира на 29 август 1942 г. в Банкя. В негова чест булевард в София е наименуван „Генерал Данаил Николаев“ и през 1934 г. село Калъчлий е преименувано в Генерал Николаево (от 1966 г. е квартал на гр. Раковски).

Наградите на Данаил Цонев Николаев

- Орден „За храброст“ II и III ст., 2-ри клас
- Велик кръст на ордена „Св. Александър“ с брилянти и I ст. на същия орден
- Златен орден и медал „За заслуга“
- Орден „Св. Св. Равноапостоли Кирил и Методий“
- Сръбски орден „Бял орел“ I ст.
- Сръбски медал „За храброст“
- Черногорски орден „Данило“ I ст.
- Румънски орден „Румънска звезда“ с меч
- Турски орден „Османие“ I ст.
- Турски орден „Меджидие“ I ст. с брилянти
- Персийски орден „Лъв и слънце“ I ст и др.

? Отговори на въпросите:

1. Тачи ли се паметта на Д. Николаев в нашия край?
2. Известно ли е нещо за родителите на Д. Николаев?
3. Живеят ли в Украйна потомците на роднините му?

НЕОФИТ РИЛСКИ

Неофит Рилски е български монах, учител и художник. Една от водещите фигури в българското просветно движение през първата половина на XIX век, той е определян от известния българист Константин Иречек като „патриарх на българските учители и книжовници“.

Обикновено се приема, че Неофит Рилски е роден през 1793 година в Банско, но според други сведения това става през 1790 година в село Баня (Гулийна баня), Разложко. Светското му име е Никола Поппетров Бенин. Баща му, поп Петър Бенин, е от рода Бениновци и първият учител в Банско, а майка му Екатерина е от рода на заможни разложки търговци на памук. Никола получава началното си образование в килийното училище на баща си. Негов дядо е игуменът на Рилския манастир Теодосий I Рилски.

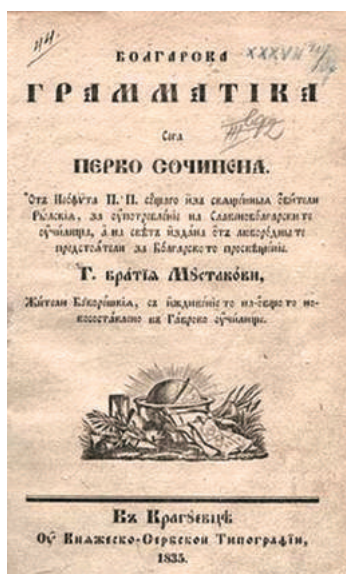
Още от малък Никола Бенин завързва особено тясно приятелство с едно от момчетата в Банско, Димитър Молеров, чийто баща е зографът Тома Вишанов Молера, създател на Банската живописна школа. Налага се обаче Димитър да замине за Рилския манастир и там да се учи за иконописец. Никола не може да се раздели с приятеля си и, против волята на баща си, бяга от вкъщи и заедно с Димитър отива в манастира. Но скоро иконописването омръзва на Никола и той става послушник при проигумена Йеротей Рилски, който го покалугерява през 1811 година и му дава монашеското име Неофит. След като приема монашеството, Неофит е изпратен да продължи образованието си в Мелник, където се учи при един погърчен влах от 1822 до 1826 година и става добър елинист.

Учителската дейност на Неофит Рилски

През 1827 година Неофит започва да преподава в Самоков, където известно време е секретар на епископ Игнатий. Негов ученик и впоследствие близък приятел е Захари Зограф. Младият иконописец и художник приема своя учител като свой духовен водач и съветник. Двамата водят активна кореспонденция, която е ценен биографичен източник, до самата твърде ранна смърт на Захари Зограф през юни 1853 година.

Портрет от Захари Зограф, 1838 г.

Корица на „Българска граматика“

Корица на „Краткое и ясное изложение... на гръцкия език“

След Одринския мир от 1829 година епископът е убит и Неофит се връща в Рилския манастир. Там той работи като учител до 1833 година, когато част от манастира изгаря. Тогава той е пратен при патриарха, заедно с няколко други братя, за да издаде разрешение за възстановяването на църквата, както и за събиране на помощи за това. Мисията се увенчава с успех, ако се съди по султанският ферман от 10 ноември 1833 година.

Гробът на Неофит Рилски до църквата на Рилския манастир

Още същата година Неофит става духовник при метоха в Казанлък. Там среща търновския митрополит, който по искане на Васил Априлов го изпраща в Букурещ, за да изучи дидактическата метода в тамошното гръцко училище.

Той му възлага и трудната задача да съчини учебници за проектираното от Априлов взаимно училище в Габрово.

През 1834 година Неофит се връща в България и на 2 януари 1835 година първото габровско взаимно училище отваря своите врати.

Неофит преподава известно време в Габрово, като същевременно прави първия успешен превод на Новия Завет на новобългарски език. Тъй като не се разбира добре с учителите и учениците, той напуска габровското училище и става учител в Копривщица. През 1836 година създава първия български глобус.

През този период Неофит Рилски издава множество учебници и учебни пособия, намерили широко приложение в просветната дейност в страната: „Взаимоучителни таблици“ (1835), „Буквар, извлечен от взаимоучителните таблици“ (1835), „Свещенний краткий катехизис“ (1835), „Краткое и ясное изложение... на гръцкия език“ (1835), „Болгарска граматика“ (1835), „Краснописание“ (1837).

След две години учителстване в Копривщица Неофит се прибира в манастира и продължава книжовната си дейност. След като получава покана да преподава славянски езици в богословското училище на Халки, той преподава там от 1848 до 1852 година, след което се връща в Рилския манастир, поради върлуващата в училището холера.

През 1851 г. излиза неговата „Аритметика“, а година по-късно – „Христоматия славянского языка“. От 1852 година до края на живота си се посвещава на книжовна дейност в Рилската обител.

Последните години на живота

През 1858 година идва предложение от търновци до Неофит да стане ректор на проектираната от тях семинария, но след като преценява силите си, той отказва. От 1860 до 1864 година служи като игумен на Рилския манастир. През 1875 година е издаден неговият „Словар на българския език, изтълкуван от църковно-славянски и гръцки език“, а през 1879 година – „Описание болгарскаго священнаго монастыра Рилскаго“.

Неофит Рилски умира на 4 януари 1881 година и е погребан в Рилския манастир.

Отговори на въпросите:

1. Каква е ролята на Неофит Рилски в българското просветно дело?
2. Кога и с каква цел се създава Априловската гимназия в Габрово?
3. Колко е важна книжовната дейност на Неофит Рилски?

БОРИС III

Портретна снимка от началото на 1940-те години

Лични данни	
Управление	от 3 октомври 1918 г. до 28 август 1943 г.
Коронация	3 октомври 1918 г.
Пълно име	Борис Клемент Роберт Мария Пий Станислав Сакскобургготски
Роден	30 януари 1894 г. София, Княжество България
Починал	28 август 1943 г. София, Царство България
Погребан в	Рилския манастир
Предшественик	Фердинанд I
Наследник	Симеон II
Семейство	
Династия	Сакскобургготски
Баща	Фердинанд I
Майка	Мария Луиза
Брак	Йоанна Савойска
Потомци	Княгиня Мария Луиза Княз Симеон Търновски

Борис III Обединител (официално: „Негово Величество Борисъ III, по Божията милостъ и Народната воля, Царъ на Българите, Принцъ Саксъ-Кобургъ-Гота и Херцогъ Саксонски“) е престолонаследник и принц Търновски от раждането си на 30 януари 1894 г. до 2 октомври 1918 г. и цар на България от коронацията си на 3 октомври 1918 г. до смъртта му на 28 август 1943 г. Той е син на цар Фердинанд I, който абдикира в негова полза след поражението на България през Първата Световна война.

Подписът на цар Борис III

Роден е на 30 януари 1894 г. в Двореца в София. Пълното му име е Борис Клемент Роберт Мария Пий Станислав Сакскобургготски.

През Балканските войни (1912–1913 г.) и Първата Световна война участва като офицер за свръзки по фронтовете в действащата армия.

В края на Първата световна война е провъзгласен за цар на България след абдикацията на баща си.

*Борис като престолонаследник,
1905 г.*

Борис като младеж

Скиптър на цар Борис

Лична карта на Борис III

Царски монограм на Борис III

ВОЕННИТЕ ЗВАНИЯ НА БОРИС III

- Подпоручик (30 януари 1893 г.)
- Капитан (30 януари 1912 г.)
- Майор (16 януари 1916 г.)
- Подполковник (1916 г.)
- Генерал-майор (3 октомври 1918 г.)
- Генерал-лейтенант (1928 г.)
- Пълен генерал (1938 г.)

Макар и неохотно, Борис III санкционира преврата от 9 юни 1923 г.

В изборите през 1938 г. за първи път са дадени изборителни права на жените в България.

Борис III при откриването на IV Международен конгрес за византийски изследвания, София, 9 септември 1934 г.

България по време на Втората Световна война

След началото на Втората Световна война Борис III насочва България към неутралитет. София успява да си върне от Букурещ Южна Добруджа чрез Крайовската спогодба от 1940 г.

През 1940 г. царят подписва Закона за защита на нацията, който лишава евреите от повечето граждански права и по същество представлява копие на Нюрнбергските закони на Германия.

През 1940 г. Борис III отклонява всички предложения за сключване на договор за мир и дружба, дори онези, в които е включена и възможността за бъдещо съвместно присъединяване към Оста Рим-Берлин-Токио. През януари 1941 г. обаче той и правителството на проф. Богдан Филев се съгласяват България да се присъедини към Трестранния Пакт.

През март-април 1941 г. германските войски атакуват Югославия и Гърция от българска територия, с което де факто и България става съюзяща страна. След края на бойните действия България получава възможността да администрира до края на войната земите, известни от историята като Поморавие, Вардарска Македония и Беломорие. Във връзка с това цар Борис III е наречен Цар Обединител.

След избухването на войната, по договора с Германия, България не изпраща редовни войски на Източния фронт. Царят не позволява на фронта да замине дори и легион от доброволци (подобно на испанската Синя дивизия), въпреки че в Германската легация в София били постъпили 1500 молби от български младежи-ратници и легионери, които искат да се бият срещу болшеvizма. На 13 декември 1941 г. България обявява война на Великобритания и САЩ, с което на практика се позиционира окончателно в лагера на германските съюзници.

През 1943 г. като част от т.нар. окончателно решение на еврейския въпрос българските власти започват депортацията на евреите от „новите земи“, както и част от евреите от старите територии на страната. Първата част от плана за депортация на 20 000 евреи е осъществена със съдействието на държавната администрация на профашисткото правителство на Богдан Филев, по време на която в Треблинка са изпратени 11 343 евреи от новоприсъединените области, а тези от Стара България са спасени след активната намеса основно от страна на Светия синод на Българската православна църква, както и след писмо на под-председателя на Народното събрание Димитър Пешев и намесата на видни интелектуалци, опозиционери и др.

Смъртта на Борис III

Цар Борис III умира неочаквано след кратко боледуване следобяд на 28 август 1943 г., скоро след като се връща от визита при Хитлер. Според дневника на германския аташе в София по това време, полковник фон

Шонебек, двамата германски доктори, които са се грижили за царя – Зайц и токсикологът Ханс Епингер – са вярвали, че царят е умрял от същата отрова, която д-р Епингер намерил две години по-рано при аутопсията на гръцкия първи министър Йоанис Метаксас: бавнодействаща отрова, която действа след седмици и причинява появата на петна по кожата преди смъртта. Слухове за смъртта на царя твърдят, че е отровен по нареждане на Хитлер, за когото се знае, че е бил бесен след последната си среща с царя и неговия отказ да предаде българските евреи и да изпрати войски срещу СССР.

След петдневно поклонение в катедралата „Св. Александър Невски“, на 5 септември траурното шествие достига до Рилския манастир, където царят е погребан в манастирската църква.

Наследява го на престола невръстният му син цар Симеон II, от чието име управлява избраният от народното събрание регентски съвет – проф. Богдан Филев, княз Кирил и генерал-лейтенант Никола Михов до преврата на 9 септември 1944 г., когато е назначен последният регентски съвет в състав: акад. Тодор Павлов, проф. Венелин Ганев и Цветко Бобошевски, който управлява до установяването на републикански режим на 15 септември 1946 г.

През 1946 г., по нареждане на комунистическите власти, останките му са ексхумирани и тялото му е препогребано в малък параклис в парка на двореца „Врана“. През 1949 г. този параклис е взривен и заравнен.

Гробът на Цар Борис III в Рилския манастир

След 10 ноември 1989 г. парламентарна комисия ръководи издирването на тленните останки на царя, но е открито само сърцето му, което се намира на гробното място в парка на двореца „Врана“. То е препогребано на мястото на възстановения гроб в Рилския манастир през 1993 г.

В лявата страна от гроба се намира резба, изработена на 10 октомври 1943 г. от жители на село Осой, Дебърска околия, с надпис: „На своя Царь Освободитель Борисъ III отъ признателна Македония“.

? Отговори на въпросите:

1. Кога е роден Борис III?
2. Как се казват децата му?
3. Кога умира Борис III?
4. Къде е погребан Борис III?

ХРЕЛЪО ВОЙВОДА

Хрелъо войвода (Стефан Хрелъо, Хрелъо Драговола, Стефан Драговол) е средновековен български властител на служба при кралиците Стефан Милутин, Стефан Дечански и крал, впоследствие цар Стефан Душан.

Хрелъовата кула

Благодарение на него Рилската обител е съградена на днешното ѝ място, където тя става символ и хранител на българщината през вековете на османското робство. Хрельо е прототип на Рельо Шестокрили в българския юнашки епос.

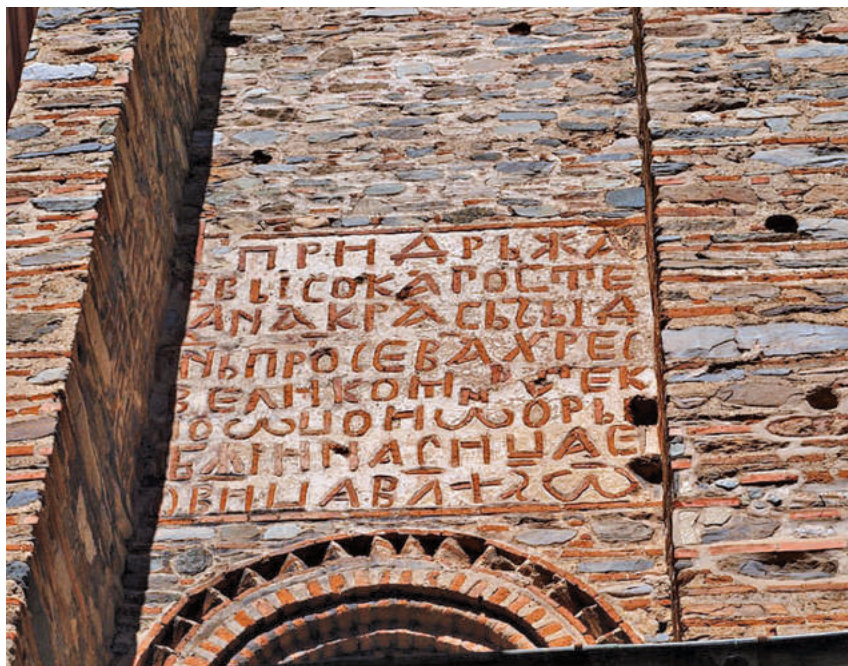
Стефан Драговол получава титлата протосеваст от Андроник II, заради оказаната му помощ в конфликта с неговия внук. За пръв път се споменава в изворите за събития през 20-те години на XIV век, когато командва кралски военен отряд, изпратен във Византия. Средище на феодалните му владения първоначално е Щип.

Хрельо се отличава в борбата срещу византийците още от времето на кралица Анна Тертер. Сръбските крале Стефан Урош Милутин и Стефан Дечански разчитат на властителя си и ценят неговата военна помощ, която Дечански предоставя на император Андроник II в борбата му срещу неговия внук Андроник III.

Търновският цар Михаил Шишман от своя страна подкрепя младия Андроник в гражданската война във Византия. Хрельо взема участие във Велбъждската битка като верен властител на Стефан Дечански.

През 1334 година Хрельо обновява Рилския манастир, премествайки го от старото му място на сегашното, а през 1335 построява Хрельовата кула.

На нейната южна стена е изписано с вградени тухли: „При владичеството на превисоки господин крал Стефан Душан, господин протосеваст Хрельо с голям труд и разход изгради тази кула на светия отец Иван Рилски и на Божията майка, наречена Осеновица, в годината 6843 индикт пети (1334–35)“.

Около 1336–1340 г., по време на военните успехи на византийците и заболяване на Душан, Хрельо за известно време признава върховната власт на византийците, за което получава титлата кесар и апанаж с център крепостта Струмица, заедно с обширни владения между Щип и Мелник и по левия бряг на Струма. В началото на 40-те години на XIV век се включва в поредната гражданска война във Византия (1341–1347) на страната на Йоан Кантакузин, който за награда му отстъпва Мелник.

След оздравяването си Душан сключва с Кантакузин споразумение, по силата на което Хрельовите земи се връщат под властта на царя. В Душановото царство Хрельо е един от тримата велможи (заедно с Прелюб и Войхна), които носят титлата кесар.

Впоследствие Хрельо е принуден да се замонаши в Рилския манастир и приема името Харитон.

В края на 1342 година, на 27 декември, той е убит от наемни убийци, пратени от Стефан Душан. Погребан е в изградената от него църква на Рилския манастир. Запазени са късове от надгробната му плоча с възпоменателен надпис.

? Отговори на въпросите:

1. Каква е ролята на Хрельо войвода в построяването на Рилския манастир?
2. Как Хрельо войвода е участвал в запазването на манастира?
3. Кои думи в текста не разбираш? Запиши ги в речничето си.

ДЖОН АТАНАСОВ

Джон Атанасов е роден на 4 октомври 1903, на няколко мили западно от град Хамилтън, Ню Йорк. Баща му – Иван Атанасов е роден в с. Бояджик, Ямболска област. Неговите родители загиват в Априлското въстание. През 1889 г. 13-годишният Иван Атанасов емигрира в САЩ заедно с чичо си.

Майката на Джон Атанасов се казва Ива Лусена Пърди (Iva Lucena Purdy), учителка по математика. Джон младши е първото от 9-те деца на Ива и Иван. В Брюстър, щата Флорида, Джон Атанасов младши завършва училище.

Семейството на Джон се премества в Стара Чикора (Флорида), преди той да влезе в гимназия. Там той завършва средния курс за две години, с отличие по математика и природознание. Тогава вече е решил, че иска да стане физик. През 1921 г. Джон влиза в Гейнсвилския университет в щата Флорида, но със специалност „Електроинженерство“, защото най-силно желаната от него специалност не била застъпена в учебния план на Гейнсвилския университет. Междувременно започва да се интересува от електроника и продължава с висша математика. Атанасов получава бакалавърската си степен по електроинженерство през 1925 г. с отличие, след което започва да преподава в Щатския колеж на Айова. Всъщност това не е единственото предложение, което получава – поканен е от много университети, включително Харвардския, но избира колежа на Айова, защото от там получава първата оферта и заради добрата репутация в инженерните и научни специалности на колежа на Айова.

През юни 1926 г. Джон Атанасов получава учителската си степен по математика в Айова, където е нает за преподавател. Оженва се за Лура Мийкс, след около година се ражда първото от трите им деца – Елзи. Останалите са Джоан и Джон Атанасов III. Когато дъщеря им навършва една годинка, младото семейство се премества в Мадисън, Уисконсин, където Джон е приет за докторант. Неговата дисертация „Диелектричната константа на хелия“ е свързана с голям брой сложни изчисления. Изморителните часове пред механичния калкулатор „Монро“ накарали младия учен да се замисли върху идеята за по-съвършена изчислителна машина. След като получава доктората си по теоретична физика през юли 1930, Джон се връща в Айова, решен да опита да създаде по-добър и по-бърз компютър.

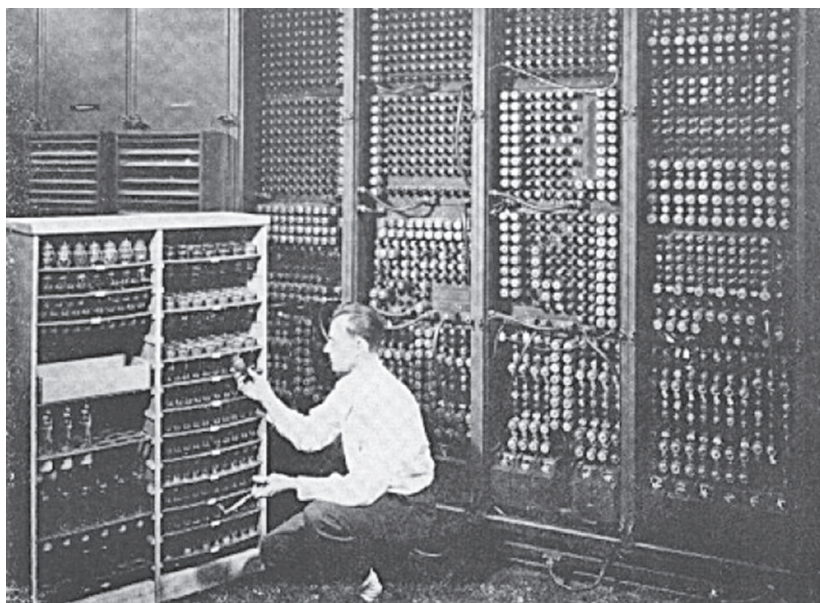

Създаване на компютъра ABC

В края на 1930 г. Атанасов става асистент-професор по математика и физика в университета на Айова. Високите му познания в тези области му позволяват да започне да експериментира с електронни лампи и радиоелектроника.

След като изпитва много математически устройства, достъпни през онова време, Атанасов заключава че те попадат в две категории – аналогова и цифрова. Всъщност терминът „цифров“ бил използван доста по-късно. Атанасов противопоставил аналоговите машини на «същинските изчислителни машини».

През 1936 г. е последният му опит да конструира малък аналогов калкулатор. Заедно с Глен Мърфи, който тогава бил атомен физик в университета на Айова, те създават „Лапласиометър“, машина, използвана от тях за анализиране на геометрични повърхности. Тя обаче притежава същия недостатък, както и всички аналогови изчислителни машини – неточността.

От 1939 до 1941 Атанасов работи заедно със студента по електроинженерство и свой добър приятел Клифърд Е. Бери. Те подобряват ABC, Атанасов-Бери-Компютър, както е наречен по-късно. За съжаление, когато САЩ се включва във Втората световна война, на 7 декември 1941, работата върху компютъра спира. Въпреки, че университета на Айова е наел чикагския адвокат по патентно право Р.Трекслър, ABC не бил патентован...

През септември 1939 г. Атанасов напуска Амес, Айова и щата Айова заради работа във военно-морската оръдейна лаборатория във Вашингтон.

Атанасов работи като завеждащ проект за създаване на изчислителна машина за Военно-морските сили на САЩ. По същото време, той е привлечен да участва в първият атомен опит в Тихия океан – проект, който много допадал на Атанасов.

През 1948 г., при едно от първите му завръщания в Амес, Джон бил изненадан и разочарован от новината, че Атанасов-Бери-Компютър е бил преместен от сградата на физическия факултет и след това разглобен. Нито той, нито Клифърд Бери са били уведомени, че компютърът е щял да бъде разрушен. Спасени били само няколко части от него.

Джон Атанасов в България

Джон Атанасов посещава втората си родина – България, два пъти. Първото му посещение е през 1970 г. по инициатива на акад. Благовест Сендов. Тук е награден с орден „Кирил и Методий“, I ст. Тогава Джон Атанасов изнася няколко лекции в Българската академия на науките, посветени на изобретяването на компютъра.

Второто му посещение в България е през май – юни 1985 г. Джон Атанасов вече е признат за изобретател на компютъра, тъй като историческият съдебен спор е завършил в негова полза. Тогава е награден с орден „Народна Република България“, I ст. Посещава и родното място на своя баща – с. Бояджик, Ямболско, където е посрещнат от земляците на баща си изключително радушно, с много ентузиазъм и признателност. Връчен му е ключът на „Почетен гражданин на гр. Ямбол“.

Наред с двата си български ордена Атанасов вече е получил и най-голямото научно признание на България: през 1983 г. е избран за чуждестранен член на Българската академия на науките, а от 1988 г. името на Атанасов кръжи и в Космоса – така е назован първият астероид, открит и изследван от българи в Националната астрономическа обсерватория „Рожен“.

След дълго боледуване Дж. Атанасов умира на 15 юни 1995 г. в дома си в щата Мериленд. Погребан е в гр. Фредерик.

? Отговори на въпросите:

1. Кога е роден Джон Атанасов?
2. Идвал ли е в България?
3. С кои български награди е награден?

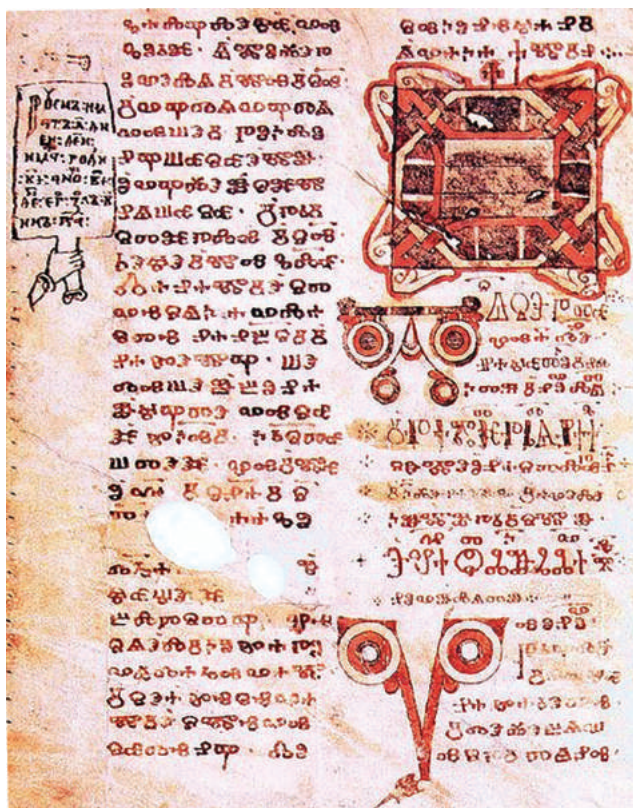
Най-прочутите старобългарски писмени паметници

1. Асеманиево евангелие.

Глаголически ръкопис от края на X век. Предполага се, че датира от втората половина на X или XI век. Учените смятат, че ръкописът съдържа най-близкия текст до първия Кирило-Методиев превод.

Ръкописът се състои от 158 пергаментови листа. Той е от типа на изборните (богослужбни) евангелия и включва подбрани евангелски откъси, предназначени за четене на глас по време на Светата литургия. В края се намира списък на неподвижните (независещи от датата на Великден) църковни празници, наричан „менологий“ (месецослов). Сред светците, чиято дата на поменуване е отбелязана, са Кирил, Методий и Климент Охридски.

Ръкописът включва и многобройни бележки на кирилица.

„Асеманиевото евангелие“ се отличава сред другите глаголически ръкописи с по-богатата си художествена украса. Основният ѝ елемент са преплетените ленти, образуващи кръгове и други геометрични мотиви.

Открито е в Ерусалим от Йосиф Симон Асемани, на чието име е наречено.

От 1736 година се съхранява във Ватиканската библиотека в Рим.

2. Зографско евангелие.

Зографското четвроевангелие или Зографско глаголическо евангелие е средновековен български ръкопис на четирите евангелия. То е една от най-ранните запазени книги на старобългарски език: според учените датира от втората половина на X или от XI в. Произхожда вероятно от Южна България.

През 1843 г. архимандрит Порфирий Успенски открива ръкописа в Зографския манастир, където на следващата година го изследва Виктор Григорович. През 1860 г. зографските монаси подаряват евангелието на руския император Александър II. Днес то се пази в Руската национална библиотека.

Четвроевангелието е писано с обла глаголица и съдържа 304 пергаментови листа (вкл. по-късна кирилска притурка на л. 289–304). Украшено е с цветни плетенични заставки и заглавни букви. Може да е съдържало и сега изчезнали изображения на четиримата евангелисти Матей, Марко, Лука и Йоан. На някои празни места в по-късно време са добавени несръчни рисунки на човешки фигури и животни.

Началото на текста е изгубено, така че в днешния си вид ръкописът започва с глава 3 на Матеевото Евангелие. Отделни празници има и другаде. Краят също не е запазен. През XII в. са вмъкнати допълнителни глаголически листове (л. 41–57) от преизползван пергамент: долният, изличен текст на тях е от друго, по-старо глаголическо евангелие от X–XI в. През XIII–XIV век е добавен писан на кирилица синаксар (списък на църковните празници). По този начин до нас в една обща подвързия са дошли четири отделни писмени паметника: три глаголически и един кирилски.

3. Савина книга.

Савина книга или Савово изборно евангелие е кирилски ръкопис от X или XI век, писан в Източна България. Състои се от 129 пергаментови листа. Съдържа подобрани евангелски текстове, които са предназначени за прочитане в неделни и празнични дни. Някои от тях са: „Притча за жестокия дължник“, „Притча за богатия притежател на лозе и неговите работници“, „Съденето на Исус. Отричането на Петър“. В края на ръкописа е поместен синаксар. Текстът на евангелието и синаксара са непълни поради повреди на ръкописа.

Езикът на „Савината книга“ е архаичен. Шрифтът е старинно уставно писмо, ранна форма на кирилицата, със следи от глаголица. Несложната украса се състои от заглавки (инициали) и заставки.

Названието си дължи на 2 приписки, в които се споменава поп Сава. Изказани са предположения, че той е преписвачът на евангелието. Още в XI век са загубени листите от №152 до №163. Те са подменени с нови, дело на български книжовник. През XIV век текстът е допълнен отново, този път от руски книжовник.

Най-ранното му известно местонахождение е манастир край Псков. Тук, според бележка в ръкописа, той се е намирал през XVII век. Впоследствие е пренесен в Типографската библиотека, където става обект на внимание от страна на Измаил Срезневски, който го публикува за пръв път. След 1917 г. е преместен в Държавния архив за древни актове, където се намира в момента.

4. Супрасълски сборник.

Супрасълският сборник (на латински: Codex Suprasliensis) е старобългарски кирилски ръкопис от средата на X век. Състои се от 285 листа, направени от добре обработен пергамент.

Названието на сборника произлиза от Супрасълския манастир (край Бялисток, Полша), където е открит през 1823 г. от белоруския учен Ми-

хаил Бобровски. Той на два пъти изпраща части от ръкописа на Ерней Копитар във връзка с неговото изследване на „Клоцовия сборник“. Втората част (118 листа) Копитар не връща; след смъртта му (1844 г.) тя попада в лицея в Люблина и днес се намира в библиотеката на тамошния университет. Друга част от сборника, състояща се от 151 листа, е купена от графовете Замойски и се озовава в Националната библиотека във Варшава. През 1939 г., по време на Втората световна война, тя изчезва. В неизвестност е до 1968 г., когато се появява в САЩ и е върната на Полската национална библиотека. Трета част, състояща се от две тетради (коли) с общо 16 листа, става собственост на помещика Стрелбицки. Откупена е от него през 1856 г. от Афанасий Бичков, завеждащ тогавашната Императорска публична библиотека. В тази библиотека тя се намира и днес. По този начин ръкописът сега е разделен на части, пазещи се в европейски библиотеки, в това число – в градовете Люблина и Варшава.

Сборникът съдържа жития на светци и празнични слова (проповеди) за месец март. Макар началото и краят му да липсват, той е най-големият по обем сред съхранените старобългарски ръкописи и най-старият известен миней (менелогий) за месец март в славянската и византийска книжнина. Съставен е въз основа на поне два първоизточника, съдържащи менелогий и триоден панегирик с проповеди за четене по време на Светлата седмица. Съдържанието му е характерно за сходни византийски ръкописи от X–XII век. Въз основа на езика му се предполага, че е писан в източнобългарска

говорна област. Сред съчиненията, поместени в него, са „Житие на светите 40 мъченици“, „Житие на монаха Яков“, „Слово за Врѣбница“ от Йоан Златоуст.

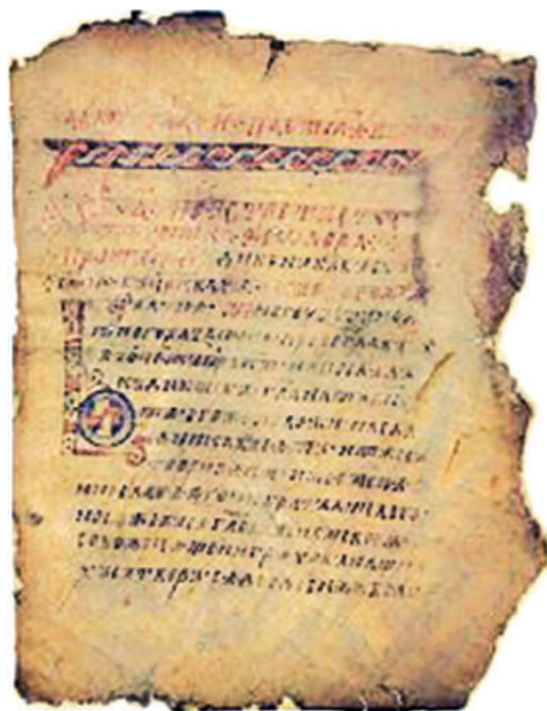
5. Енински апостол

Енинският апостол е старобългарски ръкопис от XI век.

Книгата е най-старият паметник на кирилица, срещат се и букви от глаголицата. Съхранява се в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ в София.

Ръкописът е открит случайно през 1960 г. при ремонт на храма „Света Параскева“ в с. Енина, близо до Казанлък. Работниците предават силно повредения ръкопис (от който не е запазен нито един цялостен лист) на местна учителка, която го занася в Института за български език при БАН.

Написаното е по тогавашния образец – без да бъдат отделяни думите една от друга, с наклонени надясно букви. Друга особеност е висящото писмо, подобно на гръцки ръкописи от втората половина на IX век, познати в гръцката палеография като „славянски унциал“.

Според съдържанието може да се предположи, че Енинският апостол е част от Изборен апостол, съдържал вероятно 26–27 тетради, около 220 листа, от които са запазени само 39 листа и части от листове. Съдържа апостолските четива за времето от 35-та неделя след Петдесетница до Великата събота и от 1 септември до 3 октомври.

6. Самуиловият надпис

Самуиловият надпис е старобългарски епиграфски паметник от 993 година.

Счита се, че е сред най-старите датирани надписи на кирилица. Днес се намира в Националния исторически музей в София.

Надписът представлява частично повредена мраморна плоча, открита през 1888 година при строежа на църквата „Свети Герман“ при село Герман, Преспанско, днес в Гърция. Издълбан е по нареждане на цар Самуил (997 – 1014) в памет на родителите му комит Никола и Рипсимия и брат му – Давид. Състои от 11 реда, изписани в стила на т.нар. стар унциал, повлиян от ръкописния литургичен унциал.

Църквата „Свети Герман“

За пръв път надписът е обнародван от директора на Руския археологически институт в Константинопол Фьодор Успенски през 1899 година, като почти едновременно за него се произнасят Константин Иречек, Тимотей Флорински и Любомир Милетич. През 1916 година надписът е пренесен в София от етнографа към Първа българска армия Стефан Костов.

† В І Н М А ѡ Т І Ч А Н С І
Н Н А Н С Т А Г О А О У Х А
У З С А М О Н І Т І А Б Ъ Б *
П О Л А Г А Х П А М А Т І
Љ Н И К Т Е Р Н Н Б І А Т
Д І С І С Т Ъ Х Ъ С Н *
Н Н Е М А О У С І П З Ш
І С О М І А Б Ъ Б * Н
Ъ А А В А Т І А П Н С І
А Т Т О О Т І С І Т В С
У З Ф А Н Н Ъ А Н

Самуиловият надпис от 993 г.

СЪДЪРЖАНИЕ НА ПАМЕТНИКА:

Оригинал

†въ има втѣца и сѣина и сѣаго доуха азъ самоип (л) ь рабъ бѣжи полагаж
памать втѣцоу и матери и братоу на кръстѣхъ сихъ• имена оусъпѣшихъ
никола рабъ бѣжи ... ѿ давдѣ написа ... въ лѣто отъ сѣтворения мироу
ѕ• фѣ• инѣдикта ѕ•

Превод

„ †В името на Отца и Сина и Светия Дух, аз, Самуил, раб божий, полагам помен на баща [си] и майка [си] и брат [си] на този кръст. Това са имената на покойните: раб божий Никола, Рипсимия и Давид. Написа се в годината от сътворението на света 6501 [992/93].

- ▶ Сравни буквите на двете славянски азбуки.
- ▶ Виж кои букви имат цифрови обозначения.

❓ Отговори на въпросите:

1. Защо се създават старославянските азбуки?
2. Защо азбуките са две?
3. Защо можем да настояваме, че по време на цар Симеон българският народ е бил един от най-грамотните в Европа?
4. Каква е ролята на учениците на Кирил и Методий в делото на огромяването на българския народ?

БОЯНСКАТА ЦЪРКВА

Боянската църква „Св.св. Никола и Пантелеймон“ е средновековна българска църква (придворен параклис, по-късно манастир) в софийския квартал „Бояна“, намиращ се в подножието на Витоша. Църквата е един от културните символи на България и е включена през 1979 г. като културен паметник в Списъка на световното културно и природно наследство на ЮНЕСКО под № 42. Филиал е на Националния исторически музей от 2003 г.

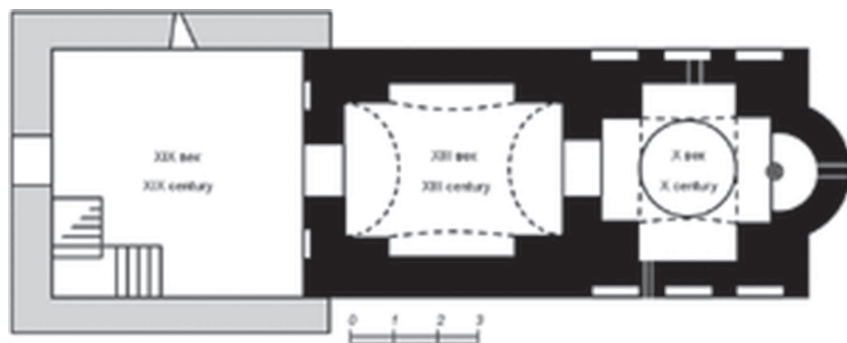
Тук през 1854 г. Виктор Григорович открива „Боянския поменик на българските царе“ и „Боянския палимпсест“ – забележителни паметници на българското средновековие.

Строителни периоди

Храмът е двуетажен. Отнася се към типа двуетажни църкви-гробници с долен етаж, предназначен за крипта (гробница) и горен – за семеен параклис. Счита се за църква към извънградската резиденция на феодала, от която тя е била част.

Най-старият строителен период е от края на X век–началото на XI век. Това е малка кръстополна сграда с вградени подпори, които формират вписан кръст. Фасадната пластика на многостъпалните засводени ниши и арките при отворите е допълнена с т.н. „вълчи зъби“ от

керамични зидарийни тела при сводовете. Тези похвати са характерни за по-старите български храмове в Търново, Охрид и Костур.

План на първия етаж на Боянската църква

Църквата е разширена с пристроената през XIII век основна част по време на Второто българско царство от севастократор Калоян. Именно тя определя храма към типа двуетажни църкви-гробници. Долният етаж (криптата), е покрит с полуцилиндричен свод с две ниши „аркосолии“ – на северната и на южната стена, а горният (параクリсиът) – повтаря архитектурния тип на първоначалната църква. Характерна е фасадната украса, където освен пластиката на слепите засводени ниши и арките при отворите тук е приложен т.н. „живописен стил“ – смесена зидария от бял камък и червени тухли, съчетана с керамопластична декорация от вградени цветни глазирани „чашки“, характерна за Търновските, Несебърските и Охридските български храмове. От изградените по поръка на севастократора в София църкви са запазени още две – „Света Петка Стара“ и параклисиът „Свети Николай“.

Третата възрожденска част е достроена от боянчани, с техни средства, в средата на XIX в. След Освобождението селяните искат да построят по-голяма нова черква, като съборят старата. Средновековната възрожденска църква е спасена от българската царица Елеонора, втората съпруга на цар Фердинанд, която предоставя на селяните друг терен.

Царицата Елеонора устройва прелестния малък парк около църквата и засажда уникалните за България северно-американски секвои и други редки видове дървета. След кончината ѝ през септември 1917 г., царицата е погребана до южната страна на Калояновата църква.

Стенописите

Стенописите в църквата са от различни периоди: XI–XII век, 1259 г. (най-ценните), XIV век, XVI–XVII век и 1882 г. Изключителни художествени достойнства имат световно известните стенописи (240 изображения – втори живописен слой над оригиналния) от 1259 г. на т. нар. Боянски майстор и неговата група средновековни художници. Сред тях се знае името

на Димитрий Зограф, който се причислява от изкуствоведите към Търновската живописна школа.

Ктиторите на храма са били севастократор Калоян и съпругата му Десислава. Техните портретни изображения на северната стена, както и тези на българския цар Константин Асен и царица Ирина, се характеризират с ярка индивидуалност и психологизъм.

Отбелязани са с надписи: Калоян – севастократор и ктитор, Десислава – севастократорица и ктиторица, Константин – цар, Ирина – царица.

Реставрация

Състоянието на сградата и уникалните фрески е тревожело поколения. Още от началото на ХХ в. влага, соли и замърсявания покриват стенописите. Доктор Богдан Филов, директор на Народния музей, възлага през 1912 г. реставрацията им на австрийския художник Йосиф Бала. По-късно пак по поръка на музея през 1914–1915 г. Марин Георгиев завършва започнатите от австрийския специалист работи. През 1934 г. отново се налага реставрация, която е възложена на професор Кирил Цонев. През 1944 г. Карл Йорданов почиства отново стенописите.

Боянската църква преди 1945 г.

През 1977 г. Боянската църква е затворена за посещения, в нея се извършват консервационни и укрепителни работи от Националния институт за паметниците на културата. Работите са прекратени след дискусии около 2000 г.

Благодарение на реставрацията, завършена през 2006 г., ясно се виждат фреските от XVII в., изрисувани върху по-старите от XII в., между които е и първото изображение на Свети Иван Рилски.

"Боянският майстор" е понятие, използвано в историческата наука и изкуствознанието за обозначаване на група средновековни художници,

изписала през 1259 г. по поръчка на севастократор Калоян прочутата Боянска църква.

Стиловите особености на стенописите ги причисляват към Търновската живописна школа, следваща традициите на Палеологовия Ренесанс. Андрей Грабар ги отнася към „най-чистото византийско изкуство“, признавайки, че те характеризират и българското изкуство от епохата. В канонично отношение те следват утвърдените традиции. Според Никола Мавродинов стенописите от 1259 г. (на „Боянския майстор“) много по-точно отговарят на византийския канон от по-стария живописен слой, датиран от XI в.

Севастократорица Десислава, стенопис от Боянската църква, 1259 г.

Правят впечатление многобройните образи на светци-войни (10 на брой), типични за Търновската школа, и на Христос: „Пантократор“ (Вседръжател), „Емануил“ (Младеж), „Евергет“ (Благославящ), „Убрус“, „Керамидион“ и уникалното изображение „Христос по-стар от дните“, представящо Исус като белобрад старец.

Изображенията на светците-войни, на „Христос Емануил“ и други не отстъпват по художествени качества на Константинополските образци. Изписани са пълнокръвни образи на живи хора с портретни черти. Това са одухотворени лица, които предизвикват вълнение у зрителя. В някои от детайлите се откриват битови подробности от живота на българите от XIII в. Характерна е в това отношение и сцената „Тайната вечеря“.

Впечатляват изобразените в притвора ктиторски портрети на севастократор Калоян и съпругата му Десислава и на царстващата двойка – цар Константин Тих и царица Ирина. Това са истински портрети, а не типизирани канонични фрески. Изпълнени са реалистично, от тях може не само

да се съди за модата в облеклото на висшата българска аристокрация от епохата, но и да се доловят черти от душевността и характера на персонажите. Особено силно е въздействието на портрета на Десислава, наречен от изкуствоведа Андрей Грабар „едно от най-забележителните творения в Бояна“.

Подобно на Никола Мавродинов и той вижда в образа и западно (латинско) влияние, особено в позата ѝ и жеста на ръката, придърпваща шнурчето на мантията. Това е един от най-ранните исторически достоверни портрети на българска аристократка.

Кой е Боянският майстор?

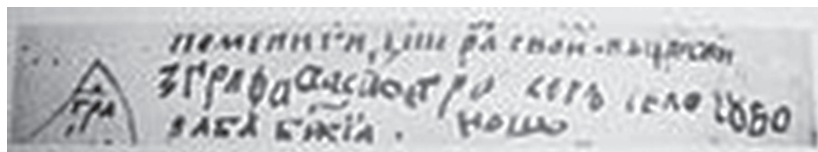

Детайл от стенописа „Христос сред книжниците“

Според Казимир Попконстантинов и Божидар Димитров, „Боянският майстор“ е българинът протозограф Василий от село Субоноша, Сярско, работил със своите помощници – зографа Димитрий и още един, неизвестен иконописец. Твърденията се основават на тълкуването им на откритието, направено през март 2008 година от екипа, извършващ консервационните работи в църквата под ръководството на проф. Григорий Григоров и Владимир Цветков.

В една от нишите е разкрит ескиз на лице, направен върху мократа тогава мазилка и надпис с въглен, разчетен като „Аз В_ _ _ах“. Ако това е автопортрет на майстора, както смята Б. Димитров, може да се види, че художникът тогава е бил на възраст около 50–55 години, с висок ръст и умни очи. Други считат, че това е ескиз на цар Давид. Проучващите надписа експерти Казимир Попконстантинов и Зарко Ждраков са го разчели като „Аз Василий писах“.

В подкрепа на твърдението, че зографът Василий е реална историческа личност, първомайстор с отношение към църквата на севастократор Калоян, Казимир Попконстантинов посочва записаното в „Боянския поменник“ (ръкопис от Боянската църква, съдържащ списък с имена на български царе, патриарси и някои велможи от средните векове, в който се чете „вечна памет“ за тях на църковни празници). Там, съвсем не според ранга си, е вписан и „Василий Зограф от с. Субоноша, Серско“.

Боянският царственик, споменаващ зограф Василий от Субоноша

Това име отсъства в други подобни поменици и причината този зограф да е поменаван от боянчани наравно с патриарси и царе е неговото забележително дело в тяхната църква.

Според Иван Петрински, името на селото е грешно разчетено и става въпрос за зографа Василий от Сяр, и отделно, за Ношо (много разпространено име през XVI–XVII в.) от с. Субо. Невъзможно е засега да се направи връзка между майстора Василий, чието дело са стенописите в Боянската църква, и зографа Василий, споменат 350 години по-късно в Боянския поменник.

Археологът Николай Овчаров изразява съмнения в достоверността на твърденията, че подписът е именно на „Боянския майстор“. Той смята, че може да е направен от всеки посетител.

Директорът на НИМ заявява, че надписът е положен върху мократа мазилка, когато до вътрешността на църквата не е имал достъп страничен човек.

Според обичая, освен живописците никой не е имал право да присъства там по време на работа, дори ктиторот – севастократор Калоян. Скоро след това е положена замазка с фин грунт, така че подписът може да е оставен единствено от някой от зографите, твърди той. Като допълнителни доводи за тезата си посочва сведенията от „Боянския поменник“ и две икони, за които се смята, че са други, достигнали до нас, произведения на зограф Василий.

Според мнението на епиграфа Коста Хаджиев, изложено на Националната археологическа конференция в Шумен (26–29 май 2008 г.), твърдени-

ята, че е открита самоличността на „Боянския майстор“ не се основават на научни доводи. Той смята, че името трябва да се чете като „Василие“ а не „Василий“. Отбелязва също, че формата „аз писах“ се използва, когато някой е желал да увековечи присъствието си в църквата и не е задължително да е дело на зограф.

Изключително редките случаи на автографи на средновековни иконописци (подпис от 14 век в днешна Македония и от 12 век в катедралата „Света София“ в Киев) не приличат на надписа от Боянската църква. К. Хаджиев оспорва и мнението, че изобразеното лице е автопортрет. Той смята, че „автопортрет като понятие в Средновековието няма“.

ЗАПОМНИ!

- Боянската църква „Св. Никола и Св. Пантелеймон“, известна със средновековните си стенописи, е включена през 1979 г. в списъка на световното културно наследство под закрилата на ЮНЕСКО.
- В боянския храм се различават няколко строителни етапа. През X–XI в. е изградена малка кръстополна църква, обновена в XII в. През XIII в. към западната фасада на старата църква е пристроен притвор, а над него – малък параклис. В средата на XIX в. е достроено двуетажно преддверие „Св. Никола и Св. Пантелеймон“.
- Църквата е действащ храм до 1954 г.
- Ктиторски надпис на български език в притвора на църквата указва годината на цялостното ѝ изписване (1259 г.), имената на дарителите и родствената връзка на местния феодал ктитор с българския цар и сръбския крал.
- Стенописите от XIII в. в кораба (наоса) следват схемата на този тип църква: Христос Вседържител е изписан в купола, под него са ангели и евангелистите; в олтарната ниша са представени „Богородица на трон“, „Поклонение на жертвата“, „Благовещение“; по стените и арките са сцени от живота на Христос.
- Реставрацията на „Св. Никола и Св. Пантелеймон“ започва в средата на XX в. и завършва през 2006 г. вследствие на дарителска акция, организирана от Националния исторически музей.
- Боянската църква е уникална с многообразието, колоритното решение и дълбоката психологическа трактовка на образите. Стилът на стенописите от 1259 г. е свързан с традициите на Търновската живописна школа от XIII в. Неизвестният майстор следва класическата иконография. Живописиста му е ярка и наситена, образите – жизнени, богати на духовни нюанси, подчертана е портретната характеристика на светските лица. Този новаторски подход класира храма „Св. Никола и Св. Пантелеймон“ в листата на световното културно-историческо наследство.
- От 2003 г. Боянската църква е филиал на Националния исторически музей.

РИЛСКИЯТ МАНАСТИР

Рилският манастир се намира в Югозападна България, област Кюстендил, община Рила. Основан е през X век от св. Иван Рилски, в горното течение на Рилска река.

Рилският манастир е един от най-значимите културни паметници в България, символ на България, включен в списъка за световното наследство на ЮНЕСКО.

Днес ансамбълът на манастира обхваща територия от 8800 м², от които 5500 м² е застроена площ. Манастирските крила, изградени по различно време на 4 и 5 етажа, заобикалят от всички страни единствения двор във форма на неправилен петоъгълник.

Историята на манастира

Сегашният манастир се намира близо до село Пастра, недалеч от мястото на първоначалното му изграждане. Покрай него тече Рилска река. Това е най-големият манастир в България – 5 етажа, като видими са 4 от тях. Тази особеност на сградата се обяснява с ограниченията, наложени от османската власт през 1834 г., когато са строени сегашните сгради. В партерния етаж се разполага музеят. В магерницата се е приготвяла храна за монасите.

Манастирът „Свети Иван Рилски“ е построен на мястото на стара постница през 927–941 г. от Иван Рилски (според някои автори – от неговите ученици) в Рила планина. В двора на днешния манастир през 1335 г. е издигната отбранителна кула и малка еднокорабна черква от местния феодален владетел протосеваст Хрелъо. Кулата е най-старата запазена сграда в манастирския комплекс и по стил принадлежи към архитектурата на Търновската художествена школа. На върха на кулата се намира параклисът „Св. Преображение“ с ценни фрески от 30-те години на XIV век.

Цар Иван Шишман (1371–1393 г.) издава на 21 септември 1378 г. Рилската грамота, подписана и подпечатана със златен печат, с която дава на манастира като феодални владения 20 села, заедно със землищата им.

Още през 1402 г. османското правителство нарежда на кюстендилския кадия да потвърди съществуващите от по-рано права на обителта. Данъчен регистър от 1520–1521 г. изрежда поименно 21 живеещи там монаси. През 1469 г. с помощта на Мара Бранкович мощите на св. Иван Рилски са пренесени обратно от Търново в Рилския манастир.

Още с основаването си манастирът става книжовно и просветно средище. Голяма педагогическа дейност в него развива Неофит Рилски, който през възраждането основава тук килийно училище. Манастирът дава подслон на велики български революционери, сред които Васил Левски, Ильо войвода, Гоце Делчев, Пейо Яворов и др.

През 1778 г. манастирът „Св. Иван Рилски“ става жертва на стихийен пожар. Възобновен е през 1784 г. от Алекси Рилец, който през 1816–1819 г. проектира и строи източното, северното и западното крило. Значителна част от манастира е опожарена отново през 1833 г., като възстановяването му отново е извършено от Алекси под ръководството на тогавашния игумен Йосиф Строителя. През 1840 г. е изработен нов иконостас на църквата от Петър Филипов, Антон Станишев и Димитър Станишев.

Според свидетелства на посетилите манастира през 1862 година американски мисионери, там има 350 монаси, а в навечерието на Великден в него пребивават и 400 гости.

Набеси и опустошавания

По време на османското робство манастирът е слабо укрепен и бива честа жертва на набеси:

- На 16 август 1778 г. манастирът е опустошен от разбойници.
- През 1818 г. манастирът е обновен изрядно, но през 1819 г. е заобиколен от 800 души редовна османска войска и ограбен.
- През 1821 г. след въстанията в Гърция, манастирът е ограбен отново от редовната войска.

- На 12 януари 1833 г. манастирът изгаря след пожар, когато изгарят всички манастирски строения, освен църквата и крепостните стени.
- През лятото на 1846 г. десетина разбойници заколват петима души от манастирския чифлик.

Рилският конгрес на ВМОРО

Освен че манастирът е давал подслон на революционерите, в него са се провеждали заседания на ВМОРО. През октомври 1905 г. в манастира цял месец е траел Рилският конгрес – общ конгрес на Тайната македоно-одринска революционна организация, на който се дава оценка на досегашната дейност на организацията на Илинденското въстание, а има и бурни дискусии относно бъдещето на ВМОРО. За председател на конгреса е определен изтъкнатият лидер Даме Груев, а в конгреса са участвали видни български революционери като Христо Чернопеев, Яне Сандански, Пере Тошев, Гьорче Петров, Борис Сарафов, Георги Попхристов, Петър Кушев, Мише Развигоров, Климент Шапкарев, Павел Христов, Добри Даскалов, Лазар Томов и др. След Рилския конгрес се стига до разцепление в Организацията, което става окончателно след героичната гибел на Груев през 1906 г.

Рилският манастир през XX век

На 28 юли 1961 г. Министерството на просветата и културата и Министерството на вътрешните работи внасят предложение в Министерския съвет Рилският манастир да се използва като държавен музей и да се прекрати всякаква църковна дейност в него. С Указ 403 на Президиума на Народното събрание от 11 октомври 1961 г. Рилският манастир е обявен за общонародна собственост и е възложено на Министерството на просветата и културата да го превърне в Национален музей. Манастирът е обявен за Национален музей „Рилски манастир“ и тържествено открит през 1965 г. Междувременно рилските монаси са преместени в Бачковския, Троянския и Преображенския манастир. През 1967 г. е разрешено на монасите да се завърнат в манастира и на 1 октомври 1968 г. монасите се завръщат в Рилския манастир, но притесненията не престават.

През 1968 г. Хрельовата кула е обявена за архитектурно-строителен паметник на културата от Средновековието. Рилският манастир, в т.ч. число Хрельовата кула, църквата, манастирските сгради и църквата „Свети Лука“ са обявени още през 1927 г. за „народна старина“.

През 1976 г. манастирът става национален исторически резерват, а от 1983 г. е културен паметник под егидата на ЮНЕСКО. С Постановление на Министерския съвет № 75 от 29 април 1991 г. се възстановява монашеският статут на Рилския манастир. На 3 май 1991 г. Великото Народно събрание със закон отменя указа от 1961 г.

Обект на световното културно наследство на ЮНЕСКО

На 7-та сесия на Комитета за световно наследство към ЮНЕСКО, проведена от 5 до 9 декември 1983 г. във Флоренция (Италия), Рилският манастир е обявен за обект на световното културно наследство. В библиотеката на манастира се пазят ръкописи, старопечатни книги, документи от XIV-XIX век, а в музея – много старинни предмети: черковна утвар, жезли, икони, оръжия, монетна колекция и др.

През 1992 г. Рилският манастир; Гробът на Св.Иван Рилски, включващ църквата „Успение на Св.Иван Рилски“ и постницата Св.Иван Рилски; Скитът „Свети Лука“, включващ църквите „Свети Лука“ и „Свети Покров Богородичен“ и килийното училище; метохът „Орлица“ с църквата „Свети Петър и Павел“ и църквата „Успение Богородично“ са обявени за групови архитектурни, исторически и художествени комплекси от национално значение, а метохът „Пчелино“ – за групов архитектурен и исторически комплекс от местно значение.

През хилядолетното си съществуване манастирът е сменял два пъти мястото си, бил е разрушаван и обновяван няколко пъти.

През XIV в. е обновен от българския владетел Хрельо Драговол, като от този период е запазена кула с параклис „Преображение Господне“, в който са съхранени ценни стенописи от XIV в. и археологически останки от средновековната твърдина.

Днешните сгради на манастира датират от началото на XIX в., когато след стихияен пожар са били построени отново.

Църква „Рождество Богородично“

Сборният манастирски храм „Рождество Богородично“

Църквата „Рождество Богородично“ е сборният, централният храм на Рилския манастир.

Средновековната църква, построена от Хрельо Драговол и назовавана „Хрельова църква“, е съществувала до 1834 г., когато по решение на манастирското братство е била съборена и на мястото ѝ, а вероятно и върху част от нейните основи, е построена днешната съборна църква.

Строежът на храма започва през 1835 г. и е завършен през 1837 г. Негов строител е първомайстор Павел Иванович от с. Кримин, Сисанийска епархия, южно от Костурско, потомък на стар род строители.

Риломанастирската църква е църква от т.нар. „атонски тип“. Представлява куполна базилика с пет кръстовидно разположени купола. От север и юг са прибавени два параклиса, посветени на свети Николай Мирликийски и на свети Иван Рилски. Църквата няма притвор. Отвън от запад, север и юг едноетажна аркадна галерия изпълнява ролята на нартекс.

Стенописната украса на съборната църква е дело на най-изтъкнатите зографи от XIX в., между които са Димитър Христов Зограф, Захари Зограф, Димитър и Симеон Молерови и др. Иконостасът е дело на Атанас Теладур от Самоков и Петър Гарка.

Църква „Въведение Богородично“

Църквата „Въведение Богородично“ е гробищната църква на Рилския манастир, разположена южно от манастира. Изградена е на три етапа.

Първият строителен етап обхваща строежа на двуетажна църква-костница. Долният етаж представлява правоъгълно помещение, в което се съхраняват костите на монасите. Горният етаж е еднокорабна църква с обширна олтарна част с пет ниши в стените и правоъгълен издължен наос.

Иконостасът е дърворезбен и датира от XVIII или началото на XIX в. Стените на двуетажната църква са масивни, каменни. Църквата е строена, вероятно, преди средата на XVIII в. Изписана е през 1795 г., като ктитор е бил самоковският митрополит Филотей.

През втория етап към втория етаж на църквата от запад е прибавена също двуетажна сграда, която в долния етаж е с масивни зидове, а в горния с паянтови. Тази част на строежа датира от края на XVIII или началото на XIX в.

През третия етап от запад пред монашеските килии е изградена двуетажна галерия.

Църква „Успение на Свети Иван Рилски“

Източно от манастира, на пътеката, която води за старата постница, е разположена църквата „Успение на свети Иван Рилски“. През 1746 г. там, където се издига днешната църковна сграда, е била построена църква върху мястото, считано за място на първоначалния гроб на светеца. Към църквата е включена пещерата-жилище на отшелника през X в. През 1820 г. църквата е преизградена от основи като еднокорабна, едноапсидна сграда

с преддверие до пещерата-постница. Църквата е масивна и засводена, със слепи куполи. През 1820 г. църквата е изписана изцяло, но днес стенописите са силно повредени.

Църква „Свети Лука“

Църквата „Свети Лука“ е построена в края на XVIII в. на мястото на първоначалния параклис, издигнат в памет на племенника на свети Иван Рилски. Сградата е еднокорабна, с обширен притвор. Тя е двуетажна, като под същинската църква има помещение с огнище и обширна зазидана част, чиято западна стена е със средновековен градеж. Предполага се, че това са останки от първоначалния параклис „Свети Лука“.

Градежът на църквата и приземието е каменен, масивен, като и двата етажа са засводени. Иконостасът, който сега се намира в НИМ, е дърворезбен, позлатен и богато изписан. Той датира от XVIII в. Наосът и притворът са изписани през 1799 г. по време на игумен Герасим, като ктитор е бил йеромонах Игнатий (Иван Калпакчи от Стара Загора). Стенописите в апсидата са от Тома Вишанов, а в наоса и притвора от зографи от Самоковската школа. В 1864 г. от западната страна на църквата е пристроено обширно преддверие, което я е свързало с училището, издигнато от Неофит Рилски.

Църква „Покров на Света Богородица“

В непосредствена близост северно от църквата „Свети Лука“, на по-високо издигната тераса, се намира църквата „Покров на света Богородица“, построена през 1805 г. от майсторите Михаил и Радоица от с. Рила, върху основи на по-стара църква – „Покров Богородичен“. Стенописите ѝ от 1811 г. са дело на Тома Вишанов Молера и други майстори от банската художествена школа.

Метох „Орлица“ с църквата „Свети Петър и Павел“

Рилският метох „Орлица“ се намира на десния бряг на река Рилска, на около 2,5 км източно от град Рила и 18 км от Рилския манастир.

Създаден е вероятно в средата на XV век. В метоха „Орлица“ през 1469 г. пренощува тържествената процесия с мощите на Св. Иван Рилски, пренасяни от Търново в манастира.

Метохът представлява комплекс, състоящ се от църква, жилищни и стопански сгради. Църквата „Св. св. Петър и Павел“ е малка, еднокорабна култова сграда, построена е през 1478 г., изографисана цялостно през 1491 г. През 1863 г. е изписана наново от Никола Образописов – художник от Самоковската живописна школа, като са запазени част от средновековните стенописи (над входа и в апсидата).

Метох „Пчелина“ с църквата „Успение Богородично“

*Икона в метох „Пчелина“ с църквата „Успение Богородично“
в Рилския манастир от Макарий Галатишки*

Рилският метох „Пчелина“ се намира на около 4 км също на юго-запад от манастира. Метохът представлява комплекс, състоящ се от църква, жилищни и стопански сгради. Представителната му част се състои от неголяма жилищна сграда, разположена на юго-изток от построената в близост в края на XVII в. също неголяма църква „Успение Богородично“, издигната по всяка вероятност със средствата, а може би и с труда на монаси пчелари в чифлика.

ЗАПОМНИ!

- Рилският манастир е сред Стоте национални туристически обекта на БТС. Открит е за посещения от 8 до 18 ч. всеки ден.
- Правенето на снимки в църквата и музея на манастира е забранено. Разрешено е снимането в двора на манастира.
- Рилският манастир има статут на отделно селище с население (по настоящ адрес) от 58 жители.
- В Рилския манастир са погребани Неофит Рилски, Цар Борис III, Хрельо Драговол и др.

Отговори на въпросите:

1. Кои думи в текстовете на раздела не разбираш?
2. В кой речник ще ги търсиш?

ДЕНЯТ НА СВЕТИ НИКОЛА ЧУДОТВОРЕЦ

Никулден е един от важните православни празници. Посветен е на Свети Никола Мирликийски, покровител на водите, който властва над моретата, реките, езерата и целия подводен свят - риби, юди, самовили и русалки, който се почита като избавител на пленниците и покровител на моряците, пътешествениците, търговците и банкерите, който пази и закриля хората.

В народните представи Св. Никола е белобрад старец, който помага на изпадналите в беда моряци. В едно предание се разказва как той спасил гемия от потъване, като запушил пробойната с жив шаран. Затова на никулденската софра шаранът е задължителният курбан, наред с постните ястия – сарми, чушки и варива. Трапезата не се вдига през целия ден, а стопанката запазва костичката от главата на шарана („кръстчето»), като амулет против уроки и болести в семейството.

Празникът се отбелязва на 6 декември. По принцип празникът се пада на 19 декември, но той е сред празниците, които се отбелязват в България по стар стил, след като през 1970 г. българската църква връща „стария стил“, т.е. Юлианския календар (по „нов стил“ се празнуват само празници като Гергьовден и празника на Св. св. Кирил и Методий).

Мнението, че празникът е на 19 декември по *стар* стил, е погрешно, тъй като при преминаването към Григорианския календар се добавят 13 дни, а не се отнемат.

В България празникът се отбелязва и като имен ден на хората, чиито имена са производни или близки до името Николай – Никол, Никола, Нейчо, Николина, Николета, Кольо, Нина, Ния, Ница и др. На празника, за да уважат именника, в дома му идват близки, приятели и познати, които не е задължително да са били поканени.

Денят е всенароден празник и се чества и в семействата, в които няма именник. В традицията на празничната маса се сервират рибни ястия, най-често – пълнен шаран с орехи.

Освен на 6 декември Никулден се празнува и на 9 май, когато е т.н. Летен Никулден. На 9 май Православната църква чества пренасянето на мощите на Св. Никола(й) Мирликийски от гр. Мира (Мала Азия) в гр. Бари (Италия). През 1077 г. гр. Мира е бил завладян от седжукските турци. За да не бъдат поругани светите му мощи, светецът в съновидение разпоредил на един свещеник от гр. Бари да пренесе мощите му в своя град, където живеело компактно гръцко население.

През 1139 г. в гр. Бари е бил построен храм, посветен на Св. Никола, където и до днес почиват мощите на великия светител. Този църковен празник в България е известен като „Св. Никола(й) Летни“.

СВЕТИ НИКОЛА

Св. Никола е роден в гр. Патара. Според преданията той е човекът, който незабелязано подхвърля кесии със злато в дома на обеднял баща и той омъжва трите си дъщери. На него се приписват и много чудеса, избавящи моряците и пътуващите по море от водните стихии.

Умира през 342 г. в гр. Мира, Ликия, в югозападна Мала Азия.

През 1087 г. мощите на Св. Никола са пренесени в Бари, Италия, където се намират и сега, съхранявани в нарочно построена, посветена на светеца базилика.

На 6 декември се украсяват коледните елхи, а на трапезата се поднася риба, чието тяло е покрито с люспи (най-често това е пълнен шаран).

В католическите страни на този ден вечерта на децата се правят малки подаръци, които се скриват в обувки или чорапи, за да ги намерят на сутринта. Този обичай води началото си от славата на светеца като дарител на бедните.

В православната вяра на българите светецът Николай, чието име означава „Побеждаващ“, се почита и като патрон на рибарите. Според народно-християнския мит за подялбата на света, нему се паднали моретата, реките, езерата. Той е господар на целия подводен свят – рибите и водните демони.

Народните представи за „мокрия Свети Никола“ или „рибния светец“ са разнообразни. Той се осмисля като крилат момък с необикновена физическа сила. Лети със златните си крила над морета и океани и влиза в люти

битки с водните демони. В други случаи е наричан стари, зимни Св. Никола и е описван като беловлас и белобрад старец. Християнската иконография го изобразява също като възрастен мъж.

Задължителен елемент в обредността през този ден е приготвянето на риба, чието тяло е покрито с люспи. Най-често това е шаран, тъй като според поверието шаранът е „слуга на Св. Никола“. Веднъж, когато светецът плувал с лодката си в морето, силни вълни пропукали пода ѝ. Св. Никола хванал един шаран и с него запушил пукнатината. Така спасил от удавяне своите спътници. Затова има обичай да се жертва шаран в чест на светеца. На този ден всеки трябва да си хапне риба. Народът казва: „На Никулден човек трябва да си почопли зъбите с рибя кост, макар и от боклука да я вземе“.

Когато се приготвя шаранът или друга риба с люспи (мряна, платика), люспите не бива да се търкалят по земята и никой не бива да стъпва по тях, за да не го сполети беда. Костите на никулденския шаран, освен костницата, не се изхвърлят, а се изгарят, закопават в земята или се пускат в реката – вярва се, че така ще се опази и умножи плодородието и семейното благополучие.

В деня на Свети Никола на трапезата освен рибник и обредни хлябове, трябва да има и постни ястия: варена царевица, жито, постни сърми, чушки, боб.

В една от легендите се разказва, че Свети Никола носи първия сняг – разтърсва дългата си бяла брада и от нея се изсипват първите снежинки. Ако на Никулден се появи скреж, това е добре за зърнените култури. Известна е поговорката: „Днес му е денят, утре му е снегът“.

На Никулден се правят предсказания за времето и бъдещата реколта.

НИКУЛДЕН

Тип на празника → църковен и народен празник

Дата → 6 декември

Зимен Никулден

Тип на празника → църковен и народен празник

Дата → 9 май

Летен Никулден

Посветен е на Николай Мирикийски

? Отговори на въпросите:

1. В родното ти село запазена ли е тази традиция?
2. Как и кога се отбелязва Никулден в родното ти село?

▶ Прочети статията за Никулден от Елена Огнянова Боянова.

СВЕТИ НИКОЛА ЧУДОТВОРЕЦ. НИКУЛДЕН

Никулден се празнува на 6 декември и е третият ден след Варвара и вторият ден след Сава, за които народът смята, че са сестри на свети Никола. Сава е по-добрата, понеже подтичва след Варвара и я моли да не пуска от ръкава си зърна по нивите, че ще замръзнат. Двете подготвят празника на брат си и затова се казва: „Варвара вари, Сава пече, Никола яде“.

Според народната вяра светецът е избран от моряците за свой покровител.

Канонизиран след смъртта си, Свети Никола Чудотворец е възпят в много народни песни, героизиран е в народните легенди и предания. Според някои от тях, при подялба на службите на светците, Св. Иван поел кумството (да кръщава вода, гора), Св. Илия станал господар на „дъждовете, гръмотевиците и трескавиците“, Св. Петър поел ключовете от рая, където да пуца само праведните, а Св. Никола приел „да си ходи по море, по Дунав, да си ходи гемии да крепи“. В други песни се пее или се разказва, че „дяла камъни да направи кораб“, „за да ходи в земи некръстени“; че гради черква от сребро и злато, но не му достига „безценен камък да свети на олтара“. Тогава ударил с патерица морето, то се разделило на две и рибата попаднала на сухо. Той я хванал, казал ѝ каква черква да строи, както и:

...а тебе ще курбан клади,
курбан клади на църквите,
курбан да си дор до века.

Оттогава, казват, останал обичаят на Никулден да се готви риба във всеки дом. Най-често се прави шаран, завит в тесто, и печен *Рибник*:

Нарязва се повечко лук на филии, изпържва се леко, добавя се чаша ориз и отгоре се поставя изчистената риба. Върху нея да се нареждат резенчетата домати или лимон и се слага да се пече.

Или готвят **Пълнен шаран**:

Рибата се изчиства и се измива добре. Нарязват се 5–6 глави лук и леко се запържват. Добавят се ситно нарязан магданоз, чаша и половина ориз, половин чаена чаша галета, черен и червен пипер. Тази смес се кавардисва (след като се излее в пълнежа, се оставя да кипне с него) с почти пълна чаена чаша бяло вино. Оставя се да поизстине, за да поеме оризът течността. После шаранът се пълни със сместа, зашива се, поръсва се със сол и червен пипер и се пече в затоплена фурна, като се доливат две-три чаши вода и сокът на няколко червени домати или размито доматено пюре. Докато се пече, се полива със соса и олио или зехтин.

На Никулден празнуват: Коле, Колчак, Кольо, Кула, Никола, Николай, Николина, Никол, Никула, Нина, Нино.

Една от песните, възхваляващи светеца, за когото народът вярва, че е свръхестествено същество, е песента от Панагюрище:

СВЕТИ НИКОЛА СПАСЯВА КОРАБИ

Свет Никола вино пие
нависоко на платера
млади наши Божне ле!
В среде море кораб се дави,
кораб се дави с триста юнака.
Първи табур се златаре,
златаре се молба молят:
– Изкарай ни накрай море,
накрай море, на бел песак,
ще те дарим триста оки,
триста оки злато и сребро!
Втори табур се ораче,
ораче се молба молят:
– Изкарай ни накрай море,
накрай море на бел песак,
ще те дарим триста кила,
триста кила бела пченица!
Трети табур се лозаре,
лозаре се молба молят:
– Изкарай ни накрай море,

накрай море на бел песак,
ще те дарим триста мери,
триста мери благо вино!
Свет Никола ютговаря:
– Я ви не ща триста оки,
триста оки злато, сребро;
я ви не ща триста кила,
триста кила бела пченица;
я ви не ща триста мери,
триста мери благо вино;
я ви искам един колак,
и той да е на деня ми,
на деня ми, на Никулден;
я ви искам една мера,
и тя да е на деня ми,
на деня ми, на Никулден;
я ви искам една пара,
и тя да е на деня ми,
на деня ми, на Никулден! –
Млади наши Божне ле!

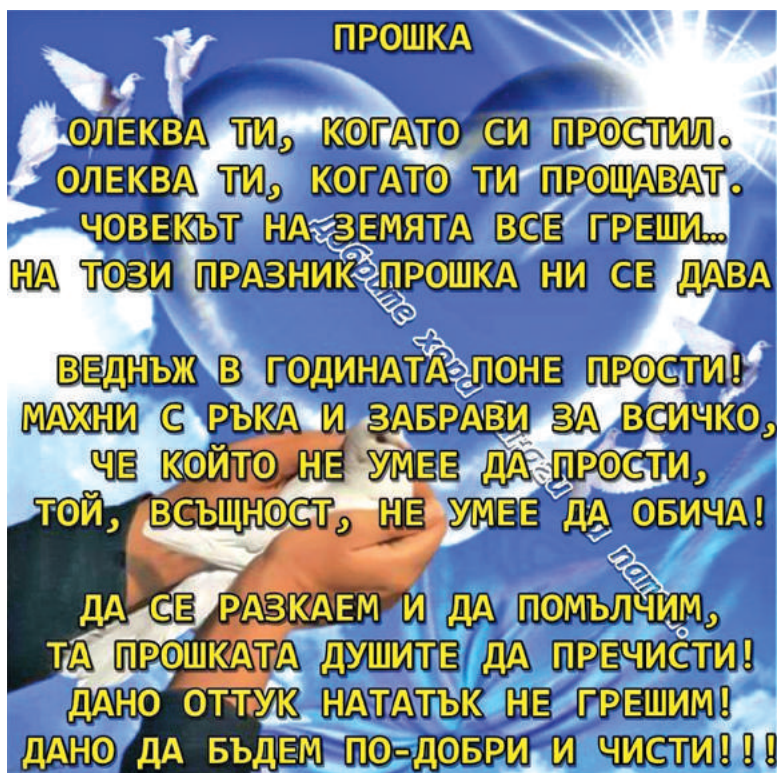
? Отговори на въпросите:

1. Има ли в текста на песента отклонения от книжовната норма?

2. Има ли подобни отклонения в родния ти говор?
3. Има ли в текста думи, които не разбираш?

- ▶ Изпиши непознатите думи в речничето си.
- ▶ Открий в текста на песента нарушаване на словоредата (инверсия).
- ▶ Разпитай близките си за песните, които се пеят в родното ти село на Никулден.

СИРНИ ЗАГОВЕЗНИ

Сирни заговезни (*Прошка, Поклади, Сирница, Масленица*) е важен зимно-пролетен празник в народния календар. Празникът се чества седем седмици преди Великден (винаги в неделя) и трае една седмица, в която се изпълняват различни обреди и обичаи.

На празничната трапеза се слагат млечни и яйчени продукти. Всеки ерген изстрелва с примитивно направен лък запалена стрела в двора на мо-

мата, която харесва. Хвърля се кръст в двора на момичетата, които момчетата харесват.

През седмицата – в сряда, петък и неделя се връзват люлки и момите, и момците се люлеят за здраве. В неделя се палят огньове (клади) и, след като прегорят, се прескачат за здраве. После около тях се играят хора̀ и се пеят песни.

Късно след обяд момчетата запалват „оратняци“, факли от слама. Като запалят сламата, започват да въртят оратняка и да викат: „Ората копата, дай ми, дядо, момата, че ти запалим брадата!“ или нещо подобно. Това са и факлите, които всеки стопанин завърта около главата си и по този начин прогонва бълхите от къщата. Обикновено това продължава до късна доба на Заговезни.

Семейството на момата стои будно, за да гаси пламъците, докато тя самата събира стрелите. Която мома събере най-много стрели от двора си, тя е най-лична и най-харесвана.

За трапезата на Заговезни се приготвят баница със сирене, варени яйца, варено жито, халва с ядки. Прието е да се извършва и обичаят „хамкане“: на червен конец се завързва и се спуска от тавана парче бяла халва или варено яйце. Най-възрастният мъж завърта конеца в кръг и всеки член от семейството, главно децата, се опитва да хване халвата или яйцето с уста. Който успее, ще бъде жив и здрав през цялата година.

На Сирни Заговезни по-младите обикалят по-стари роднини и близки – свекър и свекърва, тъст и тъща, кумове, по-възрастни братя и сестри, искат прошка и целуват ръка на домакините, като изричат традиционните думи на прошката: „Прости!“.

„Простено!!!“ пък е задължителният отговор. Тъкмо затова в някои райони на западните територии, населени с българско население, наричат празника „Прощка“.

Този празник съществува и при римокатолиците, и при православните християни.

Римокатолическо християнство

До началото на XX век Римската църква празнува Заговезни в сегашната първа постна неделя. В отговор на забележката на източните християни, тя решава да измени датата, защото шест седмици по шест постни дни правят 36 дни, а не 40. Затова Папата увеличава великия пост с още 4 дни, вследствие на което той започва от „Пепеляна сряда“. При католиците празникът се празнува винаги във вторник.

Най-съществен ритуал е искането на прошка. При срещата по-младите се навеждат и целуват ръка на по-възрастните и искат прошка, а те я дават и ги гощават. Вечерта цялото семейство се събира вкъщи.

Православно християнство

Сутринта в православните храмове, по време на Св. литургия, се четат думите от Евангелието: „Ако простите на хората съгрешенията им, и вам ще прости Небесният ви Отец; ако ли не простите на хората съгрешенията им, и вашият Отец няма да прости съгрешенията ви“ (Мат. 6:14–15).

Следобед по време на вечерната свещениците се преобличат с тъмни одежди за поста. В богослужението се пеят великопостните тропари с поклони и се произнася Великопостната молитва на Св. Ефрем Сирийски:

*„Господи и Владико на моя живот,
не ми давай дух на безделие, униние,
властолюбие и празнословие.
Но дух на целомъдрие, смиреномъдрие,
търпение и любов дарувай на мене,
Твоя раб.*

*Ей, Господи Царю!
 Дарувай ми да виждам моите прегрешения
 и да не осъждам моя брат,
 защото си благословен во веки веков.
 Амин.*“

ГДН Й БЛГО ЖИВОТЪ МОЕЮ, ДЪХЪ ПРАЗНОСТИ, ОУНЫІА,
 ЛЮБОНАМІА Й ПРАЗНОГОВІА НЕ ДАЖДЪ МИ. ДЪХЪ ЖЕ ЦЪЛОМЪДРІА,
 ЕМИРНОМЪДРІА, ТЕРПЕНІА Й ЛЮБЕВЪ ДАРЪЙ МИ РАБЪ ТВОЕМЪ. ВІЙ,
 ГДН ЦРЮ, ДАРЪЙ МИ ЗРЪЧТИ МОА ПРЕГРЕШЕНІА, Й НЕ ОСЪЖДАТИ БРАТА
 МОЕЮ, ІАКО БЛГОСЛОВЕНЪ СЪИ ВО ВЪКИ ВЪКОВЪ, АМИНЬ.

Св. Ефрем Сирин

След отпуста на вечернята се извършва специален чин на прошката. На солея се изнасят и полагат на аналоя на престолния кръст и иконите на Спасителя и Св. Богородица. Настоятелят на храма се покланя пред тях и ги целува, после се обръща към хората с молба за прошка от събратята му клирици и от събралите се вярващи. Всички свещенослужители и миряни се покланят пред кръста и иконите и взаимно искат прошка едни други.

Обредността на Сирница, както виждаме, е подчинена на подготовката за великденския пост.

Постенето е своеобразна магия, казвали са нашите предци, която трябва да предизвика плодородието. В традицията постът означава временна смърт, след която задължително идва ново раждане. Така се символизира вечният кръговрат на живота.

Кукерите

СИРНИ ЗАГОВЕЗНИ е времето на кукерите. Кукерите, наричани още чауши, бабугери, станчинари, дервиши, старци, сурати или джамалари, са българските карнавални фигури – мъже, предрешени като зверове или типични персонажи (бабата, дядото, царят, бирникът), винаги са с маски на главите, често с чанове на пояса и с кожуси с козината навън. Обичаят е запазен в периода между Месни и Сирни заговезни (Сирница) в Източна България и между Коледа и Богоявление в Западна България. Днес навсякъде в Източна България (дори по цяла България), Кукеровден се празнува точно на Сирни заговезни. Кукерите танцуват по улиците, за да изплашат лошите сили и да пропъдят студа, а за плодородие и здраве извършват обредни (символични) действия като оране, сеитба и други.

Кукери в Разлог

На първи януари – Нова година – и Сирни заговезни по традиция се организира кукерски събор. Млади и стари се обличат в народни носии, маскират се и започват да гонят злите духове. Кукерските игри и обичаи се изпълняват само от мъже, главно ергени. Мъжете обличат предварително изработени от всеки участник специални маски. Всяка кукерска дружина си има водач, който единствен е женен мъж, сиреч стопанин с установено социално положение (в Източна България има само по една дружина, водена от булка и младоженец-жена). Водачите в останалите краища са: кукер, баба или кукерица – кукерска булка, цар, плюфкач, харачари (двама или четирима), берберин.

В Източна България водачите са облечени в обичайните булчински и младоженски костюми. В останалите части на България са облечени с кози, овчи или сърнешки кожи с козината отвън, имат кожени маски на главите или пък са с начернени лица. На кръста са окачени звънци (чанове), в ръка се държи пометаш (дървен прът с привързан накрая парцал за измитане на пещта). В България по време на Нова година и Сирни заговезни се провеждат специални обредни ритуали, наречени Кукерски игри.

Кукерските игри целят чрез специални магически танци и страшните маски да бъдат уплашени и прогонени завинаги злите духове и орисници, така че да има богата реколта през следващата стопанска година.

Първият обреден момент в кукерския обичай е обхождането на всички домове с пожелания за здраве, плодородие и благополучие, при което се събират подаръци от стопаните (брашно, боб, яйца и др.). Във всеки дом кукерите изпълняват различни битови и комични сцени. Накрая, на сел-

ския мегдан, кукерите играят буйни танци, като раздрънкват силно окачените по тях звънци.

Вторият основен момент е обредното заораване и засяване, където централна фигура е царят. Обикновено се избира най-личният стопанин, с първо мъжко дете или баща на близнаци, за да бъде плодородна годината. За „царя“ може да бъде сложена трапеца на селския мегдан, на която той хапва три залъка, отпива вино и нарича за здраве, берекет и плодovitост. След това подкарва впрегнатите в ралото кукери, изорава три бразди в кръг и ги засява. Кукерите символично убиват царя (или крадат кукерската булка – на изток) с носеното оръжие (за царя) – кросно – след което това обредно лице възкръсва. В днешно време не съществува Цар, а младоженец и булка. Младоженецът носи в ръка кутия, в която всеки пуска по някоя пара.

Маски

Повечето от маските са с дървена конструкция. Върху нея се налепят разноцветни конци, лепят се парченца разноцветни платове, огледала, лъскави пайети и други елементи. Трябва да я направят все по-грозна и по-страшна, за да изплашат злото. Най-старинни се считат маските, представящи вида на овен, козел и бик. Тяхното задължително присъствие в Кукерските игри доказва тезата, че кукерските игри по произход са свързани с древните дионициади.

В гр. Павел баня

Въздействието на маскираните кукери допълнително се подсилва и от звука на окачените по тях медни и тучени (ляти, бронзови) звънци. Някои маски имат две лица. От едната страна носят е чип и лицето е добродушно; от другата носят е гърбав, а лицето зловещо. Тези маски са символ на доброто и злото, които съществуват неразделно в света и са неотменими.

Голямо значение за символиката на маските имат и цветовете на украсата. И тук преобладава червеният цвят – символ на плодовитостта, на обновяващата се природа, на слънцето и огъня; черният цвят олицетворява земята и нейната богиня майка, а белият е символ на водата и светлината.

Разпространение и произход

Обичаят е разпространен повсеместно в Южна и Централна Европа – в Румъния, Молдова, Сърбия, Гърция, Македония, Словения, Хърватия, България и т.н.

Подобни карнавални маски съществуват в Италия (на остров Сардиния). Италианските кукери мамутонес носят черни маски от дърво, чанове на пояса и кожуси.

Много близък ритуал се празнува и в Кантабрия, Испания. Казва се Виханера, а испанските кукери се казват зарамакос. Празнува се през първата неделя от новата година.

Кукери има и в Полша, Унгария, Хърватия и Словакия, а също и в Австрия, където се наричат перхтен.

Обичаят в България води началото си от обичая на траките, който се празнувал по време на дните на тракийския бог на веселието Дионисий и е свързан с посрещането на земеделска нова година, със заораването на нивите.

Кукерството празнува отминаването на зимата и настъпването на лятното плодородие.

? Отговори на въпросите:

1. Какво можеш да разкажеш за Сирни заговезни по нашите села?
2. Има ли този обичай в списъка на семейните ти празници?
3. В нашия край празнува ли се Кукеровден?

► **Разпитай роднините си за Сирни заговезни в миналото.**

► **Провери няма ли новогодишни обичаи, подобни на Кукеровден, в други региони на Украйна.**

СЛАВЯНСКИ ПОСЛОВИЦИ

Упражнение 1

▶ Прочети пословиците.

1. По дрехите посрещат, по ума изпращат.
2. Каж ми с кого дружиш, за да ти кажа какъв си.
3. Хубавата дреха не прибавя ума.
4. Ако излъжеш един път, не ти вярват до века.
5. Трудът краси човека, а мързелът го грози.
6. Светът за едни е рай, а за други – мъка без край.
7. Сговорна дружина планина повдига.
8. Приятел в нужда се познава.
9. Приятел се познава в неволя, както златото в огъня.
10. Чисти сметки – добри приятели.
11. Приятелството си е приятелство, сиренето е с пари.
12. Не бой се от умния враг, а от глупавия.
13. И лудият прави път на пияния.
14. Който няма кожух, всички ветрове му са северни.
15. Каквото повикало, такова се обадило.
16. Питай не живяло, а патило.
17. Най-добрата е храната, която е готова вече.
18. Сънят е по-сладък и от меда.
19. За вълка приказват, а вълкът е в кошарата.
20. Живота си давам, вярата – не.
21. Надявай се на труда, а не на рода.
22. Капката пробива камъка.

▶ Избери две пословици и обясни смисъла им.

Упражнение 2

Д Препиши пословиците, които според тебе са най-мъдри. Обясни устно смисъла им. Използвай избраните пословици в общуването си.

▶ Разпитай баба и дядо за стари пословици, които те са чували от своите родители.

Упражнение 3

Д Избери една от пословиците като тема за домашно съчинение.

Упражнение 4

▶ Сравни пословиците.

Хто знання має, той мур зламає.
Біда вимучить, біда й виучить.
Без трудів не їстимеш пирогів.
Боїшся ведмедя, не йди до лісу.
Крапля за краплею – озеро буде.
Вовк линяє, а вдачі не міняє.
Нехай кожна жаба знає свою калюжу.

Кто учится, у того все получится.
Нужда научит горшки обжигать.
Кто не работает, тот не ест.
Волков бояться – в лес не ходить.
С миру по нитке – голому рубашка.
Как волка не корми, он все в лес смотрит.
Знай сверчок свой шесток.

Който се учи, той ще сполучи.
Неволята на ум учи.
Който не работи, не яде.
Който го е страх от мечката, да не ходи в гората.
Капка по капка – вир става.
Вълкът козината си мени, нрава - не.
Всяка жаба да си знае гьола.

Упражнение 5

▶ Преведи от български.

1. По дрехите посрещат, по ума изпращат.
2. Кажи ми с кого дружиш, за да ти кажа какъв си.
3. Ако не можеш да бъдеш хубав и честит, както искаш, бъди добър и почтен, както трябва.
4. Хубавата дреха не прибавя ума.
5. Ако излъжеш един път, не ти вярват до века.

▶ Разпитай родителите си за стари пословици, които те са чували от своите дядовци.

▶ Прочети пословиците от упр.4 на възрастните и по-малките си роднини и заедно с тях анализирай съдържанието на пословиците.

ЧЕРВЕНАТА КНИГА НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ

„Червената книга“ е списък със застрашени, изчезващи и изчезнали биологични видове, живеещи на територията на всяка една страна.

В България идеята за издаването на националната „Червена книга“ е на бележития зоолог и природозащитник Николай Боев. Първото ѝ издание излиза в 2 тома: първият том е посветен на растенията (1984 г.); вторият том е посветен на животните (1985 г.).

Организация на текста

До всяка илюстрация на животните в Червената книга има специален знак – лък със стрела, символизиращ състоянието на вида. За изчезналите видове той е черен, за застрашените – червен, а за редките – жълт. В „Червената книга“ за животните са включени птици, бозайници, риби, влечуги и земноводни.

Вече има второ издание на „Червената книга“, което е попълнено според данните от 2012 г. Описаните в нея биологични видове са приоритетни за опазване в задължителния за България европейски проект „Натура-2000“.

Второто издание на Червената книга се изготвя според новите по-прецизни критерии за оценка на застрашеността на видовете, изработени от Международния съюз за защита на природата (IUCN). Ръководителят на авторския екип е акад. Васил Големански, дългогодишен директор на бившия

Институт по зоология към БАН. В това издание намират място 285 вида животни, около 550 вида висши растения и 150 вида гъби, които получават различен статут – изчезнали, критично застрашени, уязвими и т.н.

Второто издание на Червената книга на застрашената флора и фауна в България съдържа информация, посветена на застрашените местообитания – много важен фактор за оцеляването на видовете.

Застрашени видове в България

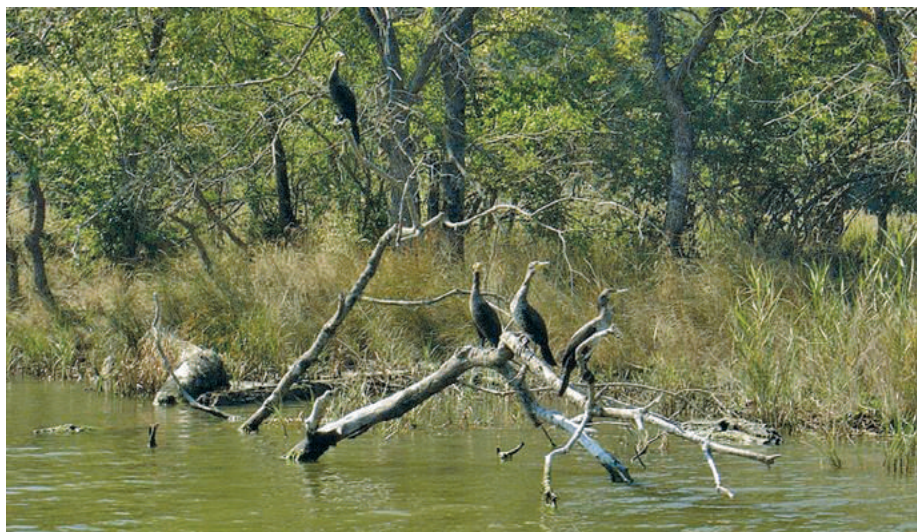
През последните 50–60 г. в България са изчезнали около 30 вида растения и 16 вида животни. Освен това около 400 вида растения и 78 вида животни са застрашени от изчезване.

България е на едно от първите места в Европа по разнообразие на животински видове. Местообитанията и естествената среда, необходими за съществуването на повечето от тях, са разположени в границите на трите национални парка „Пирин“, „Рила“, „Централен Балкан“ и съществуващите в страната резервати.

Структурата на новото издание се отличава, защото включва не два, а три тома: том първи – растения и гъби, том втори – животни (гръбначни и безгръбначни) и том трети – местообитания.

ПТИЦИ

В България са установени 409 вида птици. Под защита са 327 от тях, а 100 са включени в „Червената книга“. Това са: черен щъркел, осояд, скален орел, горски бекас, гълъб хралупар, белогръби кълвач, черен кълвач, малък креслив орел, сокол орко, голям ястреб, египетски лешояд, орел змияр, ловен сокол, белошипа ветрушка и други.

Защитен вид птица – корморан

Девет вида птици са престанали да гнездят и са вписани в „Червената книга“ като изчезнали. Пет от тях – розов пеликан, картал, сив жерав, средна бекасица и малка кукумявка вече не гнездят в страната. Други три вида – брадат лешояд, момин жерав и стрепет – вече не гнездят в България, нито мигрират през нея.

БОЗАЙНИЦИ

В „Червената книга на България“ са вписани 19 бозайника, като златка, пъстър пор, тюлен монах, кафява мечка, видра, дива котка, някои видове прилепи и други. По принцип, черноморският тюлен-монах се счита за изчезнал, макар че отделни екземпляри са били виждани за последен път през 1991 г. Изчезнала е и европейската норка.

През последните десетилетия са изчезнали и шест местни породи домашни животни – риломонастирска овца, местна клепоуха свиня, местна правоуха свиня, делиормански кон, камчийски кон и рилски кон. Трябва да се отбележи, че породите домашни животни и сортовете културни растения са продукт на изкуствения (а не на естествения) отбор и не са обект на опазване от Световния съвет за защита на природата. Обаче учените продължават да ги следят и да констатираят всички промени и отклонения, ако ги има.

Например, според екологичната организация Сдружение „Балкани“, в началото на XXI век, в района на Берковица са се появили следи от рис, смятан за изчезнал от територията на България в продължение на един век. Предполага се, че те са от екземпляри, преминали през границата със Сърбия.

Според Сдружението, анализиращо ситуацията, е възможно повторно заселване на рисове да бъде застрашено от евентуалното изграждане на ски комплекс в подножието на връх Ком, който е изключен от първоначалния проект на „Натура-2000“ след натиск от местния бизнес. Подобни решения и на други места също могат да повлияят негативно върху природата.

ЗЕМНОВОДНИ И ВЛЕЧУГИ

В „Червената книга“ са описани 2 земноводни (алпийски тритон и сириска чесновница) и 13 влечуги. Защитени са вдлъбнаточел смок, смок мишкар, змиегушер, леопардов смок, шипоопашата костенурка, шипобедрена костенурка и други.

РИБИ

В „Червената книга“ са вписани 2 кръглоусти и 22 костни риби. Застрашени от изчезване са див шаран, кавказко попче, деветиглена бодливка, дунавска минога, михалца, волжка бяла риба, келерово попче, шип и други.

ПРОБЛЕМИ НА БЪЛГАРСКАТА ФЛОРА, ПОРОДЕНИ ОТ СТОПАНСКАТА ДЕЙНОСТ НА ЧОВЕКА

Най-много стопанската дейност на човека вреди на горите. Неправилната експлоатация на горите поражда редица проблеми:

- намаляване на лесистостта в южните склонове на Стара планина, Източни Родопи, Южен Пирин, Огражден;
- влошен е съставът на растителните съобщества (1/3 от всички гори в страната са нискостеблени, а от тях половината са заклевяли); над 70 % от церовите и дъбовите и около 20 % от буковите гори са издънкови и малоценни; силно деградирани са ливадите и пасищата (2/3 от тях подлежат на реконструкция);
- извършва се подмяна на първичните растителни съобщества с производни, които са с по-ниска продуктивност и по-малоценни, особено в равнинната част на страната; това довежда до намаляване на естественото разпространение на редица растения;
- прекомерното развитие на вредителите (насекоми) довежда до широко развитие на явлението „обезлистване” на дървесните видове; особено засегнати са горските екосистеми в Южна България, Завалска планина, Плана, Същинска и Ихтиманска Средна гора, южните склонове на Сърнена гора, южните склонове на Стара планина;
- изтощаването на естествените ресурси на горските плодове и билки, поради неправилното им събиране.

*Изчезващо растение – пясъчна черноморска лилия,
може да се види само по южното Черноморие, около Аркутино, Иракли и др.
Има я и на плажа в Силистра.*

ПРОБЛЕМИ НА БЪЛГАРСКАТА ФАУНА, ПОРОДЕНИ ОТ СТОПАНСКАТА ДЕЙНОСТ НА ЧОВЕКА

В България са установени над 15 000 животински вида, които съставляват около 15% от видовото разнообразие на европейския континент. Предполага се обаче, че действителният състав на фауната ни е около 35–50 хил. вида. Но поради недостатъчната изученост някои от тях не се включват във видовия състав. Най-многобройни са насекомите, следвани от паякообразните. Гръбначните видове са само 700, включително 200 вида риби.

Животинският свят в България е обособен в четири основни пояса. Някои учени твърдят, че България е единствена в Европа страна, съхранила своята флора и фауна. Но стопанската дейност на човека, мотивирана не от желанието да се запази природата, а от увеличаване на печалбите, довежда до възникването на редица проблеми:

- разрушаване на местообитанията и изолация на естествените местообитания в резултат от развитието на туризма, пътищата, промишлеността;
- промяна във видовия състав в резултат на унифициране на ландшафтите вследствие интензивното земеделие;
- унищожаване на отделни видове поради свръхексплоатация чрез лов, браконьерство и пряко унищожаване;
- изчезване на редица водни представители поради пресушаване и замърсяване на водоемите или в резултат на снижаване на хранителните запаси.

ПЪТИЩА ЗА ПРЕОДОЛЯВАНЕ НА НЕГАТИВНИТЕ ПОСЛЕДИЦИ ОТ ДЕЙНОСТТА НА ЧОВЕКА

Един от ефикасните пътища е създаване на защитени природни територии (засега те заемат едва 3,4 % от територията на страната).

С поставянето под режим на защита на определени територии се цели да се опазят в естествено състояние комплексите от саморегулиращи се екосистеми, както и отделни растителни и животински видове.

В България са създадени 89 резервата и 3 Национални парка, множество защитени местности (99), природни забележителности (2272) и исторически места (972).

От резерватите 17-те са включени в системата на ЮНЕСКО – езерото Сребърна, Батин, Царичина (в Стара планина), Парангалица (Рила), Байови дупки (Пирин) и др. В тях се опазват както растителните, така и животинските видове.

Мрежата от защитени природни територии не обхваща в нужната степен всички региони на страната (Средна гора, Горнотракийската низина, Дунавската равнина). Резерватите са с малка площ и не отговарят на международните изисквания. Значителни резерви съществуват за обособяване

на територии с по-свободен режим, чиято цел е защита на природата, но се допуска и ограничена стопанска дейност. Необходимо е да се използва определения интерес на западноевропейски държавни и неправителствени организации към райони с високо биологично разнообразие, за да се създават в тях защитени природни територии с тяхна помощ.

Наложително е повишаването на ефективността на защита на тези територии. Първо, чрез създаване на действащи закони за защита на природната среда и в частност природните компоненти. Второ, постоянно планиране и провеждане на конкретни мероприятия за опазването на околната среда. Трето, активно участие на народа в защитните мероприятия, които са способни да преодолеят всички проблеми, пречещи на опазване на природата. Четвърто, младото поколение трябва да се възпитава в уважение към природата чрез учебните програми в училища и висши учебни заведения.

? Отговори на въпросите:

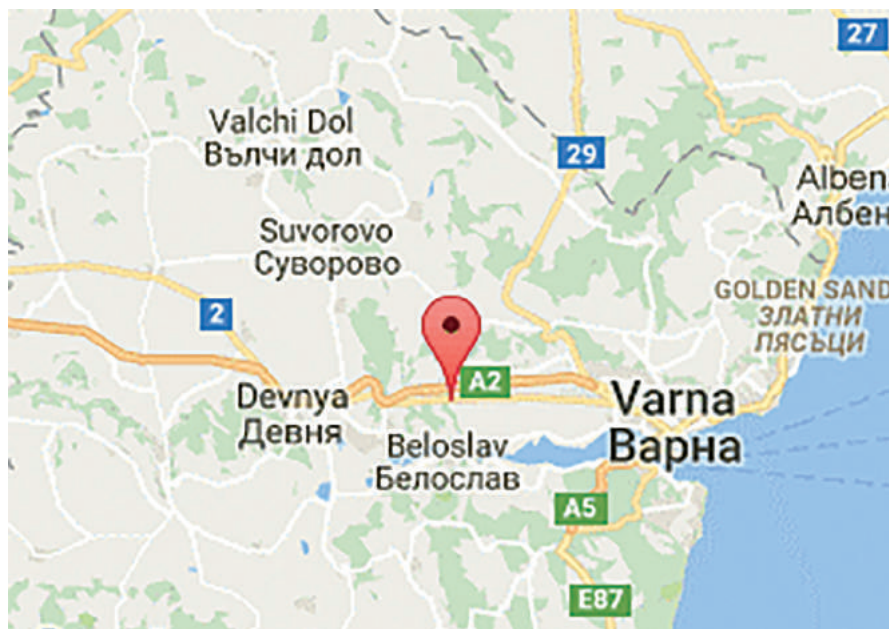
1. Какво знаеш за „Червената книга на Украйна“?
2. Във вашата местност има ли птици, животни или растения, които са защитени от „Червената книга на Украйна“?
3. Местната флора и фауна имат ли проблеми, свързани със стопанската дейност на човека?
4. Всички ли названия на птици, животни и растения, посочени в текста, ги знаеш?

БЪЛГАРСКИТЕ ПРИРОДНИ РЕЗЕРВАТИ

Националният природен резерват „Побитите камъни“

Природният феномен „Побитите камъни“, известен още като „Каменната гора“ и „Дикилиташ“, е разположен на около 18–20 км от гр. Варна и на няколко километра от гр. Белослав.

Това е един от уникалните природни феномени, както в България, така и в света. Местността се намира край варненските черноморски езера. Цялата е покрита от изправени, естествено образувани скални колонии, откъдето идва и името ѝ. Разполагат се на площ от 7 км². Височината им варира от 5 до 7 м и дебелината е от 0,3 до 3,0 м. Колоните са кухи, без твърди основи и са силно ерозирани. Формата им наподобява цилиндър.

Според учените колоните са образувани преди 50 млн. години, когато Югоизточна Европа е била дъно на море, вследствие подводна вулканична дейност, съпроводена с отделянето на метанов газ. Газови мехури излизали от морското дъно, повличайки разтопена лава, която моментално се охлаждала и втвърдявала при контакта със студената вода. След образуването на колоните метанът продължавал да си проправя път, правейки ги кухи в средата.

„Побитите камъни“ са били известни като сакрално място от дълбока древност, но за първи път са документирани през 1829 г. За пръв път са обявени за природна забележителност през 1937 г., което е потвърдено на 23.08.2002 г.

С най-интересните, най-красивите и най-тайнствените места обикновено са свързани и чудесни легенди, които в същото време дават на учените информация, позволяваща да строят собствени хипотези за природните феномени на планетата ни, както и за промени в нейните релефи. Ето една от легендите, в която се споменава и за морето.

ЛЕГЕНДА ЗА ДИКИЛИТАШ

Преди много време, когато морето достигало тези земи, то било охранявано от титани, подчинени на Бога на морето. Недалеч от мястото имало малко селце, където живеел млад мъж. Когато Бог му разкрил своето име, го обрекъл завинаги да пази тази велика тайна. Затова момъкът бил безсмъртен. Бог обаче го предупредил, че ако се изкуши и разкрие името му, отново ще стане смъртен.

Една сутрин момъкът съзрял на морския бряг невероятно красива девойка. Те се влюбили от пръв поглед. Но тя била отредена за жена на предводителя на морските титани. Любовта накарала момъка да се претраши и да отиде при титаните. Той обещал, че ако му преотстъпят момичето, ще изпълни едно тяхно желание. Титаните заявили, че девойката ще бъде неговя съпруга, само ако се съгласи да разкрие името на Бога.

Преди изгрев на следващата сутрин се срещнали на морския бряг. Младият мъж бил решен да жертва безсмъртието си в името на любовта. Той заявил, че е готов да разкрие името на Бога. Тогава момъкът започнал да подрежда титаните по морския бряг. Когато приключил, им казал: „Аз току що изписах името на Бога с вашите тела“.

Бог останал поразен от тази невероятна постъпка в името на любовта и решил да накаже титаните, затова че посегнали на най-скъпото на младия човек – неговото безсмъртие.

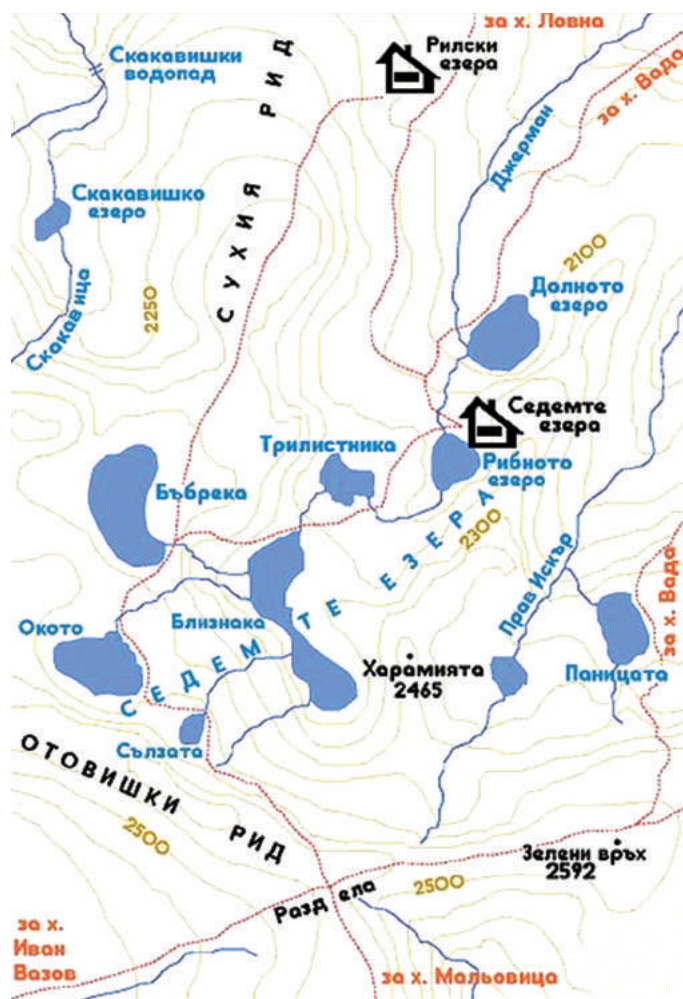

? Отговори на въпросите:

1. Трябва ли да се запазват подобни природни феномени? Защо?
2. Има ли полза от запазването им?
3. Трябва ли да се употребява думата „полза“, когато става дума за най-различни природни явления, дарове от природата?
4. Как човек трябва да се отнася към околната среда? Защо?

Седемте Рилски езера

Седемте Рилски езера е група езера с ледников произход, разположена в планината Рила. Това е най-посещаваната от туристи езерна група в България и е един от стоте национални туристически обекта. Езерата се намират в Северозападна Рила и са разположени стъпаловидно между 2095 и 2535 м над морско равнище. Заемат вдлъбнатини по склона на планината, като отделните езера са свързани помежду си чрез малки поточета. При преминаването на водата по тези поточета са образувани малки водоскоци и водопади. Първите три езера – Сълзата, Окото и Бъбрека – се оттичат всяко поотделно в Близнака, от който водата преминава последователно през Трилистника, Рибното и Долното езеро. През последните две езера минава един вече по-мощен поток, който, изтичайки от най-долното езеро, дава началото на река Джерман (ляв приток на Струма).

Карта на Седемте Рилски езера

Името на всяко от Седемте Рилски езера отразява някоя особеност на съответното езеро:

1. Езерото, което е разположено на най-голяма надморска височина, носи името Сълзата заради прозрачността на водите.
2. Следващо по височина на разположение е Окото (наричано още Сърцето), което е с приблизително овална форма. Окото е най-дълбокото циркусно езеро в България – дълбочината му е 37,5 м.
3. Бъбрека е езерото с най-стръмните брегове от цялата група.
4. Четвъртото езеро е Близнака; то е най-голямото по площ от седемте езера.
5. Езерото Трилистника е с неправилна форма и невисоки брегове.
6. Най-плитко е Рибното езеро; на североизточния му бряг се намира хижата „Седемте езера“.
7. Най-ниско разположено е Долното езеро, от което води началото си река Джерман.

ЛЕГЕНДА ЗА СЕДЕМТЕ РИЛСКИ ЕЗЕРА

Легендата за Седемте Рилски езера разказва, че преди хиляди години, когато на земята още нямало хора, в планината Рила живеели двама великани – мъж и жена. Те се обичали безумно и боготворели красотата и уютта на своя дом.

Домът им бил толкова привлекателен, слънчев, топъл и уютен, че нямало как да не очарова всяко живо същество, а на любовта им се радвали всички стихии и целият свят.

За нещастие, един ден зли сили минали покрай техния дом. Като зърнали това красиво място, завидели на семейното щастие на великаните, ядосали се и решили да унищожат всичко и да заличат любовта им завинаги. Започнали да пращат черни облаци и опустошителни ветрове. Страшни земетресения разтърсили земята.

Великанът защитавал яростно всяко стръкче тревичка, всяко малко поточе или цвете, бранел своята любима и отбивал атаките на злите сили. Това обаче само разпалвало огромната им злоба и жестокост и те решили да свършат черното си дело докрай.

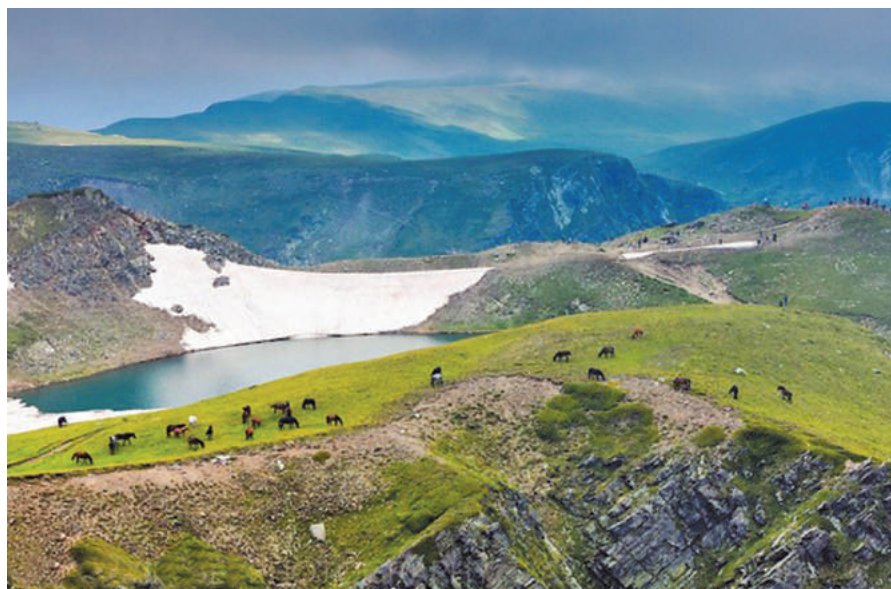
В една тежка битка младият великан паднал убит. Доволни от своята победа, злите сили си тръгнали, оставяйки след себе си разчупени скали, опропадени долини и една съсипана от скръб жена. Мъката на младата вдовица била толкова голяма, че сълзите ѝ бликали безспир и се стичали по хребетите право в долините. Леели се и се събирали в доловете, докато образували бистри езера с изумителна чистота.

Преди езерото Бъбрека планинските водачи показват огромна скала, намираща се в посока към езерото Сълзата. Формата на скалата наподобява фигурите на мъж и жена с огромни размери. Според легендата това са двамата влюбени, които ще останат да пазят вечно своя красив дом.

Основни показатели на Седемте Рилски езера

Езеро	Надморска височина (м)	Площ (дка)	Обем (хил. м ³)	Дълбочина (м)
Сълзата	2535	7	15	4,5
Окото	2440	68	—	37,7
Бъбрека	2282	85	1117	28,0
Близнака	2243	91	590	27,5
Трилистника	2216	26	—	6,5
Рибното езеро	2184	23	—	2,5
Долното езеро	2095	59	—	11,0

В близкото минало стъпаловидният циркус на Седемте езера и самата езерна група са се наричали Еди гьол, а езерата – Едигьолски. Отделните езера са носили имена, различни от днешните: Сълзата – Баш гьол, Окото – Чанак гьол, Бъбрека – Кара гьол, Близнака – Чифте гьол, Трилистника – Средния гьол. Последните две езера – Рибното и Долното – не са имали собствени имена.

Езеро Сълзата е най-високото от Седемте Рилски езера. Намира се непосредствено до Езерния връх, който обичайно е окупиран от множество туристи.

Най-дълбоко е езеро Окото.

Най-голямо е езеро Близнака. В съчетание с връх Харамията, то се е превърнало в емблематичен пейзаж от Седемте Рилски езера.

Залез. Бъбрека, Близнака, Трилистника, Рибното.

Бъбрека безспорно е най-популярното езеро в България или поне от Седемте Рилски езера. Гледано от високо формата му наистина наподобява този анатомичен орган.

ИНСТРУКЦИЯ ЗА РАЗХОДКА

Ясно е, че през лятото природният феномен Седемте Рилски езера е най-атраکتивен в района. Разположени в живописни циркуси под не по-малко красиви била и върхове, езерата могат да бъдат видени в 4–5-часова разходка от хижата.

Най-близките езера отстоят на около 40 минути пеша от хижа „Рилски езера“ – до Бъбрека по пътеката нагоре край трасето на влека по Сухия рид, или до Рибното при старата хижа по пътеката на югоизток. За приятната ви разходка покрай живописните езера можете да тръгнете по едната пътека и да се завърнете по другата.

Двете пътеки се събират при езерото Бъбрека, откъдето нагоре се изкачват до най-високото езеро – Сълзата. Непосредствено до него е и възвишение, известно като Езерния връх, от което можете да се насладите на панорамна гледка във всички посоки към целия циркус. Без бързане и с почивки край всяко езеро, обиколката на всичките езера отнема около 4 часа.

Имайте предвид, че районът на Седемте Рилски езера е защитена територия, в която е забранено паленето на огън, опъването на палатки, изхвърлянето на отпадъци и други дейности, които могат да нарушат еко-равновесието. Забранено е също така и къпането в езерата или реките, чрез които се оттичат едно в друго. Нека заедно опазим езерата и района около тях чисти, за да могат да ги видят такива и следващите поколения.

Имайте предвид също така, че хижа „Рилски езера“ и високопланинските райони около нея, разположени над горския пояс, попадат в Национален парк Рила. Затова всички активности извън утвърдените пътеки и трасета в защитената територия трябва да бъдат съгласувани с дирекцията на парка, ако не са заложиени в Плана за управление.

? Отговори на въпросите:

1. Какво знаеш за водните резервати в Украйна?
2. Има ли водни резервати в нашия край?

ДИАЛОЗИ

СВОБОДНОТО МИ ВРЕМЕ

1

- Владо, още ли не си готова? Ще закъснеем! Пламен и Елена ни чакат пред театъра, а билетите са у нас.
- Ето, готова съм вече. А къде са местата ни? На партера или на балкона?
- Партер, пети ред, вдясно.
- Имаш ли дребни пари за програмата?
- Да, имам. Много се бавиш обаче. Сигурно вече бие първи звънец.
- Моля ти се, още има време...
- Ако дойдем след трети звънец, ще останем във фойето до края на действието.
- Ето, готова съм вече. Хайде да тръгваме!

2

- Ало, Милена ли е на телефона?
- О, ти ли си, Камене? Какво има? Как са Румяна и Явор?
- В събота вечер искаме да отидем някъде. Искаш ли да дойдеш с нас?
- С удоволствие! Къде предлагате да отидем?
- Не можем да решим. Румяна настоява да отидем на кино, а Явор иска да слушаме „Летящия холандец“ в Народния театър.
- Аз предпочитам драматични спектакли.
- Откровено казано, не ми се ходи нито в операта, нито на театър, нито на кино.
- А може би ще отидем да потанцуваме някъде.
- Това е добра идея. Ще ти се обадя след десет-петнайсет минути. Трябва да обсъдим предложението ти.

3

- Добър ден, Стефчо!
- Здравей, Сашо! Ще ходим ли на риба в неделя?
- Разбира се! Ще ловим заедно. Ще отидем на язовира.
- А не! Ти ще ловиш, пък аз искам да се поразходя малко.
- Защо не искаш да ловиш риба?
- Много обичам природата. Бреговете на язовира са прекрасни. Когато съм там, много ми се пее.
- Изглежда, че няма да хвана риба в неделя...
- Защо?

– Ако ти пееш, ще свърши тишината. Каква глупава трябва да бъде рибата, която ще налага въдицата. Значи няма да имаме гости на пържена риба, по-точно, няма да имаме самата риба, нито жива, нито пържена.

4

– Здравей, лельо! Как си?

– Добър ден, миличка моя! Добре съм, благодаря ти! А ти как си?

– Аз също съм добре. Във ваканция съм. Ти нали обеща да ме научиш да бродирам?

– Е, да! Радвам се, че не си се отказала от тази своя идея.

– Твоите бродерии са толкова фини. Аз също искам да имам бродирани възглавници и килимчета.

– Трябва да имаш цветни конци, гергеф, иглички с голямо ухо и ножица.

– Твоят гергеф е дървен, а моят е пластмасов.

– Няма значение. Най-важното е ръцете ти да са сръчни.

– Завиждам ти. Знаеш да бродираш, да плетеш дантела, пък аз нищо не мога.

– Ще се научиш. Трябва да имаш търпение. Ще те науча да плетеш на кука, да шиеш и да бродираш.

5

– Хайде да отидем тази вечер в филхармонията. Донесох ти билет за концерта на прочутия цигулар Емил Камиларов.

– О, много ти благодаря! Знаеш колко обичам музика. А това е първият концерт на този музикант у нас.

– Знаеш ли, че той е спечелил първа награда на големия международен конкурс в Рим?

– А и Николай Гяуров, прочутият певец, е лауреат на голямата награда „Орфей“, която „Гранд опера“ в Париж дава всяка година на най-добрите оперни певци. – Къде ще се състои концертът?

– В зала „България“. Започва в 19 часа. Сега часът е пет вече. Трябва да започнеш своята подготовка. Сложи си малко грим, облечи най-хубавата си рокля и лачените обувки.

– Има време.

– В 18.30 ще дойда с кола и ще те чакам долу, пред входа.

6

– Хайде бързо на плажа!

– Много си почерняла. Колко бани имаш?

– Дванайсет.

– Сигурно много се печеш на слънце.

- Пека се, къпя се. Като вляза в морето, не ми се излиза.
 - Ти знаеш да плуваш. Блазе ти!
 - А ти още ли не си се научила?
 - Не, миналото лято щях да се удавя. Оттогава ме е страх.
 - Трябва да се научиш да плуваш. Това е най-хубавият вид спорт.
- А иначе как прекарваш тук? Намерила ли си компания?
- Да, срещнах много познати. Ходим заедно на разходка, а вечер танцуваме в дискотеката.
 - С една дума, не скучаеш...
 - Дните минават толкова бързо. В събота смяната ми свършва.
 - Моята също. Ако имах възможност, бих останала още. Толкова е хубаво на морето.

7

- В неделя ще отида с баща си в парка. Той ми обеща да ме заведе на луна-парк да полудувам на въртележката.
- Имаш късмет! И аз бих искал, но баща ми не може да отиде нито в парка, нито на кино, защото работи и в неделя.
- Няма ли почивни дни?
- Има в петък, когато съм на училище.
- Искаш ли да вземем със себе си и тебе, и по-малката ти сестра?
- Това би било много хубаво! Дали ще се съгласят?
- Те обичат ли да играят на криеница?
- Повече обичат да играят на сляпа баба.
- Нека да дойдат утре през деня у нас. Ще се запознаем с тях по-отблизо, тогава може би ще се съгласят да отидат с нас в парка.

? Отговори на въпросите:

1. Обичаш ли музика? Каква музика предпочиташ? Класическа, забавна или народна?

2. Свириш ли на някакъв инструмент? На пиано, цигулка, акордеон, китара, гайда, гъдулка или нещо друго?
3. Кои композитори обичаш? Според тебе, кой е най-известният композитор в нашата страна? А в България?
4. Обичаш ли киното? Какви филми предпочиташ? Игрални, исторически, кинокомедии, документални, анимационни или нещо друго?
5. Кой филм ти е направил много силно впечатление и защо?
6. Обичаш ли книги? Какво обичаш да четеш? Повести, разкази, романи, стихове?
7. Коя книга ти е направила най-силно впечатление?
8. Според тебе, кой е най-известният писател или поет у нас? А в България?
9. Какво предпочиташ: театър, кино, опера, балет или концерт?
10. Как прекарваш свободното си време? Имаш ли хоби? Спортуваш ли?

КОЛКО МИ СЕ ЯДЕ!

1

- Искаш ли да се отбием в една сладкарница да изпием по едно кафе?
- Добре. С удоволствие ще изпия кафе и ще изям двеста грама сладолед.
- Моля, дайте ни две банички, две чаши кафе и един голям сладолед.
- А ти не искаш ли сладолед?
- Предпочитам още една баничка.
- Имаме много малко време. Хайде да платим сметката и да тръгваме!

2

- Мамо, да слагам ли масата за закуска? Готови ли са палачинките?
- Скоро ще са готови. Започвай да сервираш.
- Да постеля ли бялата покривка?
- Да, разбира се. Сложи чаши с чинийки, чинии за палачинките. Извади от шкафа за съдове купи за сладко и една сосиера за сметана.
- Да нарежа ли хляб?
- Малко. Нарези го на тънки филийки, донеси масло и мляко.
- Готово е. Хайде, татко, бате, всички на закуска!
- И аз също съм готова. Ето ги, палачинките!
- А ние още от вчера сме готови, защото твоите палачинки са най-вкусните на света.

3

- Обичаш ли бонбони?
- Да, много. Най обичам шоколадови бонбони с ликьор.
- Така ли? Имам кутия точно такива бонбони. С голямо удоволствие ще те почерпя.
- А ти не обичаш ли?
- Аз предпочитам вафли с пълнеж или натурален шоколад.
- Млечният шоколад също е много вкусен. А обичаш ли дропс?
- Не, моите зъби не са за дропс, пък и от дъвките също съм се отказала отдавна.

4

- В колко часа ще тръгнем утре?
- Мисля да излезем рано.
- Хайде да носим храна, за да не обядваме в ресторанта при язовира.
- Това би било много добре. Аз ще взема хляб, сирене, салам, варени яйца и масло.
- Там ще пържим риба.
- Дано да уловим тази риба.
- Ще помоля майка ми да ни опържи кюфтета, ще взема кашкавал, конфитюр, бисквити и още нещо.
- По-добре е да вземем сандвичи с кашкавал и салам, солетки, кола или швепс.
- Толкова храна! За какво отиваме там, на язовира? Прави ми се впечатление, че отиваме да ядем, а не да ловим риба.

5

- Вземи яйца, сирене, мляко, брашно, домати, сол, пипер.
- Продуктите са годни за ядене. Имам надежда, че и яденето ще бъде ядивно.
- Яйцата се разбиват...
- Ясно е, иначе какво може да се приготви от тях освен варени яйца...
- Бъркаш яйцата с млякото и брашното.
- Колко брашно се взема?
- Сама ще видиш. Трябва да прилича на тесто за кълми, може би малко по-рядко.
- Защо ти са доматиите?
- Чакай! Всичко ще ти обясня. Намажи тигана с мас и сложи върху слаб огън. Излей в него тестото...
- Та това е обикновен омлет!
- Още малко приказки и ще останеш гладна! Когато отдолу се хване коричка, тогава слагаш и доматиите.
- Цели ли да ги слагам?
- Нарези ги на парчета. Яденето е готово!

– А сиренето?

– Сиренето се стърже на ренде. После малко изстинало ядене се поспива с настърганото сирене, освен това се поръсва със сол и пипер. Приятен апетит!

6

– Какво ще препоръчате за ордьоврите?

– Бих ви посъветвал да поръчате шопска салата, руска салата или чер хайвер.

– Други салати нямате ли?

– Имаме цели домати, салата от домати и краставици с каймак.

– Добре, донесете, моля, две шопски салати! Кой от аламинутите са най-хубави?

– Шницел-натур с гарнитурa, свинска пържола.

– Имате ли скара?

– Да, имаме. Мога да Ви предложа кебапчета, шишчета, кюфтета.

– Една пържола и четири кебапчета с червен сос.

– Какво ще пиете? Имаме уиски, коняк, бренди.

– Две минерални води, моля!

? Отговорете на въпросите:

1. Какво закусваш обикновено?
2. Какво обядваш обикновено?
3. Какво вечеряш обикновено?
4. Какво обичаш да ядеш?
5. Обичаш ли плодове и зеленчуци?
6. Обичаш ли пържено месо?
7. Знаеш ли какво е яхния, гювеч, баница, милина, мелба, паста? Обясни.
8. В училищния стол ли обядваш?
9. Какво е най-любимото ядене в твоето семейство?
10. Какви напитки обичаш: швепс, кола, лимонада, цитронада, боза или нещо друго?
11. Знаеш ли да готвиш?
12. Можеш ли да приготвиш супа, чорба, таратор?
13. Каква салата можеш да приготвиш: шопска, руска, гръцка?
14. Какво вземаш за училище: сандвичи, кифли, банички, пирожки, минерална вода?
15. Какво се слага във великденската кошница?

КАРТИНЕН РЕЧНИК

МУЗИКАЛНАТА КУЛТУРА

Софийската опера

Киевският театър за опера и балет

Райна Кабаиванска

Николай Гяуров

Людмила
Монастирска

Дмитрий Гнатюк

Одеският театър за опера и балет

Варненският музикален театър

Фестивал на народната музика
„Чумацький шлях“, Украйна

Фолклорен събор "Рожен",
България

МУЗИКАЛНИ ИНСТРУМЕНТИ

A

Б

В

Г

Д

Това е:

1. оркестър;
2. диригент;
3. музикант;
4. музикантка;

5. цигулка;
6. виола;
7. виолончело;
8. контрабас;
9. арфа;
10. китара;

11. флейта;
12. обой;
13. кларинет;
14. фагот;

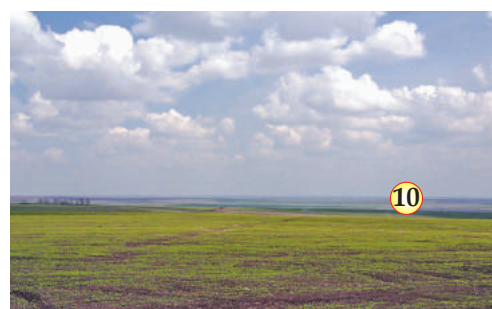
15. тромпет;
16. валдхорна;
17. тромбон;
18. туба;

19. барабан, тъпан;
20. барабанче, тъпанче;
21. барабанна пръчка;
22. тимпан;
23. триъгълник;

24. гъдулка;
25. кавал;
26. гайда;
27. тъпан.

Това са: **A.** група на струнните инструменти; **Б.** група на дървените духови инструменти; **В.** група на медните духови инструменти; **Г.** група на ударните инструменти; **Д.** български народни инструменти.

НАШАТА ПЛАНЕТА

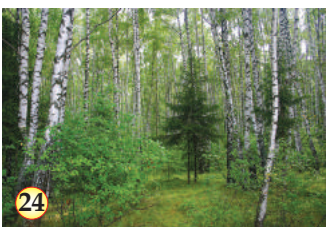
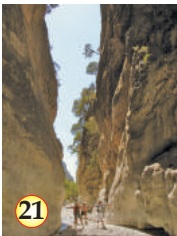

Това е:

1. Слънчевата система;
2. Земята;
3. Луната;
4. Слънцето (звезда);
5. небе (през деня);

6. нощно небе със звезди;
7. звезда;
8. месец (месечина, месечинка);
9. пълнолуние;
10. хоризонт.

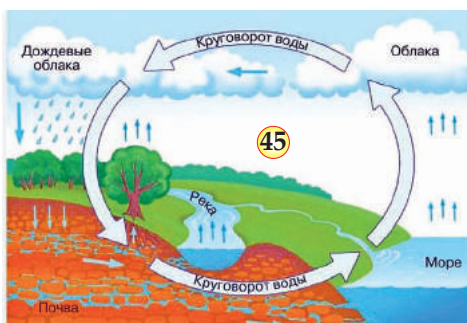
НАШАТА ПЛАНЕТА

Това е:

11. равнина;
12. степ;
13. поле;
14. пръст;
15. плато (висока равнина);
16. могила (хълм, рид);
17. планина;
18. връх;
19. ледник (глетчер);
20. вулкан;
21. пропаст;
22. клисура (проход, дефиле);
23. морена;
24. гора;
25. борова гора.

НАШАТА ПЛАНЕТА

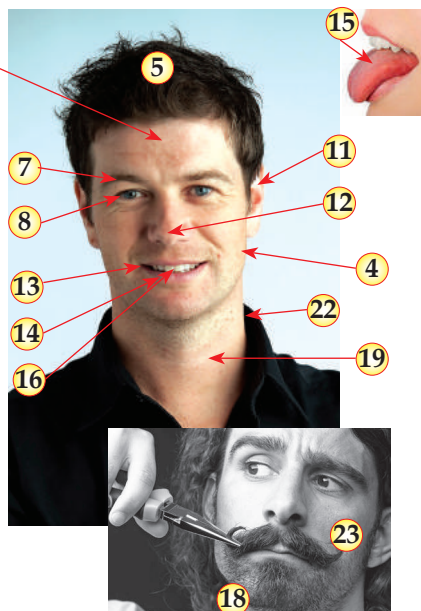
Това е:

26. извор, изворче;
27. ручей (поточе);
28. река;
29. океан;
30. айсберг;
31. море;
32. плаж;

33. водопад;
34. езеро;
35. блато;
36. посоки на света;
37. север;
38. изток;
39. североизток;

40. югоизток;
41. юг;
42. югозапад;
43. запад;
44. северозапад;
45. кръговрат на водата в природата.

ЧОВЕК – ЧАСТИ НА ЧОВЕШКОТО ТЯЛО

Това е:

1. човек;	12. нос;	22. шия, врат;	33. палец;
2. глава;	13. уста;	23. мустак;	34. показалец;
3. тил;	14. устна;	24. рамо;	35. среден пръст;
4. лице;	15. език;	25. гръб;	36. безимен пръст;
5. коса;	16. зъб;	26. корем;	37. малък пръст
(кутре);
6. чело (чело);	17. брада
(брадичка);	27. ръка;	38. крак;
7. вежда;	18. брада (на мъж);	28. лакът;	39. коляно;
8. око;	19. гуша;	29. китка;	40. пета;
9. слепоочие;	20. гръклян;	30. длан;	41. стъпало.
10. буза;		31. пръст;	
11. ухо;		32. нокът;	

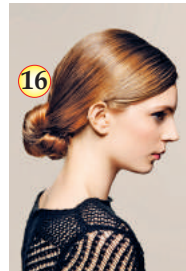
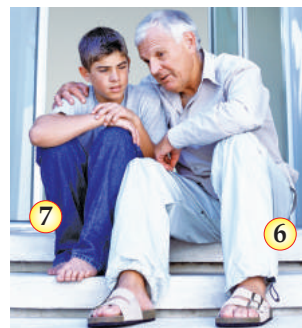
ЛИЧНА ХИГИЕНА

Това е:

1. сапун;	9. кърпа за лице;	16. крем (за лице, за ръце);
2. сапуниерка;	10. хавлиена банна кърпа (хавлия);	17. самобръсначка;
3. шампоан;	11. гъба;	18. електрическа самобръсначка;
4. паста за зъби;	12. огледало;	19. крем за бръснене;
5. четка за зъби;	13. изтривалка;	20. сушуар;
6. гребен;	14. (хигиенично) червило;	21. парфюм.
7. четка за коса;	15. лак за нокти;	
8. хавлия;		

ВЪНШЕН ВИД НА ЧОВЕКА

Това е:

1. висок;
2. среден на ръст;
3. нисък;
4. слаб;
5. дебел (пълнен);
6. стар;
7. млад;

8. русокос;
9. кестеняв;
10. чернокос;
11. с къдрава коса (къдрокос);
12. с права коса;
13. бретон;

14. опашка (конска опашка);
15. плитка;
16. кок;
17. перчем.

ЦВЕТОВЕТЕ И ПРИРОДАТА

Това е:

1. пурпурен залез;
2. ален изгрев;
3. бял облак;
4. тюркоазено небе;
5. синьо небе;
6. сиво небе;
7. зелен лист;
8. сребриста роса;
9. черен облак (буреносен);
10. лилав люляк;

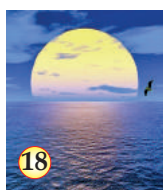
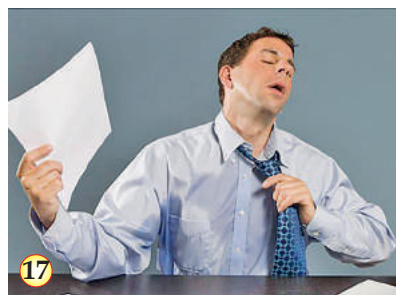
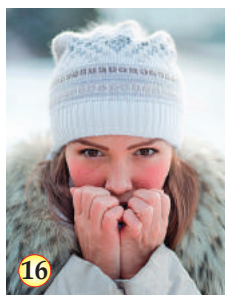
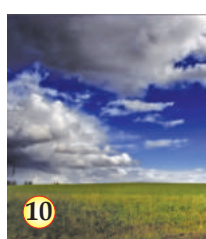
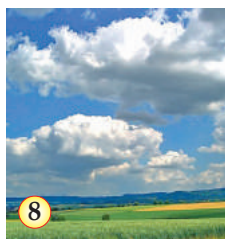
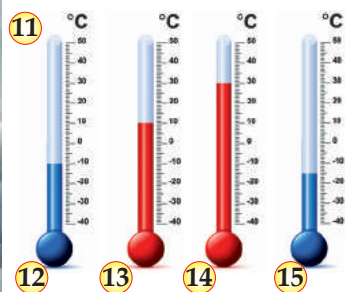
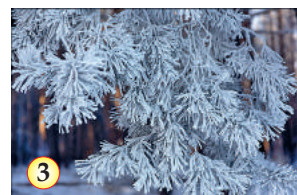
11. дъга (небесна дъга);
12. синьо море;
13. изумрудна (изумрудна) трева;
14. жълт пясък.

Това са:

15. бели рози;
16. розови гладиоли;
17. жълти иглики;
18. алени макове;

19. червени карамфили;
20. оранжеви латинки;
21. зелени смарагди;
22. сини сапфири;
23. жълти топази;
24. светлолилави александрити;
25. пъстри пеперуди;
26. жълти листа.

ГОДИШНИ ВРЕМЕНА. ПРИРОДНИ ЯВЛЕНИЯ. ВРЕМЕТО

Това е:

1. мъгла;
2. роса;
3. скреж (слана);
4. заледяване;
5. земетресение (земетръс);
6. изригване на вулкан;
7. северно сияние;
11. термометър;
21. слънцето е на зенита.

Какво е времето?

8. облачно;
9. слънчево;
10. навъсено;
12. десет градуса под нулата (мразовито);
13. десет градуса над нулата (топло);
14. трийсет градуса над нулата (горещина, жега);
15. петнайсет градуса под нулата (студено).

Какво прави?

1. пада, разсейва се;
- 2, 3. пада;
16. мръзне;
17. изпотпява се;
18. изгрява;
19. залязва;
20. грее.

СВЯТ НА РАСТЕНИЯТА

Това е:

36. дърво;
37. храст;
38. дънер, ствол;
39. пън;
40. клон;
41. вейка;
42. вишня;
43. ябълка;
44. круша;

45. дюля;
46. череша;
47. кайсия;
48. праскова;
49. черница;
50. орех;
51. липа;
52. акация;
53. люляк;

54. жасмин;
55. дъб;
56. платан;
57. бреза;
58. клен;
59. бор;
60. ела;
61. листак, шума;
62. реса;

63. топола.

Това са:

64. дървета;
65. храсти;
66. вейки;
67. клони.

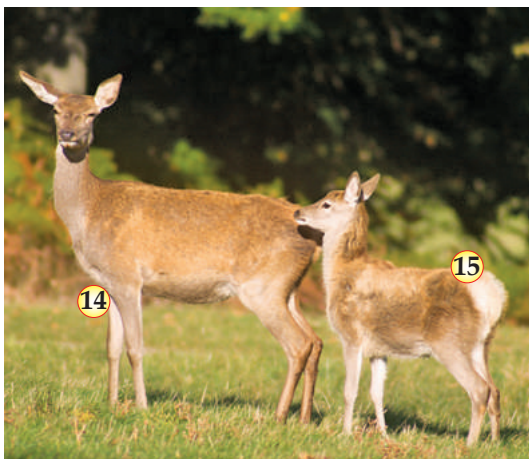
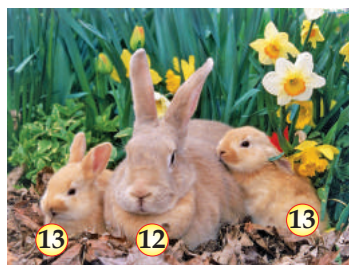
ЦВЕТА

Това е:

1. кокиче;	10. карамфил;	19. латинка;	27. камбанка;
2. минзухар;	11. хризантема;	20. мушкато;	28. лайкучка;
3. иглика;	12. роза;	21. гергина;	29. незабравка;
4. теменужка;	13. люляк;	22. босилек;	30. детелина;
5. зюмбюл;	14. шипка;	23. момина сълза;	31. димитровче;
6. божур;	15. петуния;	24. здравец;	32. лилия;
7. лале;	16. перуника;	25. кукуряк;	33. пъпка
8. нарцис;	17. гладиолас;	26. синчец,	(на цвете).
9. маргаритка;	18. невен;	метличина;	

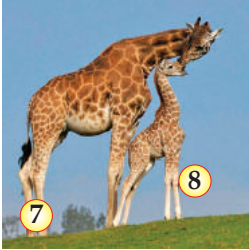
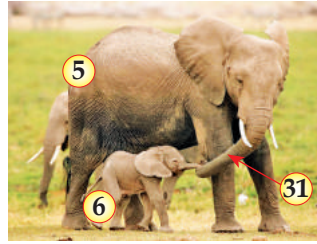
ДИВИ ЖИВОТНИ В ГОРАТА

Това е:

1. вълк;
2. вълчица;
3. вълче;
4. лисица;
5. лисиче;
6. мечка;
7. мече (мече),
меченце (меченце);
8. катерица (катеричка);
9. катериче;
10. таралеж (еж);
11. таралежче (ежче);
12. заек;
13. зайче;
14. елен;
15. еленче;
16. сърна;
17. сърне (сърненце);
18. бобър.

ДИВИ ЖИВОТНИ. В ЗООЛОГИЧЕСКАТА ГРАДИНА

Това е:

1. лъв;	9. камила;	17. газела;	25. уста;
2. лъвче;	10. камилче;	18. бодливец;	26. грива;
3. тигър;	11. зебра;	19. хипопотам;	27. холка, кичур от гривата;
4. тигърче;	12. маймуна;	20. пантера;	28. кожа (с козина);
5. слон;	13. носорог;	21. леопард;	29. опашка;
6. слонче;	14. носорогче;	22. лапа, крак;	30. рог;
7. жираф;	15. кенгуру;	23. муцуна;	31. хобот.
8. жирафче;	16. кенгурче;	24. муцунка;	

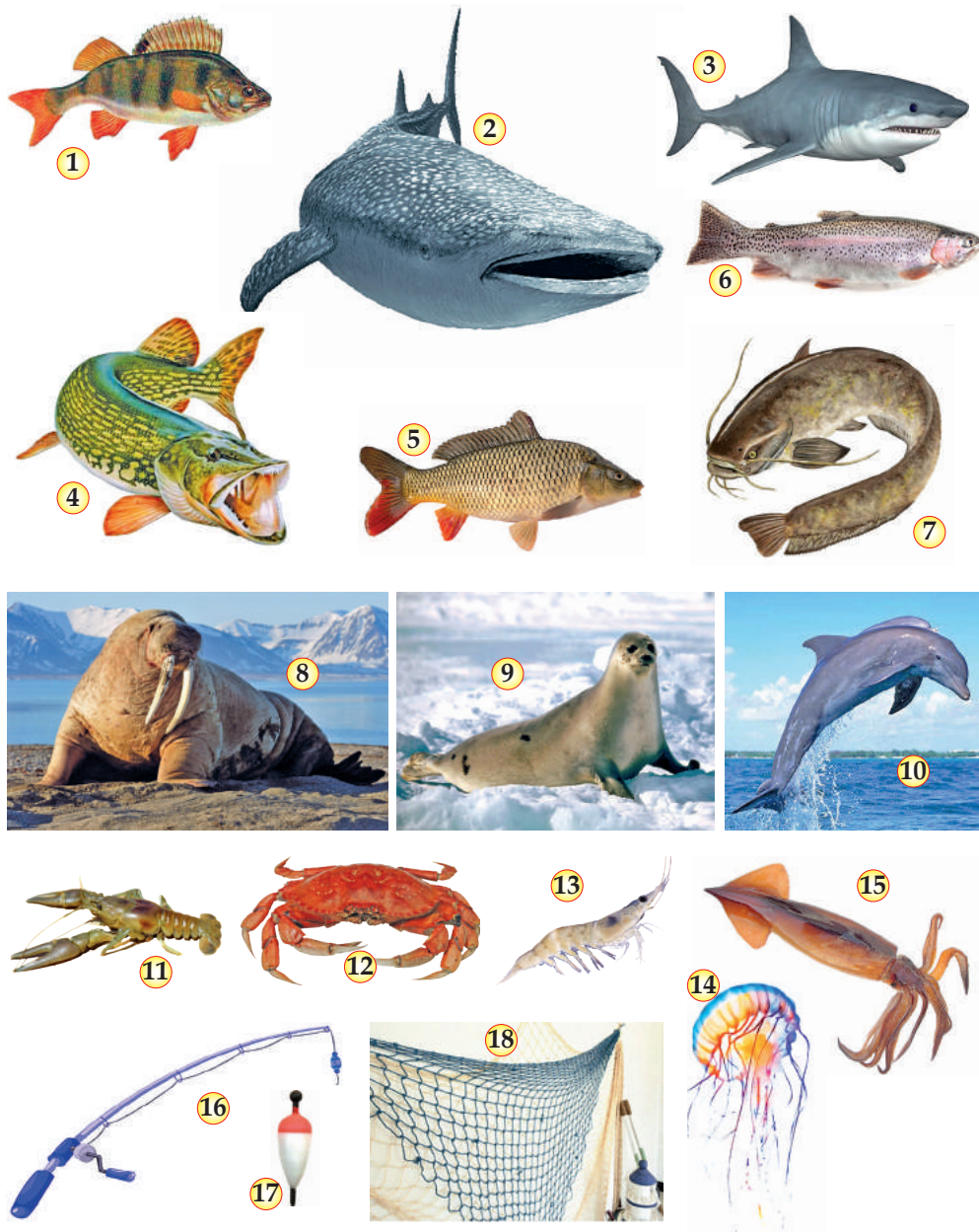
ДИВИ ПТИЦИ

Това е:

1. вrabче;	10. славей;	18. орел;
2. синигер;	11. кълвач;	19. сокол;
3. сврака;	12. чучулига;	20. бухал;
4. гарван;	13. папуняк;	21. кукумявка;
5. гарга;	14. кукувица;	22. папагал;
6. червенушка;	15. лястовица
(ластовица);	23. лебед;
7. врана;	16. пеликан;	24. щъркел;
8. кос;	17. жерав;	25. щраус;
9. сойка;		26. гълъб;
		27. гугутка;
		28. скорец;
		29. фазан;
		30. токачка;
		31. паун;
		32. полски гарван.

РИБИ. МОРСКИ ЖИВОТНИ. РИБАРСКИ УРЕДИ

Това е:

1. риба;
2. кит;
3. акула;
4. щука;
5. шаран;

6. пъстърва;
7. сом;
8. морж;
9. тюлен;
10. делфин;

11. рак;
12. морски рак;
13. скарида;
14. медуза;
15. калмар;

16. въдица;
17. тапичка;
18. рибарска
мрежа.

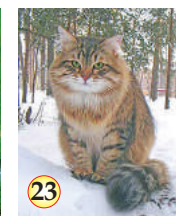
ЖАБИ. ВЛЕЧУГИ. НАСЕКОМИ

Това е:

1. жаба;	9. червей;	18. паяк;	28. комар;
2. жаба;	10. гъсеница;	19. паяжина;	29. хлебарка;
3. костенурка;	11. пеперуда;	20. светулка;	30. дървеница;
4. гушер;	12. пчела;	21. щурец;	31. водно конче;
5. пепелянка
(усойница);	13. оса;	22. бръмбар;	32. водомерка
(водна дървеница);
6. смок;	14. рояк;	23. скакалец;	33. листна въшка;
7. кобра
(очиларка);	15. медена
(восьчна) пита;	24. мравка;	34. крокодил.
8. питон;	16. кошер;	25. мравуняк;	
	17. хралупа, коруба;	26. муха;	
		27. калинка;	

ДОМАШНИ ЖИВОТНИ

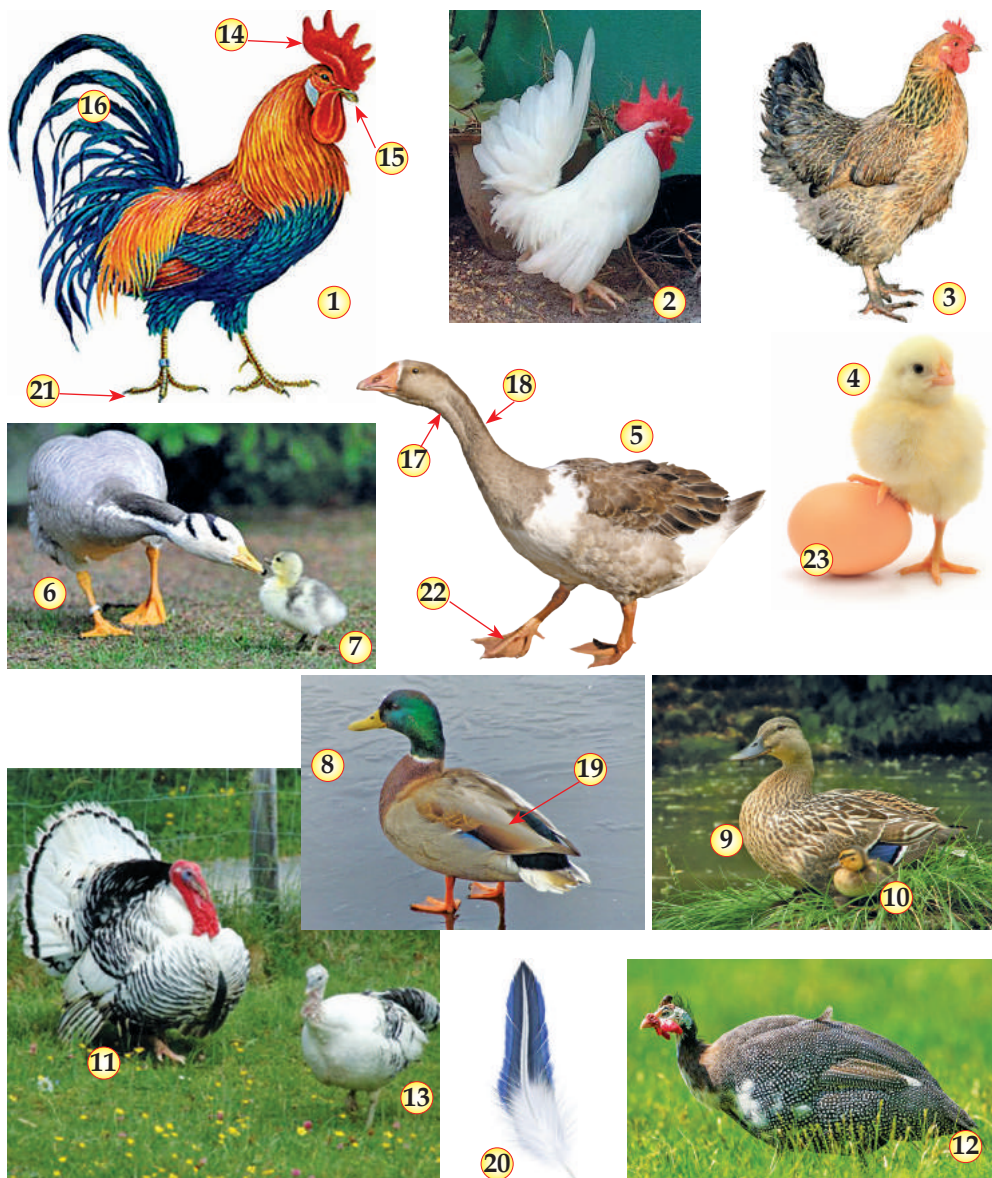
Това е:

1. вол;
2. крава;
3. теле;
4. бивол;
5. биволица;
6. биволче (малаче);
7. кон;
8. кобила;
9. конче (жребче);

10. магаре;
11. ослица;
12. магаренце;
13. овен;
14. овца;
15. агне (агънце);
16. козел;
17. коза;
18. козле (яре);

19. свиня;
20. прасе;
21. куче;
22. кученце (кутре);
23. котарак;
24. котка;
25. коте (котенце);
26. мишка;
27. мишле.

ДОМАШНИ ПТИЦИ

Това е:

1. петел;	8. паток;	14. гребен;	21. нокът
2. петле;	9. патица;	15. човка, клюн;	(закривен нокът);
3. кокошка;	10. пате	16. опашка;	22. плавателна
4. пиле;	(патенце);	17. гуша;	ципа;
5. гъсок;	11. пуйка;	18. шия;	23. яйце.
6. гъска;	12. пуйка;	19. крило;	
7. гъсе (гъсенце);	13. пуйче;	20. перо;	

ХРАНИТЕЛНИ ПРОДУКТИ И ХРАНИ (КАКВО ЯДЕМ? КАКВО ПИЕМ?)

Това е:

1. брашно;	7. кифла;	13. бисквит;	19. риба;
2. червен пипер;	8. геврек;	14. вафла;	20. сирене;
3. черен пипер;	9. баница;	15. месо;	21. кашкавал;
4. оливия (олио);	10. баничка;	16. кренвирш;	22. мѐсло (маслѐ).
5. оцет;	11. мекица;	17. сарфалада;	
6. хляб;	12. козунак;	18. салам (колбас);	

ХРАНИТЕЛНИ ПРОДУКТИ И ХРАНИ (КАКВО ЯДЕМ? КАКВО ПИЕМ?)

Това е:

23. ориз;	30. конфитюр;	37. зеле с месо;	43. грах;
24. фиде;	31. мармалад;	38. ориз с месо;	44. печено агне (аг-
нешко печено);
25. макарони;	32. сладко;	39. пиле яхния;	45. пържола
с гарнитура;
26. юфка;	33. супа;	40. зелен фасул
(зелен боб);	46. ситна захар;
27. сол;	34. кюфте;	41. фасул (зрял);	47. захар на бучки.
28. зехтин;	35. кебапче;	42. пюре;	
29. мед;	36. сърма;		

ХРАНИТЕЛНИ ПРОДУКТИ И ХРАНИ (КАКВО ЯДЕМ? КАКВО ПИЕМ?)

Това е:

48. паста;
49. торта;
50. бонбон;
51. шоколадче;
52. халва;
53. локум;
54. шербет;
55. печена тиква;

56. нуга;
57. паста;
58. (буркан) компот;
59. гроздов сок;
60. нектар;
61. сироп;
62. кока-кола;
63. лимонада;

64. швепс;
65. айран (мътеница);
66. прясно мляко;
67. кисело мляко;
68. чай;
69. вода;
70. кафе.

ПЛОДОВЕ

Това е:

1. грозде (кичур);
2. ябълка;
3. круша;
4. слива;
5. праскова;
6. кайсия;
7. череша;
8. вишня;

9. ягода;
10. малина;
11. касис;
12. френско грозде (кичур);
13. цариградско грозде;
14. орех;
15. лешник;

16. лимон;
17. портокал;
18. мандарина;
19. банан;
20. ананас;
21. нар.

ЗЕЛЕНЧУЦИ И ПОДПРАВКИ

Това е:

1. домати;	12. картоф;	21. гулия;
2. чушка;	13. морков;	22. диня;
3. люта чушка;	14. маруля;	23. пъпеш;
4. краставица;	15. салата;	24. магданоз;
5. кромид (глава лук);	16. червено (салатно)
цвекло;	25. целина;
6. зелен лук;	17. карфиол;	26. джоджен;
7. репичка;	18. зелен боб (зелен
фасул);	27. копър;
8. чесън;	19. зрял боб (фасул);	28. чубрица;
9. зелка;	20. ряпа;	29. тиква.
10. патладжан (син домати);		
11. тиквичка;		

ОБЛЕКЛО (ДРЕХИ)

Това е:

1. кожух;
2. шуба;
3. кожухче;
4. балтон;
5. палто;
6. шлифер;
7. яке;

8. анорак;
9. анцуг;
10. костюм (мъжки);
11. костюмче (дамски костюм);
12. сако;
13. панталон (панталони);

14. пола;
15. рокля;
16. престилка;
17. пуловер (поло);
18. (плетена) жилетка.

ОБЛЕКЛО (ДРЕХИ)

Това е:

19. блуза (блузка);

20. риза;

21. фланелка;

22. шорти;

23. (къси) гащи, гащички;

24. пликче;

25. шал;

26. шал, шалче;

27. шапка;

28. (плетена) шапчица;

29. ръкавица;

30. ръкавица (ръкавичка);

31. потник;

32. камизолка;

33. джоб;

34. копче;

35. ръкав;

36. якичка;

37. яка;

38. ревер;

39. кърпичка

(носна кърпа);

40. вратовръзка;

41. колан.

СЪДЪРЖАНИЕ

НАЧАЛЕН ПРЕГОВОР

НЕИЗМЕНЯЕМИ ЧАСТИ НА РЕЧТА.....	5
НАРЕЧИЕ	7
ПРЕДЛОЗИ	11
СЪЮЗИ	15
ВИДОВЕ СЪЮЗИ ПО СЪСТАВ.....	15
МЕЖДУМЕТИЯ И ЗВУКОПОДРАЖАТЕЛНИ ДУМИ.....	17
ЧАСТИЦИ.....	19
УПОТРЕБА НА КРАТКИТЕ, БЕЗЛИЧНИТЕ (БЕЗПОДЛОЖНИТЕ), БЕЗСКАЗУЕМНИТЕ И НЕПЪЛНИТЕ ИЗРЕЧЕНИЯ.....	24
ГЛАВНИ И ВТОРОСТЕПЕННИ ЧАСТИ НА ПРОСТОТО ИЗРЕЧЕНИЕ.....	27
СЛОВОРЕД В ПРОСТОТО ИЗРЕЧЕНИЕ.....	29

НОВ УЧЕБЕН МАТЕРИАЛ

ЕДНОСЪСТАВНИ ИЗРЕЧЕНИЯ	32
ВИДОВЕ ЕДНОСЪСТАВНИ ИЗРЕЧЕНИЯ.....	32
ИМЕННИ ИЗРЕЧЕНИЯ	34
ЕДНОСЪСТАВНИ ГЛАГОЛНИ ИЗРЕЧЕНИЯ.....	36
ОПРЕДЕЛЕНО-ЛИЧНИ ИЗРЕЧЕНИЯ.....	36
НЕОПРЕДЕЛЕНО-ЛИЧНИ ИЗРЕЧЕНИЯ.....	37
ОБОБЩЕНО-ЛИЧНИ ИЗРЕЧЕНИЯ	39
БЕЗЛИЧНИ ИЗРЕЧЕНИЯ	40
БЕЗЛИЧНИ ИЗРЕЧЕНИЯ С ГЛАГОЛНО СКАЗУЕМО	40
БЕЗЛИЧНИ ИЗРЕЧЕНИЯ С ПРЕДИКАТИВНА ДУМА	42
СЛОЖНО ИЗРЕЧЕНИЕ	45
СЛОЖНО СЪЧИНЕНО ИЗРЕЧЕНИЕ.....	47
ПРЕПИНАТЕЛНИ ЗНАЦИ В СЛОЖНИТЕ СЪЧИНЕНИ ИЗРЕЧЕНИЯ.....	48
СЛОЖНО СЪСТАВНО ИЗРЕЧЕНИЕ	49
ВИДОВЕ ПОДЧИНЕНИ ИЗРЕЧЕНИЯ.....	51
ПОДЧИНЕНО ОПРЕДЕЛИТЕЛНО ИЗРЕЧЕНИЕ.....	52
ПОДЧИНЕНО ДОПЪЛНИТЕЛНО ИЗРЕЧЕНИЕ.....	54
ПОДЧИНЕНО ОБСТОЯТЕЛСТВЕНО ИЗРЕЧЕНИЕ.....	57
ПОДЧИНЕНО ПОДЛОЖНО ИЗРЕЧЕНИЕ. СКАЗУЕМНООПРЕДЕЛИТЕЛНО ИЗРЕЧЕНИЕ.....	62

СЛОЖНО СЪСТАВНО ИЗРЕЧЕНИЕ С ПОВЕЧЕ ПОДЧИНЕНИ	65
СЪПОДЧИНЕНИ ИЗРЕЧЕНИЯ.....	65
ПОСЛЕДОВАТЕЛНО ПОДЧИНЕНИ ИЗРЕЧЕНИЯ	67
ПУНКТУАЦИЯ	67
СЛОЖНО СМЕСЕНО ИЗРЕЧЕНИЕ	69
ОБОСОБЕНИ ЧАСТИ В ИЗРЕЧЕНИЕТО	72
ПУНКТУАЦИЯ ПРИ ОБОСОБЕНИТЕ ЧАСТИ НА ИЗРЕЧЕНИЕТО.....	73
ПРЕПИНАТЕЛНИ ЗНАЦИ ПРИ ОБОСОБЕНИ ОПРЕДЕЛЕНИЯ.....	74
ПРЕПИНАТЕЛНИ ЗНАЦИ ПРИ ОБОСОБЕНИ ПРИЛОЖЕНИЯ.....	75
ПРЕПИНАТЕЛНИ ЗНАЦИ ПРИ ОБОСОБЕНИ ОБСТОЯТЕЛСТВЕНИ ПОЯСНЕНИЯ.....	75
ПРЯКА И НЕПРЯКА РЕЧ	76
ПУНКТУАЦИЯ ПРИ ПРЯКАТА РЕЧ.....	77
ТРАНСФОРМИРАНЕ НА ПРЯКА РЕЧ В НЕПРЯКА	78

ОБОБЩЕНИЕ НА ИЗУЧЕНОТО В V–IX КЛАС

ФОНЕТИКА	82
МОРФОЛОГИЯ	87
СИНТАКСИС	95
ЛЕКСИКОЛОГИЯ.....	101

ЧЕТЕМ, ПРЕРАЗКАЗВАМЕ, НАУЧАВАМЕ НАИЗУСТ

ИЗ БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА	106
ОТ ИЗВОРА НА БЪЛГАРЩИНАТА	113
ИЗ ИСТОРИЯТА НА БЪЛГАРИЯ	129
БЪЛГАРИТЕ ПО СВЕТА.....	158
ИЗ ИСТОРИЯТА НА БЪЛГАРСКАТА КУЛТУРА.....	161
ОТ СПИСЪКА НА СВЕТОВНОТО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО НА ЮНЕСКО	169
БЪЛГАРСКИ ТРАДИЦИИ И ОБИЧАИ.....	183
НАРОДНИ МЪДРОСТИ	195
ОПАЗВАНЕ НА ОКОЛНАТА СРЕДА	197

ДИАЛОЗИ	211
----------------------	-----

КАРТИНЕН РЕЧНИК	218
------------------------------	-----

Навчальне видання

ТЕРЗІ Вероніка Мечеславівна

БОЛГАРСЬКА МОВА

для загальноосвітніх навчальних закладів
з навчанням українською мовою

підручник для 9 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів.

Продаж заборонено

У підручнику використано матеріали з відкритих інтернет-джерел

Редактор *Х. Ніколова*

Коректор *М. Ніколов*

Технічний редактор *С. Максимець*

Дизайн і верстка *І. Стусика*

Формат 70x100/16. Ум.-друк. арк. 20,08. Обл.-вид. арк. 17,00. Наклад 1330 прим. Зам. № 1195.

Видавець і виготовлювач видавничий дім “Букрек”,
вул. Радищева, 10, м. Чернівці, 58000.

www.bukrek.net

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи ЧЦ № 1 від 10.07.2000 р.